

Επιστημονικές Εκθέσεις (Reports) / 10

Υπερχρεωμένα νοικοκυριά και ελληνική οικονομία

ΑΙΜΙΛΙΑ ΜΑΡΣΕΛΛΟΥ ΚΑΙ ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΙΑΚΟΣ

Υπερχρεωμένα νοικοκυριά και ελληνική οικονομία

Υπερχρεωμένα νοικοκυριά και ελληνική οικονομία

Αιμιλία Μαρσέλλου
Γιάννης Μπασιάκος

Νοέμβριος 2013

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103327770
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

Γλωσσική επιμέλεια - Διορθώσεις: Ματίνα Βασιλείου

Φωτογραφία εξωφύλλου: www.shutterstock.com

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Μάρθα Δελτούζου

Εκτύπωση - Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISBN: 978-960-9571-55-5

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό
Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής
Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος
«Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί έναν χώρο έρευνας και δράσης που απευθύνεται στους εργαζομένους, στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στους φορείς χάραξης πολιτικής και στο σύνολο των πολιτών. Στόχος του είναι να προσφέρει επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις για μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων που βρίσκονται στο επίκεντρο της τρέχουσας συγκυρίας και που έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας. Το Παρατηρητήριο είναι σημείο συνάντησης και δημιουργικού διαλόγου πληθώρας ερευνητών, με απώτερο στόχο την ανάδειξη διαστάσεων των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που έχουν ιδιαίτερη αξία για την οπτική των εργαζομένων και των συνδικάτων. Παράλληλα, η ερευνητική του δραστηριότητα εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια καταγραφής πολιτικών που δύνανται να συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στην επίλυση των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην τρέχουσα περίοδο ο κόσμος της εργασίας.

Η δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς τομείς: α) στην οικονομία και την ανάπτυξη, β) στο κοινωνικό κράτος και το μέλλον της εργασίας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού σε περιβάλλον δημοκρατίας και ισότητας. Ο πρώτος τομέας αφορά τα αίτια και τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, τις σύγχρονες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει ο δημόσιος τομέας και η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, καθώς και τις αλλαγές που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ο δεύτερος τομέας αναφέρεται στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στα ζητήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων, στις εργασιακές σχέσεις και στο θεσμικό πλαίσιο των αγορών εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ανάλυση της τρέχουσας συγκυρίας και στην αποδόμηση που επιχειρείται σε μια σειρά δικαιωμάτων και κατακτήσεων των εργαζομένων. Τέλος, ο τρίτος τομέας επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, τις ποιοτικές και ποσο-

τικές διαστάσεις της ανεργίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και το ρατσισμό που βιώνει σημαντική μερίδα των εργαζομένων και των ανέργων στη χώρα.

Είναι προφανές ότι οι τρεις προαναφερθέντες τομείς έχουν επικαλύψεις μεταξύ τους. Μέσα από τα κείμενά του το Παρατηρητήριο επιδιώκει να αναδείξει αυτές τις επικαλύψεις και να φέρει στην επιφάνεια τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την πολύπλευρη ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας που επιχειρείται, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατάθεση παρατηρήσεων, προτάσεων αλλά και εναλλακτικών προσεγγίσεων από όσους και όσες επιθυμούν να συνεισφέρουν στην ερευνητική δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	9
1.1	Μεθοδολογία	10
1.2	Διάρθρωση μελέτης	12
2	Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας	15
3	Επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας	19
3.1	Ορισμός και μέτρηση της υπερχρέωσης	19
3.2	Βιβλιογραφική επισκόπηση	24
4	Η διαδικασία της πτώχευσης	33
4.1	Ο νόμος 3869/2010	33
4.2	Διεθνής εμπειρία	37
5	Η δημογραφία της πτώχευσης	49
5.1	Χρεοκοπία και φύλο	49
5.2	Πτώχευση και ηλικία	51
5.3	Πτώχευση και οικογενειακή κατάσταση	54
6	Εισόδημα και περιουσία	57
6.1	Εισόδημα	57
6.2	Ιδιόκτητη κατοικία	59
7	Απασχόληση και ανεργία	63
7.1	Κατάσταση απασχόλησης	63
7.2	Επαγγέλματα	66
8	Δανεισμός και χρέος	69
8.1	Η δομή του χρέους των νοικοκυριών	69
8.2	Εισόδημα και χρέος	69
8.3	Χρηματοοικονομική πίεση μετά την εφαρμογή του νόμου	73

9	Σύνοψη συμπερασμάτων	79
	Βιβλιογραφία	83
	Νόμοι	87
	Παράρτημα	89

1. Εισαγωγή

Το φαινόμενο της υπερχρέωσης των νοικοκυριών εμφανίστηκε στην Ελλάδα την περίοδο που συντελείται η πιο σοβαρή κρίση δημόσιου χρέους στη σύγχρονη ιστορία της χώρας. Πριν από το ξέσπασμα της κρίσης τα ελληνικά νοικοκυριά, στην πλειονότητά τους, ήταν σε θέση να διαχειριστούν με υγιή και ικανοποιητικό τρόπο τις οικονομικές τους υποθέσεις. Τα επίπεδα του δανεισμού προς τα νοικοκυριά, μολονότι η πιστωτική επέκταση κατά την τελευταία δεκαετία ήταν αξιοσημείωτη, βρίσκονταν σε αποδεκτά και, οπωσδήποτε, χαμηλότερα επίπεδα από αυτά των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών. Η υπερχρέωση, κατά συνέπεια, όπως ανέκυψε στη χώρα αποτελεί προϊόν της παρατεταμένης ύφεσης, απόρροια των εφαρμοζόμενων μέτρων αυστηρής λιτότητας. Με το ξέσπασμα της κρίσης, και μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, η υπερχρέωση των νοικοκυριών αναδείχθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα που θέτουν σε δοκιμασία τις αντοχές της ελληνικής κοινωνίας.

Υπό το βάρος των προγραμμάτων λιτότητας, η ελληνική οικονομία έχει παγιδευτεί σε ένα υφεσιακό σπινάλι όπου το ΑΕΠ συνεχώς συρρικνώνεται, η ανεργία εκτινάσσεται, η ανισότητα και η φτώχεια επεκτείνονται, ενώ η ανάπτυξη έχει μετατραπεί σε αποεπένδυση. Καθίσταται εύκολα κατανοητό ότι οι συνθή-

κες αυτές προκαλούν και ανατροφοδοτούν μια ολοένα επιδεινούμενη ευπάθεια στους προϋπολογισμούς των νοικοκυριών, ειδικότερα σε εκείνα που ανήκουν στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια, τα οποία –όπως έχει δείξει η διεθνής εμπειρία σε ανάλογες καταστάσεις– πλήττονται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό. Η υπερχρέωση, επομένως, που πλήττει μεγάλο μέρος των δανειοληπτών στις μέρες μας, δεν αποτελεί, στο μεγαλύτερο μέρος της, συνέπεια αλόγιστου και ανεύθυνου δανεισμού από την πλευρά των νοικοκυριών ή από την πλευρά των τραπεζών, αλλά απόρροια ακριβώς της κατάρρευσης των εισοδημάτων και του ήδη ανεπαρκούς κράτους πρόνοιας.

Η απότομη πιστωτική επέκταση στον τομέα των νοικοκυριών δεν αποτελεί από μόνη της αίτιο για την υπερχρέωση, αλλά έναν παράγοντα που δημιούργησε τις προϋποθέσεις ευθραυστότητας στους προϋπολογισμούς των νοικοκυριών. Είναι γεγονός ότι τα πιστωτικά ιδρύματα κατά τη δεκαετία που πέρασε, υπό το κλίμα της ευφορίας που προκαλούσαν οι υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας και των προσδοκιών που δημιουργούσε η ένταξη της χώρας στη Ζώνη του Ευρώ για συνθήκες ασφάλειας και σταθερότητας, προέβησαν σε χορηγήσεις δανείων ακόμα και στα χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια: διαμορφώθηκαν έτσι, ήδη πριν από το ξέσπασμα της

κρίσης, οι συνθήκες αυξημένης χρηματοοικονομικής πίεσης σε πολλά νοικοκυριά των μεσαίων και κατώτερων στρωμάτων.

Στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου η απελευθέρωση της καταναλωτικής και της στεγαστικής πίστης προηγήθηκε μία με δύο δεκαετίες, η συσχέτιση των δύο φαινομένων, πιστωτικής επέκτασης και υπερχρέωσης, είναι κοινωνικά εμπεδωμένη έχοντας τεθεί στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου και εν συνεχεία υπό τη μέριμνα της πολιτείας. Δεν θα μπορούσε παρά να είναι ευτυχές το γεγονός ότι η ελληνική πολιτεία τη στιγμή της εκδήλωσης της κρίσης, το 2010, μερίμνησε και θεσμοθέτησε την προστασία των υπερχρεωμένων νοικοκυριών, εντάσσοντας τη χώρα μας στον νομικό πολιτισμό των υπολοίπων ευρωπαϊκών χωρών, αλλά η αξία κυρίως της μέριμνας αυτής έγκειται στο ότι λειτούργησε προνοιακά για το μεγάλο κύμα των υπερχρεωμένων νοικοκυριών που δημιουργεί και θα συνεχίσει να δημιουργεί η παρατεινόμενη ύφεση.

Ο δημόσιος διάλογος για την κρίση έχει ως κυρίαρχο αντικείμενο τη διαχείριση του δημοσιονομικού χρέους και των ελλειμμάτων του κρατικού προϋπολογισμού, έχοντας αφήσει στο περιθώριο το προσωπικό χρέος των νοικοκυριών. Μολονότι η ψήφιση του νόμου 3869/2010 αποτέλεσε ένα αποφασιστικό βήμα για την προστασία των οφειλετών που έχουν περιέλθει σε αδυναμία εκπλήρωσης των ληξιπρόθεσμων δανειακών οφειλών χωρίς δική τους υπαιτιότητα, το μέγεθος της κρίσης των προϋπολογισμών των νοικοκυριών είναι επίσης εκρηκτικό και η πολιτεία οφείλει να ενισχύσει τη συνδρομή της προς τα θεσμικά όργανα που έχουν επιφορτιστεί με αυτό το έργο.

1.1 Μεθοδολογία

Από τον Ιανουάριο του 2011, που άρχισε να εφαρμόζεται ο νόμος, μέχρι την 06/09/2012, ο συνολικός αριθμός των αιτήσεων που έχουν υποβληθεί στην ελληνική επικράτεια είναι 26.869, εκ των οποίων οι 6.641 έχουν κατατεθεί στο Ειρηνοδικείο Αθηνών (Ειρ. Αθ.).¹ Βάσει των στοιχείων της Γενικής Γραμματείας Καταναλωτή (ΓΓΚ), μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2012 είχαν εκδικαστεί γύρω στις 5.000 υποθέσεις και έχει εκδοθεί απόφαση για τις 3.000 εξ αυτών.² Η αναλογία ανάμεσα στις απορριφθείσες και τις δεκτές (δεκτές και εν μέρει δεκτές) υποθέσεις είναι 50,0-50,0%. Περίπου το 80,0% των υποθέσεων που έχουν απορριφθεί οφείλεται σε τυπικούς λόγους (αοριστία, εκπρόθεσμη υποβολή δικαιολογητικών, απουσία εγγράφων, δικαιολογητικών, υπεύθυνων δηλώσεων κ.λπ.). Από τις αποφάσεις με θετικό αποτέλεσμα, μόνο 0,1% κατέληξε σε ολική διαγραφή χρέους, ενώ όσον αφορά στις υποθέσεις οφειλετών που δεν είχαν ιδιόκτητη κατοικία για να υπαχθούν στη ρύθμιση του άρθρου 9 για τη διάσωση της κύριας κατοικίας, έγινε διαγραφή χρέους που κατά μέσο όρο ανέρχεται στο 60,0%.

Από τις 3.000 αποφάσεις, ένα μικρό μέρος έχει δημοσιευθεί. Συγκεντρώθηκε ένα δείγμα από 553 αποφάσεις, δηλαδή το 18,4% του συνόλου των αποφάσεων, εκ των οποίων οι 287 (51,9%) έγιναν δεκτές ή εν μέρει δεκτές, οι 229 (41,4%) απορρίφθηκαν και 37 (6,7%) αναβλήθηκαν.

Οι αποφάσεις αυτές προέρχονται από ειρη-

1. Στοιχεία Ειρηνοδικείου Αθηνών.
2. Με βάση τα στοιχεία της ΓΓΚ έχουν κατατεθεί συνολικά μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2012 40.000 αιτήσεις για εξωδικαστικό συμβιβασμό. Από αυτές 25.000-27.000 έχουν κατατεθεί στα δικαστήρια.

νοδικεία από όλη τη χώρα, με το μεγαλύτερο αριθμό να προέρχεται από τα μεγάλα αστικά κέντρα Αθήνας και Θεσσαλονίκης.³ Μέσα από τη μελέτη των δικαστικών αποφάσεων αντλήθηκαν στοιχεία για τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών (εισόδημα και περιουσία βάσει των φορολογικών δηλώσεων E1 και E9, και τα χρέη κατά είδος, ποσά, κεφάλαια και τόκους, πιστωτικά ιδρύματα κ.λπ.) που αφορούν τόσο στον αιτούντα ή στην αιτούσα όσο και στον/στη σύζυγο. Στα κείμενα των δικαστικών αποφάσεων καταγράφεται επίσης το σκεπτικό του δικαστικού λειτουργού, στο οποίο αναφέρονται οι πληροφορίες για τα γεγονότα που συνέβαλαν στην υπερχρέωση του αιτούντος. Επομένως, στη μελέτη αυτή επιχειρείται να διερευνηθούν, ταυτόχρονα με τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των οφειλετών, και τα αίτια της οικονομικής τους κατάρρευσης.⁴

3. Οι δικαστικές αποφάσεις που αξιοποιούνται στην παρούσα μελέτη προέρχονται από τις νομικές βάσεις δεδομένων ΝΟΜΟΣ και ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

4. Πρακτικά, η εξαγωγή τέτοιων συμπερασμάτων είναι δύσκολη, ακόμα και όταν διεξάγεται έρευνα με ερωτηματολόγια. Κι αυτό γιατί συνήθως συντρέχουν πολλοί παράγοντες που δρουν συνδυαστικά για να οδηγήσουν σε ένα αποτέλεσμα. Κατά συνέπεια, αποδεχόμαστε την οπτική γωνία του δικαστικού λειτουργού και αξιοποιούμε το υλικό που προσφέρει με βάση πάντα τα δικά μας αξιολογικά κριτήρια. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι τα αίτια της χρεοκοπίας διαφέρουν από τα αίτια του δανεισμού-υπερδανεισμού. Αυτό φαίνεται όταν συναντάμε περιπτώσεις όπου υφίσταται ανεργία ή μείωση εισοδήματος αλλά το νοικοκυριό εξυπηρετεί έναν όγκο χρέους τόσο μεγάλο που το καθιστά ευάλωτο σε οποιαδήποτε μεταβολή του οικονομικού περιβάλλοντος: για παράδειγμα, ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας που οδήγησε στη λήψη πολλών δανείων. Σε αυτή την περίπτωση, είναι δύσκολο να διακριθεί ποιος είναι ο λόγος της χρεοκοπίας. Προφανώς, η απώλεια εργασίας ή/και εισοδήματος είναι ο πιο καθοριστικός παράγοντας αλλά, από την άλλη, αν δεν

Τα χρηματοοικονομικά, εισοδηματικά και περιουσιακά στοιχεία έχουν μεγάλο βαθμό αξιοπιστίας καθώς έχουν ελεγχθεί αυτεπάγγελτα από τις δικαστικές αρχές και από τις αρμόδιες υπηρεσίες των τραπεζικών ιδρυμάτων. Προβλέπονται δε αυστηρές κυρώσεις από το νόμο εάν διαπιστωθεί σκόπιμη αλλοίωσή τους, αφού η απόκρυψη ή η ελλιπής προσκόμιση στοιχείων καθοριστικών για το μέγεθος των χρεών ή των εισοδημάτων και της περιουσίας αρκεί για να απορριφθεί η αίτηση αλλά και να θεωρηθεί προσπάθεια εξαπάτησης του δικαστηρίου. Στην παρούσα μελέτη αξιοποιούνται μόνο οι αποφάσεις που είχαν θετικό αποτέλεσμα (δεκτές ή εν μέρει δεκτές), κάτι που εξασφαλίζει ότι τα στοιχεία έχουν διασταυρωθεί προκειμένου να προχωρήσει η διαδικασία εκούσιας δικαιοδοσίας.

Τις κατανομές που προκύπτουν από το δείγμα των δικαστικών αποφάσεων τις συγκρίνουμε με ένα τυχαίο ισομέγεθες δείγμα που έχουμε επιλέξει από τη βάση δεδομένων της Eurostat, EU-Survey of Income and Living Conditions του 2008. Η δειγματοληψία ήταν τυχαία και στρωματοποιημένη κατά γεωγραφικό τμήμα (NUTS-3), έτσι ώστε να διασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος ως προς τον ερευνώμενο πληθυσμό. Εν συνεχεία, προσαρμόστηκε η κατανομή του δείγματος από τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά στην κατανομή του δείγματος από την EU-SILC, ώστε να υπάρχει αντιστοιχία και να είναι συγκρίσιμα τα δύο δείγματα.

Επειδή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη ο εντοπισμός των χαρακτηριστικών εκείνων που διαφοροποιούν τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά από τον «μη» υπερχρεωμένο

είχε προκύψει η ασθένεια, το νοικοκυριό δεν θα είχε προβεί σε τόσο μεγάλο δανεισμό.

πληθυσμό, αφαιρέσαμε από τον πληθυσμό της EU-SILC τα νοικοκυριά εκείνα που φαίνονται να έχουν σοβαρά χρηματοοικονομικά προβλήματα. Για να το κάνουμε αυτό, επιλέξαμε τις μεταβλητές που χρησιμοποιούνται στη διεθνή βιβλιογραφία για να χαρακτηρίσουν ένα άτομο ή νοικοκυριό ως υπερχρεωμένο με βάση την έκθεση της European Commission (2008). Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν ως κριτήριο είναι οι εξής: «Ληξιπρόθεσμες οφειλές σε λογαριασμούς κοινής ωφέλειας» – αφαιρέθηκαν όσοι δήλωναν ότι έχουν ληξιπρόθεσμες οφειλές από «δύο και πάνω μήνες»· «ληξιπρόθεσμες οφειλές στα ενυπόθηκα δάνεια ή στην πληρωμή του ενοικίου» – αφαιρέθηκαν όσοι δήλωναν ότι έχουν ληξιπρόθεσμες οφειλές από «δύο και πάνω μήνες»· «ληξιπρόθεσμες οφειλές σε τοκοχρεολυτικά δάνεια και άλλα δάνεια» – αφαιρέθηκαν όσοι δήλωναν ότι έχουν ληξιπρόθεσμες οφειλές από «δύο και πάνω μήνες»· «ικανότητα να αντιμετωπίσουν μη αναμενόμενα οικονομικά έξοδα» – αφαιρέθηκαν όσοι απάντησαν «όχι»· «ικανότητα να ανταποκριθούν στα τρέχοντα έξοδα» – αφαιρέθηκαν όσα νοικοκυριά απάντησαν «με μεγάλη δυσκολία». Επίσης, ελέγχθηκε ο πληθυσμός όσων απάντησαν στο ερώτημα «Χρηματοοικονομική πίεση από τα έξοδα της κατοικίας» ότι δέχονται «μεγάλη πίεση» και στο ερώτημα «Χρηματοοικονομική πίεση από την αποπληρωμή χρεών τοκοχρεολυτικών και άλλων δανείων» ότι δέχονται «μεγάλη πίεση» και διαπιστώθηκε ότι ο πληθυσμός αυτός είχε καλυφθεί ήδη από τις προηγούμενες ερωτήσεις. Κατά συνέπεια, κατασκευάστηκε ένας πληθυσμός από τον οποίο έχουν αφαιρεθεί τα νοικοκυριά εκείνα που θεωρούνται «υπερχρεωμένα» με τη συμβατική έννοια που χρησιμοποιεί η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Εν συνεχεία, διενεργήθηκε τυχαία στρωματοποιημένη δειγματοληψία

κατά γεωγραφικό τμήμα (NUTS-3), έτσι ώστε να διασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.

1.2 Διάρθρωση μελέτης

Στην Ενότητα 2 αποτυπώνεται συνοπτικά η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, με ιδιαίτερη έμφαση στις εξελίξεις στο κόστος εργασίας, την ανεργία και τη διαχρονική εξέλιξη του δανεισμού.

Στην Ενότητα 3 επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση του νόμου 3869/2010, ενώ παράλληλα γίνεται αναφορά στον απολογισμό της μέχρι σήμερα εφαρμογής του από καταναλωτικές οργανώσεις, φορείς προστασίας των καταναλωτών, καθώς επίσης παραθέτονται προτάσεις από πολιτικές δυνάμεις για την τροποποίηση και βελτίωσή του. Στην Ενότητα 4 γίνεται μια σύντομη καταγραφή του νομικού καθεστώτος που επικρατεί σε άλλες χώρες, όπως στις ΗΠΑ και σε κάποια ευρωπαϊκά κράτη, όσον αφορά στο πτωχευτικό δίκαιο των φυσικών προσώπων.

Στην Ενότητα 5 διερευνάται η δημογραφία των υπερχρεωμένων νοικοκυριών. Εξετάζονται παράμετροι όπως η ηλικία, το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση και η ύπαρξη προστατευόμενων τέκνων. Συγκρίνονται οι κατανομές του δείγματος των υπερχρεωμένων νοικοκυριών με αυτές του δείγματος των μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών που έχει επιλεγεί από τη βάση δεδομένων της EU-SILC.

Το αντικείμενο ανάλυσης της Ενότητας 6 είναι το εισόδημα και η περιουσία των υπερχρεωμένων νοικοκυριών. Στόχος της ενότητας είναι η εξέταση της κατανομής του ετήσιου διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού και εν συνεχεία η σύγκρισή της με την κατανομή του δείγματος που έχουμε κατασκευάσει από

τη βάση EU-SILC. Η ίδια διαδικασία ακολουθείται και στα περιουσιακά στοιχεία, κατά κύριο λόγο στην ακίνητη περιουσία.

Στην Ενότητα 7 διερευνώνται τα χαρακτηριστικά των υπερχρεωμένων νοικοκυριών που συνδέονται με την εργασία. Καταγράφεται η βασική οικονομική δραστηριότητα (εργαζόμενοι, άνεργοι, συνταξιούχοι, οικονομικά μη ενεργοί). Η διερεύνηση επεκτείνεται και στον/στη σύζυγο του αιτούντα ή της αιτούσας, και στα ενήλικα μέλη του νοικοκυριού που φιλοξενούνται στην ίδια κατοικία. Επιπλέον, διερευνάται το ποσοστό των εργαζομένων που απασχολούνται στον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα, το ποσοστό των ανέργων που λαμβάνουν επίδομα ανεργίας και η επαγγελματική διάρθρωση με βάση τη Διεθνή Ταξινόμηση των Επαγγελματικών Κατηγοριών του 2008 (ISCO-08). Όπως και στις προηγούμενες ενότητες,

πραγματοποιούνται συγκρίσεις των αντίστοιχων κατανομών και των δύο δειγμάτων.

Η Ενότητα 8 έχει ως αντικείμενο το χρέος των υπερχρεωμένων νοικοκυριών. Το χρέος αναλύεται με βάση τις κατηγορίες πίστωσης (στεγαστικά, καταναλωτικά, πιστωτικές κάρτες, επιχειρηματικά και άλλα). Εξετάζεται το πλήθος των δανειακών συμβάσεων που αντιστοιχεί σε κάθε υπερχρεωμένο οφειλέτη. Αναλύεται η κατανομή του χρέους ανά κατηγορία πίστωσης και ανά εισοδηματικό κλιμάκιο. Τέλος, υπολογίζονται οι λόγοι δανειακής επιβάρυνσης που προκύπτουν από τα βραχυχρόνια και μακροχρόνια προγράμματα αποπληρωμής με βάση τις ρυθμίσεις του νόμου.

Τέλος, στην Ενότητα 9 γίνεται μια συνοπτική καταγραφή των εμπειρικών αποτελεσμάτων.

2. Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας

Η εφαρμογή των πολιτικών αυστηρής λιτότητας έχει οδηγήσει σε βαθιά κρίση και ύφεση την ελληνική οικονομία, ενώ έχει προκαλέσει επίσης σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας εξαιτίας της δραματικής μείωσης της ζήτησης. Στην Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (2010) αναφέρεται ότι «το έλλειμμα παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα παρά τις οριζόντιες περικοπές σε μισθούς και συντάξεις και την αύξηση των φόρων, γεγονός που φαίνεται να οφείλεται αποκλειστικά στην ταχεία συρρίκνωση του ΑΕΠ κατά 4,5% εξαιτίας της αναμενόμενης πτώσης της εγχώριας ζήτησης». Εντούτοις, λόγω της απώλειας ανταγωνιστικότητας, «απαιτείται και είναι χρήσιμη η μείωση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος [...] και ο μόνος τρόπος που απομένει για τη βραχυχρόνια υποχώρηση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος είναι η μείωση του συνολικού κόστους εργασίας» (Έκθεση του Διοικητή της ΤτΕ, 2011). Το βιοτικό επίπεδο των μισθωτών εργαζόμενων συμπιέζεται, αφενός από τη μείωση των αποδοχών προκειμένου να μειωθεί το μοναδιαίο κόστος εργασίας και να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα, αφετέρου από την αύξηση της φορολογίας προκειμένου να εξυγιανθούν τα δημόσια οικονομικά. Κατά συνέπεια, ήταν απολύτως αναμενόμενη η κατάρρευση των οικογενειακών προϋπολογισμών και η

αδυναμία ενός ολοένα αυξανόμενου αριθμού νοικοκυριών να αντεπεξέλθουν στις δανειακές τους υποχρεώσεις. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται αναλυτικά οι εκτιμήσεις της εξέλιξης των αποδοχών και του κόστους εργασίας των εργαζομένων το διάστημα 2005-2012.

Στην Ελλάδα, η ανάπτυξη της καταναλωτικής πίστης ξεκίνησε σχετικά αργά σε σύγκριση με τις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαιτέρως του Βορρά. Κατά την τελευταία δεκαπενταετία συγκλίνουσες τάσεις έλαβαν χώρα στον χρηματοπιστωτικό τομέα και ειδικότερα στον τομέα της πίστης προς τα νοικοκυριά, κατά κύριο λόγο από την πλευρά της προσφοράς –απελευθέρωση της αγοράς κεφαλαίων και χρήματος– αλλά και από την πλευρά της ζήτησης, ως αποτέλεσμα των οικονομικοκοινωνικών εξελίξεων της δεκαετίας του 1990 και του 2000. Στην Ελλάδα, η δεκαετία του 1990 χαρακτηρίζεται από την ιδιωτικοποίηση και την απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα, ακολουθώντας τις εξελίξεις που λάμβαναν χώρα στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες. Η διαδικασία αυτή, που αποτελεί μέρος της διαδικασίας χρηματοπιστωποίησης⁵ της ελληνικής οικονομίας, κατέστη-

5. Ο όρος χρηματοπιστωποίηση (financialization) χρησιμοποιείται για να περιγράψει την αυξανόμενη διαμεσολάβηση των σχέσεων των ατόμων και των επιχειρήσεων από τον χρηματοπιστωτικό τομέα στις

Πίνακας 1: Αποδοχές και κόστος εργασίας (2005-2012) (ετήσιες εκατοστιαίες μεταβολές)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*
Μέσες ακαθάριστες αποδοχές (ονομαστικές)								
-Σύνολο της οικονομίας	4,4	5,7	5,2	6,2	4,6	-4,8	-3,0	-8,4/-9,2
-Δημόσιο	2,3	3,1	3,8	7,1	5,2	-8,5	-4,9	-7,4
-Επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας	7,6	7,0	7,1	8,2	7,7	-5,5	-7,9	-9,5
-Τράπεζες	1,5	10,8	8,9	0,0	3,7	-1,8	0,1	-7,5
-Μη τραπεζικός ιδιωτικός τομέας	5,6	6,8	6,1	6,5	2,8	-2,9	-1,7	-8,5/-10,1
Κατώτατες αποδοχές	4,9	6,2	5,4	6,2	5,7	1,7	0,9	-19,6
Κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (σύνολο οικονομίας)		2,2	4,5	8,7	6,4	-2,1	-1,1	-8,0
Μέσες ακαθάριστες αποδοχές (πραγματικές)	0,9	2,4	2,2	1,9	3,3	-9,1	-6,4	-9,3/-10,1

Πηγή: Νομισματική Πολιτική 2011-2012, Τράπεζα της Ελλάδος

*Εκτιμήσεις

Σημείωση: ΕΛΣΤΑΤ (ΑΕΠ 2005-2010) και εκτιμήσεις προβλέψεις της ΤτΕ (για το ΑΕΠ το 2011-12 και για τα υπόλοιπα ετήσια μεγέθη το 2005-2012).

σε την προσφορά πίστωσης πολύ πιο εύκολη, ιδιαίτερα μετά την είσοδο της χώρας στην ευρωζώνη το 2001, καθώς εξασφάλισε ραγδαία μείωση των πραγματικών επιτοκίων παρέχοντας ταυτόχρονα την ασφάλεια ενός σταθερού χρηματοπιστωτικού περιβάλλοντος. Επιπλέον, η αδυναμία της Ελλάδας να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της σε σύγκριση με τις χώρες του πυρήνα της ευρωζώνης ανάγκασε την ελληνική οικονομία να στηρίζεται στην εσωτερική ζήτηση και κατά συνέπεια στην καταναλωτική πίστωση.

Ο Πίνακας 2 αποτυπώνει τις εξελίξεις στη στεγαστική και καταναλωτική πίστη. Τα χρέη των νοικοκυριών ως ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματός τους αυξήθηκαν από 6,6% το 1995 σε 15,5% το 2000, σε 47,0% το 2005, για να φτάσουν το 70,6% το 2009. Τα αντίστοι-

σύγχρονες καταναλωτικές οικονομίες (ενδεικτικά αναφέρονται: Epstein, 2005· Krippner, 2005· Erturk et al., 2008).

χα ποσοστά για τη στεγαστική πίστη διαμορφώνονται σε 5,1% το 1995, 10,6% το 2000, 30,6% το 2005 και 47,2% το 2009. Αντίστοιχα, για την καταναλωτική πίστη, τα ποσοστά διαμορφώνονται σε 1,5% το 1995, 4,9% το 2000, 15,2% το 2005 και 21,7% το 2009. Βλέπουμε, επίσης, στην τελευταία στήλη του πίνακα, το λόγο στεγαστικών προς καταναλωτικά χρέη, ο οποίος μειώνεται σταθερά μέχρι και το 2005, ενώ το 2009 θα αυξηθεί οριακά. Από αυτή την εξέλιξη διαπιστώνουμε ότι η καταναλωτική πίστη αυξήθηκε ταχύτερα από τη στεγαστική.

Η ευκολία πρόσβασης στο δανεισμό έχει αναμφίβολα επιφέρει σημαντικές μεταβολές στη στάση των νοικοκυριών απέναντι στο δανεισμό και την κατανάλωση. Νοοτροπίες που επικρατούσαν ανέκαθεν και ήθελαν την αποταμίευση να προηγείται της καταναλωτικής δαπάνης άλλαξαν άρδην, θέτοντας πρώτη την κατανάλωση και αφήνοντας την αποπληρωμή να έπεται στο μέλλον. Όταν όμως η αυξανόμενη τάση για τη δημιουργία δανειακών υποχρε-

Πίνακας 2: Χρέος νοικοκυριών ως ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματος, Ελλάδα

	Σύνολο χρεών	Χρέη από στεγαστικά δάνεια	Χρέη από καταναλωτικά δάνεια	Χρέη από άλλα δάνεια	Στεγαστικά / Καταναλωτικά χρέη
1995	6,6	5,1	1,5		3,5
2000	15,5	10,6	4,9	0,1	2,2
2005	47,0	30,6	15,2	1,2	2,0
2009	70,6	47,2	21,7	1,8	2,2

Πηγή: Marsellou (2011)

Σημείωση: Τα στοιχεία για τα δάνεια προέρχονται από την ΤτΕ και για το καθαρό διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριών από την AMECO.

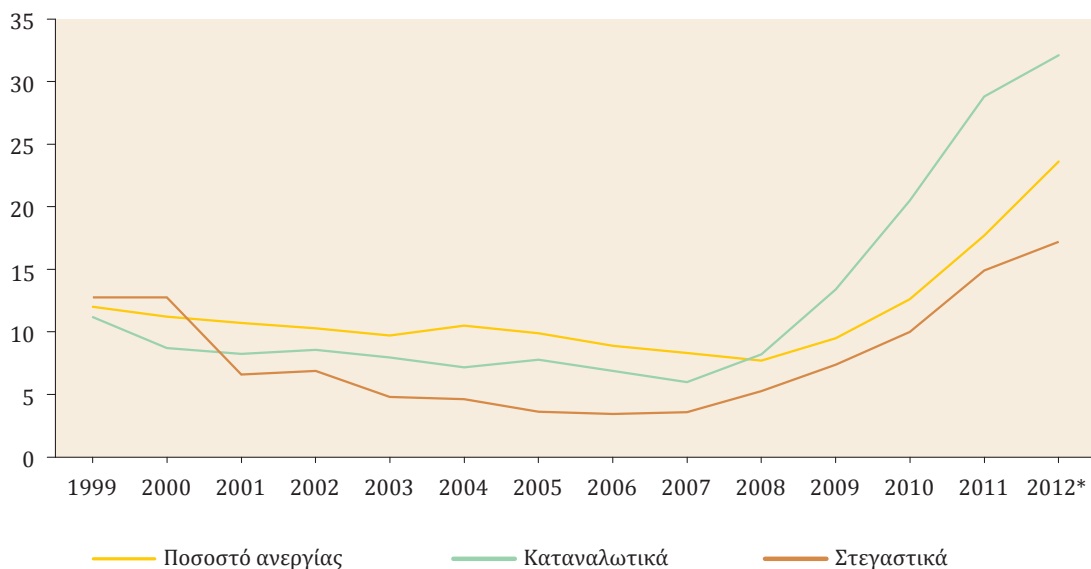
ώσεων συναντηθεί με την οικονομική κρίση, την κατάρρευση της αγοράς εργασίας και τις περικοπές των εισοδημάτων των μισθωτών και των συνταξιούχων, τότε συντρέχουν όλες οι προϋποθέσεις για το χρηματοοικονομικό αδιέξοδο μεγάλου αριθμού νοικοκυριών.

Η εξέλιξη των καθυστερήσεων και προβλέψεων τουλάχιστον μέχρι και το 2007, προτού τα αποτελέσματα της κρίσης των μη εξασφαλισμένων ενυπόθηκων δανείων στις ΗΠΑ γίνουν αισθητά, κινούνταν σε επιτρεπτά πλαίσια, για να αρχίσουν να αυξάνονται το 2008 και να εκτιναχθούν από το 2010 και μετά σε διψήφια νούμερα (Διάγραμμα 1). Στο Διάγραμμα 1 εμφανίζεται η εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας και τα ποσοστά των καταναλωτικών και στεγαστικών δανείων που βρίσκονται σε καθυστέρηση. Γίνεται φανερό από το διάγραμμα ότι ανεργία και καθυστερήσεις κινούνται παράλληλα, με τις καθυστερήσεις στα κατανα-

λωτικά να αντιδρούν πιο έντονα στις αυξήσεις της ανεργίας από ό,τι οι καθυστερήσεις στα στεγαστικά.

Μοιραία, ένα ποσοστό των καθυστερήσεων και προβλέψεων θα διαγραφεί. Στο Διάγραμμα 2 παρουσιάζονται οι διαγραφές των δανείων στα στεγαστικά, καταναλωτικά και λοιπά δάνεια για το διάστημα από τον Νοέμβριο του 2002 μέχρι τον Ιούνιο του 2012. Μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι ενώ τα στεγαστικά και τα λοιπά δάνεια έχουν μικρές διακυμάνσεις, στα καταναλωτικά δάνεια οι διακυμάνσεις είναι έντονες. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ένδειξη ότι ο κλάδος της καταναλωτικής πίστης έχει πληγεί σαφώς περισσότερο, και κατά συνέπεια μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι οι τράπεζες είναι περισσότερο πρόθυμες να διαγράψουν καταναλωτικά δάνεια παρά στεγαστικά.

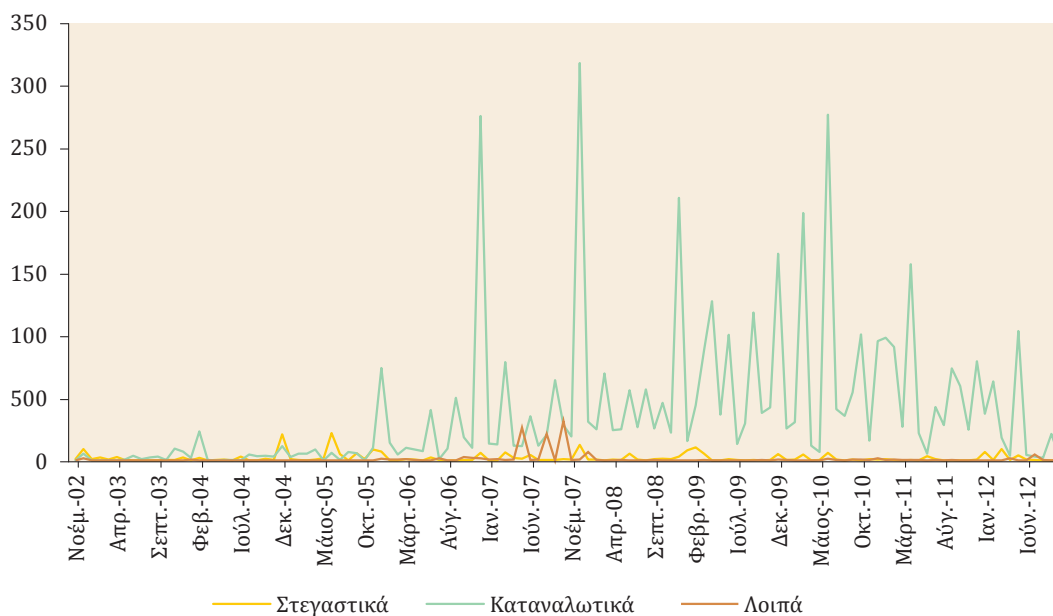
Διάγραμμα 1: Ποσοστό ανεργίας και ποσοστό δανείων σε καθυστέρηση προς το σύνολο όλων των δανείων

*2012: ποσοστό α' τριμήνου

Πηγή: Ποσοστό δανείων σε καθυστέρηση - ΤτΕ. Ποσοστό ανεργίας - AMECO

Διάγραμμα 2: Διαγραφές δανείων

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

3. Επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας

3.1 Ορισμός και μέτρηση της υπερχρέωσης

3.1.1 Ορισμός

Αν και το φαινόμενο της υπερχρέωσης των νοικοκυριών έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις, ιδιαίτερα από το 2008 και μετά, εξακολουθεί να υπάρχει σύγχυση γύρω από το περιεχόμενο του όρου. Αυτό οφείλεται στο ότι δεν ισχύει ένας κοινά αποδεκτός επίσημος ορισμός για την υπερχρέωση στην Ευρωπαϊκή Ένωση και, κατά συνέπεια, ούτε και ένας κοινός τυποποιημένος και εναρμονισμένος τρόπος μέτρησης του φαινομένου (European Commission, 2008, 2010). Η έννοια της υπερχρέωσης διαφέρει από χώρα σε χώρα, καθώς εξαρτάται από τα ιδιαίτερα θεσμικά και κοινωνικοοικονομικά περιβάλλοντα σε καθεμία από αυτές. Διαφοροποιήσεις στον ορισμό της υπερχρέωσης συναντά κανείς και στο εσωτερικό κάθε χώρας, ανάμεσα στις αναλύσεις που έχουν θεσμική ή κρατική κατεύθυνση και σε εκείνες που έχουν περισσότερο ακαδημαϊκή ή και συμβουλευτική κατεύθυνση (European Commission, 2008).

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι πρώιμες οδηγίες⁶ για τη συγκρότηση ενός επίσημου ορισμού της υπερχρέωσης έτειναν να καλύπτουν ένα

ευρύτερο φάσμα ληξιπρόθεσμων οφειλών που σχετίζεται με τις καθημερινές υποχρεώσεις ενός νοικοκυριού. Σε σχετικά πρόσφατη οδηγία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής,⁷ υιοθετήθηκε μια πιο συγκεκριμένη κατεύθυνση, όπου γινόταν σαφής αναφορά στα πιστωτικά χρέη και τα καθημερινά έξοδα όπως οι πάγιοι λογαριασμοί κοινής ωφέλειας και τα πληρωτέα ενοίκια ενός νοικοκυριού. Η όξυνση όμως του προβλήματος της υπερχρέωσης από δανεισμό στην ΕΕ, ενώ παράλληλα δρομολογείται η εναρμόνιση της αγοράς χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, προκάλεσε προβληματισμό στους κόλπους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Επιτροπής και γι' αυτό πάρθηκε η απόφαση να προβούν στη σύνταξη μελέτης που θα αποτελέσει τη βάση για τη διαμόρφωση ενός κοινού ορισμού και μιας κοινής μεθόδου μέτρησης του φαινομένου. Στη μελέτη αυτή (European Commission, 2008) αναγνωρίζεται ο πολυπαραγοντικός χαρακτήρας του φαινομένου και προτείνεται η κατασκευή δεικτών που να καλύπτουν όλες τις χρηματοοικονομικές υποχρεώσεις των νοικοκυριών –στεγαστικά δάνεια, καταναλωτικά δάνεια, πιστωτικές κάρτες– καθώς και τις ληξιπρόθεσμες οφειλές που σχετίζονται με την κατοικία – λογαριασμοί κοινής ωφέλειας, ενοίκιο κ.ά. Γίνεται, έτσι, αντιληπτό ότι ο ορισμός της υπερχρέω-

6. Για παράδειγμα, Economic and Social Committee (2000).

7. Recommendation CM/Rec (2007)8.

σης εξακολουθεί να είναι ζητούμενο, αν και, πλέον, υπάρχει η παραδοχή ότι δεδομένης της εννοιολογικής διάστασης του όρου, μεταξύ χωρών αλλά και μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, ο κοινός «παρονομαστής» δεν μπορεί παρά να απορρέει από ένα εναρμονισμένο σύστημα συλλογής στοιχείων και συγκρότησης δεικτών με σκοπό τη μέτρηση της υπερχρέωσης.

Η έννοια της υπερχρέωσης προκύπτει από τον τρόπο μέτρησής της και ως τέτοια υπόκειται σε διαφοροποιήσεις που απορρέουν από την πηγή των στοιχείων· υπάρχει η αντικειμενική ή ποσοτική προσέγγιση, η υποκειμενική και η διοικητική ή νομική προσέγγιση (Ferreira, 2000). Η αντικειμενική/ποσοτική προσέγγιση συνίσταται στον υπολογισμό δεικτών όπως ο λόγος χρέους προς εισόδημα κάθε οφειλέτη, ο οποίος συγκρίνεται με ένα κατώφλι που αν το υπερβαίνει το νοικοκυριό θεωρείται ότι δεν θα μπορεί να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις του, να εξυπηρετεί τα δάνειά του και ταυτόχρονα να διατηρεί ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης χωρίς δυσκολία. Το κατώφλι αυτό συνήθως ορίζεται με βάση το νόμο (Betti et al., 2007) εφόσον υπάρχει νομικό πλαίσιο, ειδάλως επιλέγεται με έναν αποδεκτό βαθμό αυθαιρεσίας με γνώμονα την κοινή εμπειρία ή τη διεθνή πρακτική. Ωστόσο, ενώ η διαμόρφωση ενός κατωφλίου που αξιοποιεί μικροδεδομένα –και επομένως λαμβάνονται υπόψη επιπλέον χαρακτηριστικά του οφειλέτη πέρα από το λόγο χρέους/εισόδημα– μπορεί να είναι αποτελεσματική, υπάρχει προβληματισμός για το πόσο αποδοτικό μπορεί να είναι ένα κατώφλι που απευθύνεται στο σύνολο των οφειλετών (Betti et al., 2007). Η αντικειμενική προσέγγιση χρησιμοποιείται ευρέως από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα προκειμένου να κριθεί η αξιοπιστία των δανειζόμενων και να τους

παρασχεθεί επιπλέον πίστη, και βασίζεται σε μικροδεδομένα.

Στην υποκειμενική προσέγγιση αξιοποιούνται συνήθως μικροδεδομένα δειγματοληπτικών ερευνών και, σε μικρότερο βαθμό, προσωπικές συνεντεύξεις. Τα ερωτηματολόγια είναι με τέτοιο τρόπο δομημένα ώστε να διασφαλίζεται η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοπιστία των στοιχείων, ιδιαίτερα δε όταν αφορούν σε ευαίσθητες πληροφορίες όπως η οικονομική κατάσταση του νοικοκυριού. Η προσέγγιση αυτή καταγράφει όσους θεωρούν ότι δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στις δανειακές τους υποχρεώσεις χωρίς να υποβιάσουν το επίπεδο ζωής τους.

Η διοικητική ή νομική προσέγγιση ορίζει την υπερχρέωση με βάση το περιεχόμενο του νόμου. Σε αυτήν την προσέγγιση, είτε χρησιμοποιείται κάποια έννοια του κατωφλίου της υπερχρέωσης, η οποία ορίζεται με ακρίβεια από το νόμο, είτε ο δικαστής την κρίνει ως τέτοια με βάση την κοινή λογική. Το κατώφλι της υπερχρέωσης συχνά ταυτίζεται με το κατώφλι της φτώχειας αφού αφαιρεθεί από το διαθέσιμο εισόδημα το ποσό των δόσεων που πρέπει να καταβάλει ο οφειλέτης για την αποπληρωμή των χρεών του (European Commission, 2008).

Οι παραπάνω ορισμοί της υπερχρέωσης έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά αλλά και διαφορές. Η μονάδα μέτρησης μπορεί να είναι το νοικοκυριό, το άτομο ή ο οφειλέτης/καταναλωτής. Ο παράγοντας του χρόνου υπεισέρχεται σε όλους σχεδόν τους ορισμούς· το νοικοκυριό πρέπει να αδυνατεί να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις του σε μόνιμη βάση, να μην πρόκειται για μια προσωρινή κατάσταση που θα διορθωθεί στο άμεσο μέλλον. Κάποιοι από τους ορισμούς αναφέρονται ρητά στα χρέη

Πίνακας 3: Ορισμοί υπερχρέωσης ανά χώρα

Χώρα	Φορέας	Ορισμός υπερχρέωσης	Έμφαση
Αυστρία	Υπουργείο Κοινωνικών Υποθέσεων και Προστασίας Καταναλωτή - Καταναλωτικές Οργανώσεις.	Άτομα ή νοικοκυριά θεωρούνται υπερχρεωμένα εάν μετά την αφαίρεση των τρεχόντων εξόδων διαβίωσης όπως φαγητό, ρούχα, ενοίκιο, κοινωνικές και πολιτιστικές ανάγκες, δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν σε όλες τις υποχρεώσεις τους.	Ορολογία των υπηρεσιών συμβουλευτικής.
Βέλγιο	Εθνική Τράπεζα του Βελγίου (Centrale des Crédits aux Particuliers).	Ένα άτομο θεωρείται αφερέγγυο και μπορεί να ωφεληθεί από τη ρύθμιση χρέους εάν το εισόδημά του δεν του επιτρέπει, με τρόπο βιώσιμο, να αποπληρώσει τα χρέη του.	Προσωπική αφερέγγυοτητα, νομικός όρος.
Φιλανδία	Υπουργείο Εμπορίου και Βιομηχανίας και Υπουργείο Δικαιοσύνης. Εμπλεκόμενοι: Συμβουλευτική Επιτροπή για Ζητήματα Καταναλωτή, Γραμματεία Καταναλωτή, Εθνικό Κέντρο Ερευνών Καταναλωτή.	Κάθε φορέας χρησιμοποιεί δικό του ορισμό. Ενδεικτικά αναφέρεται: Ένα άτομο θεωρείται υπερχρεωμένο όταν συμμετέχει σε προγράμματα ρύθμισης χρέους.	
Γαλλία	Επιτροπές Υπερχρέωσης - Άρθρο L-330-1 Νομικού Πλαισίου.	Η υπερχρέωση των ατόμων χαρακτηρίζεται από τη δηλωμένη αδυναμία του οφειλέτη, οποίος λειτουργεί καλή τη πίστη, να ανταποκριθεί στο σύνολο των υφιστάμενων μη επαγγελματικών του χρεών ή αυτών που θα προκύψουν.	Νομικός όρος.
Γερμανία	Ομοσπονδιακό Υπουργείο Οικονομίας και Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.	Ένα νοικοκυριό είναι υπερχρεωμένο εάν το εισόδημά του για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν είναι επαρκές για την έγκαιρη εξυπηρέτηση των χρεών του, μετά την αφαίρεση των εξόδων διαβίωσης, παρά τη μείωση του επιπέδου διαβίωσής του.	Όχι κοινά αποδεκτή.
Ιρλανδία	Υπουργείο Κοινωνικών και Οικογενειακών Υποθέσεων - Γραμματεία Καταπολέμησης της Φτώχειας - Δίκτυο Συμβούλων για τη διαχείριση των οικογενειακών προϋπολογισμών.	Τα νοικοκυριά θεωρούνται υπερχρεωμένα εάν αδυνατούν σε μόνιμη βάση να ανταποκριθούν βάσει του εισοδήματός τους σε εύλογα έξοδα διαβίωσης και καθυστερούμενες υποχρεώσεις καθώς αυτές καθίστανται ληξιπρόθεσμες.	Δεν υπάρχει κοινά αποδεκτός όρος. Βασίζεται στην έννοια των μόνιμων καθυστερήσεων.
Ιταλία	Δεν υπάρχει σχετική νομοθεσία. Το 2006 είχε χρησιμοποιηθεί ένας ορισμός σε μια πρόταση νόμου που, όμως, δεν ψηφίστηκε.	Υπερχρέωση είναι μια κατάσταση όπου τα άτομα συναντούν μη προσωρινές δυσκολίες στην τακτική τήρηση των δεσμεύσεών τους χρησιμοποιώντας το εισόδημα και την περιουσία τους.	

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

Χώρα	Φορέας	Ορισμός υπερχρέωσης	Έμφαση
Πορτογαλία	Γενική Διεύθυνση για τον Καταναλωτή του Υπουργείου Οικονομικών και Καινοτομίας - Παρατηρητήριο Καταναλωτών Πανεπιστημίου Coimbra.	Υπερχρέωση είναι μια κατάσταση όπου υπάρχει έλλειψη εισοδήματος ή άλλου ρευστού περιουσιακού στοιχείου, που καθιστά τους ανθρώπους ανίκανους να ξεπληρώσουν τα χρέη τους σε μόνιμη βάση.	Δεν υπάρχει κοινά αποδεκτά όρος. Βασίζεται στις καθυστερήσεις αποπληρωμής.
Νορβηγία	Υπουργείο Παιδιών και Ισότητας (Νόμος Ρύθμισης Χρεών 1992).	Ένα άτομο θεωρείται υπερχρεωμένο αν βρίσκεται σε μόνιμη αδυναμία να ανταπεξέλθει στις υποχρεώσεις του.	Χρήση της έννοιας της αφερεγγυότητας.
Σουηδία	Γραμματεία Καταναλωτή.	Ένας οφειλέτης/ νοικοκυριό είναι υπερχρεωμένος όταν είναι αφερεγγυος.	Χρήση της έννοιας της αφερεγγυότητας.
Ολλανδία		Ένα άτομο θεωρείται υπερχρεωμένο όταν πληροί τις προϋποθέσεις υπαγωγής στο Νόμο για τη Ρύθμιση Χρεών.	Προκύπτει από την υπαγωγή στο νόμο.
Πολωνία	Πρόταση Νόμου 2006.	Ένα άτομο είναι υπερχρεωμένο όταν δεν μπορεί να εξυπηρετήσει τα χρέη του, και το σύνολο των χρεών του είναι μεγαλύτερο από το σύνολο των περιουσιακών του στοιχείων.	
Ισπανία	Πρόταση Νόμου 2004.	Υπερχρέωση είναι η κατάσταση κατά την οποία ο καταναλωτής – καλή τη πίστει – δεν είναι σε θέση να αποπληρώσει τα χρέη του (χρέη που δεν συνδέονται με την επιχειρηματική του δραστηριότητα).	
Ηνωμένο Βασίλειο		Ένα νοικοκυριό είναι υπερχρεωμένο όταν δεν είναι σε θέση να αποπληρώσει τις τρέχουσες πιστωτικές του υποχρεώσεις χωρίς να αναγκαστεί να μειώσει τα έξοδά του κάτω από ένα κατώτατο επίπεδο διαβίωσης.	
Ελλάδα	Υπουργείο Οικονομίας, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας - Γενική Γραμματεία Καταναλωτή.	Υπερχρεωμένοι πολίτες είναι τα φυσικά πρόσωπα που δεν έχουν εμπορική ιδιότητα και έχουν αποδεδειγμένη και μόνιμη αδυναμία να εξυπηρετήσουν τα χρέη τους.	

Πηγή: European Commission (2008), Gerhardt (2009), European Commission (2003), Frade and Lopes (2012)

από χρηματοοικονομικές συναλλαγές, ενώ κά-
ποιοι άλλοι έχουν ευρύτερο περιεχόμενο και
περιλαμβάνουν και ληξιπρόθεσμες οφειλές
από πάγιους λογαριασμούς κοινής ωφέλειας.

3.1.2 Τρόποι μέτρησης της υπερχρέωσης

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το φαι-
νόμενο της υπερχρέωσης έχει τρεις διαστά-
σεις: την προσωπική, την κοινωνική-οικονομι-
κή και τη νομική. Καθεμία από αυτές μπορεί να
προσεγγιστεί για εμπειρική διερεύνηση μέσα
από την αξιοποίηση των κατάλληλων κατά
περίπτωση δεδομένων. Απαιτείται δε η πλη-
ροφόρηση και τα συμπεράσματα που αντλού-
νται από κάθε διάσταση να συνθέτονται, όταν
αυτό είναι δυνατό, ώστε να δίνουν μια όσο το
δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα του φαινο-
μένου. Η δυναμική του φαινομένου, άλλωστε,
συνδιαμορφώνεται τόσο από τις μακροοικο-
νομικές μεταβλητές όσο και από παράγοντες
που συνδέονται με τα χαρακτηριστικά του
ατόμου ή του νοικοκυριού, οι οποίοι καταγρά-
φονται σε βάσεις μικροδεδομένων.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι βάσεις
μικροδεδομένων συνδέονται κυρίως με δύο⁸
περιοδικές δειγματοληπτικές έρευνες που διε-
ξάγονται σε κάθε χώρα-μέλος: τη βάση δεδομέ-
νων της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών
Διαβίωσης των νοικοκυριών (εφεξής EU-SILC)

8. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο διενεργούνται τρεις ακόμα
έρευνες που περιλαμβάνουν, εκτός από στοιχεία χρέ-
ους, και στοιχεία για την περιουσία των νοικοκυριών:
α) η Household Finance and Consumption Survey της
Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, η οποία θεσμο-
θετήθηκε το 2006 και το πρώτο κύμα στατιστικών
δεδομένων δημοσιεύθηκε τον Απρίλη του 2013· β) η
Luxemburg Wealth Study Database (LWS), η οποία
όμως δεν διαθέτει στοιχεία για την Ελλάδα· και γ) η
Survey of Health and Retirement in Europe (SHARE),
η οποία αφορά σε Ευρωπαίους και Έλληνες πολίτες
ηλικίας 50 ετών και άνω.

και την Ειδική Έρευνα Eurobarometer για τη
«Φτώχεια και τον Κοινωνικό Αποκλεισμό» το
2007. Οι έρευνες αυτές παρέχουν ποιοτικά και
ποσοτικά δεδομένα για ένα αντιπροσωπευτι-
κό δείγμα των πληθυσμών των χωρών-μελών
της ΕΕ, τα οποία αποτελούν τη βάση για την
κατασκευή περισσότερο σύνθετων μεταβλη-
τών.⁹ Όμως το πιο ενδιαφέρον χαρακτηρι-
στικό αυτών των ερευνών έγκειται στην κάλυψη
πολλαπλών αντικειμένων, κάτι που παρέχει
τη δυνατότητα συσχέτισμού μεταβλητών δια-
φορετικών κατηγοριών, όπως για παράδειγμα
οικονομικά στοιχεία με δημογραφικά χαρα-
κτηριστικά σε επίπεδο ατόμου ή νοικοκυριού.
Το βασικό μειονέκτημα των παραπάνω βά-
σεων έγκειται στο ότι οι περισσότερες μετα-
βλητές που αφορούν στην υπερχρέωση έχουν
ενταχθεί σχετικά πρόσφατα, μετά το 2008.
Επισημαίνεται ότι ο βαθμός ανταπόκρισης σε
αυτές τις ερωτήσεις είναι πολύ χαμηλός, κα-
θώς γενικά παρατηρείται ότι οι ερωτώμενοι
έχουν την τάση να αποκρύπτουν στοιχεία που
συνδέονται με τα χρέη τους.

Η μακροοικονομική διάσταση της υπερχρέ-
ωσης παρέχεται συνήθως από τα μακροδεδο-

9. Η Έρευνα Eurobarometer παρέχει υποκειμενικούς
δείκτες για την υπερχρέωση και μόνο σε ειδικές έρευ-
νες υπάρχει επαρκής αριθμός μεταβλητών, όπως σε
αυτή του 2007. Όσο για την EU-SILC, αν και είθισται
να συνδέεται περισσότερο με την υποκειμενική προ-
σέγγιση, αυτό δεν είναι απαραίτητο. Για παράδειγμα,
στα ερωτηματολόγια της έρευνας υπάρχουν ερωτή-
σεις για το ποσό των οφειλών ή για το αν θεωρεί ο
ερωτώμενος ότι είναι υπερχρεωμένος, αλλά και ερω-
τήσεις για το αν έχει καθυστερήσει στην πληρωμή
των δανειακών δόσεων και για πόσους μήνες. Στις
δύο πρώτες ερωτήσεις μπορεί η απάντηση να ενέχει
το υποκειμενικό στοιχείο ή να υπάρχει διάθεση υπο-
τίμησης ή απόκρυψης της πραγματικότητας, στην τε-
λευταία, η οποία αποτελεί και έναν από τους βασικό-
τερους δείκτες για την υπερχρέωση, η απάντηση είναι
αντικειμενική.

μένα που συντάσσουν οι Κεντρικές Τράπεζες ή τα εξειδικευμένα στατιστικά τμήματα πιστωτικών ιδρυμάτων. Σε αυτά καταγράφονται, εκτός από τα συγκεντρωτικά υπόλοιπα όλων των τύπων δανείων που έχουν χορηγηθεί από εγχώρια πιστωτικά ιδρύματα στα νοικοκυριά, τις επιχειρήσεις ή σε άλλα πιστωτικά ιδρύματα, και ταξινομήσεις ανά χρονική διάρκεια δανείου, ανά κλάδο και τομέα δραστηριοποίησης, και επιπλέον τα δάνεια σε καθυστέρηση (σε ανάλυση ανά τύπο δανείου) και οι διαγραφές δανείων. Η καταγραφή των παραπάνω στοιχείων γίνεται σε μηνιαία, τριμηνιαία και ετήσια βάση.

Τα στοιχεία που προκύπτουν από τη νομική διάσταση της υπερχρέωσης προέρχονται από τους φακέλους υποθέσεων (ή αποφάσεων) από τις ένδικες ή εξωδικαστικές διαδικασίες ρύθμισης χρέους, ανάλογα με το θεσμικό πλαίσιο που επικρατεί σε κάθε χώρα. Δεδομένου ότι δεν έχουν όλες οι χώρες τέτοιους θεσμούς, αλλά και όπου υπάρχουν διαφέρουν από χώρα σε χώρα, τα στοιχεία αυτά δεν είναι συγκρίσιμα. Στις περισσότερες χώρες δεν συλλέγονται καθόλου ή συλλέγονται αποσπασματικά, και είναι λίγες οι περιπτώσεις που υπάρχει συστηματική και οργανωμένη καταγραφή των δεδομένων. Η προσέγγιση αυτή εφαρμόζεται συνήθως σε έρευνες που διεξάγονται στις ΗΠΑ και, λιγότερο συχνά, σε μεμονωμένες χώρες της ΕΕ με ανεπτυγμένο θεσμικό πλαίσιο.

Τα δεδομένα που συλλέγονται από τις νομικές διαδικασίες χαρακτηρίζονται από τον μέγιστο βαθμό αντικειμενικότητας και αξιοπιστίας, καθώς βασίζονται σε επίσημα έγγραφα που έχουν ελεγχθεί τόσο από τα πιστωτικά ιδρύματα όσο και αυτεπάγγελα από τις δικαστικές υπηρεσίες. Επιπλέον, εμπεριέχουν πληροφορίες για τα περιουσιακά στοιχεία του ατόμου ή του νοικοκυριού, κάτι που δεν ισχύει

για τα μικροδεδομένα και μακροδεδομένα. Πάντως, τα στοιχεία αυτά είναι εξαιρετικά χρήσιμα για τη διερεύνηση των χαρακτηριστικών των υπερχρεωμένων νοικοκυριών, όχι όμως και για την εκτίμηση της έκτασης του φαινομένου της υπερχρέωσης στο σύνολο της οικονομίας, καθώς το δείγμα προέρχεται από τις υποθέσεις που έχουν εκδικαστεί ή βρίσκονται στη διαδικασία εκδίκασης. Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις που δεν ακολουθούν τη δικαστική οδό, η πληροφόρηση είναι εξαιρετικά ελλιπής και αποσπασματική, με βασικότερη πηγή τις καταναλωτικές οργανώσεις και τις δομές συμβουλευτικής για το χρέος.

3.2 Βιβλιογραφική επισκόπηση

Σε γενικές γραμμές υπάρχει ομοφωνία στη βιβλιογραφία για τα βασικά αίτια της υπερχρέωσης και της πτώχευσης των νοικοκυριών. Η μείωση του εισοδήματος, το χαμηλό εισόδημα, η απώλεια εργασίας, το διαζύγιο ή ο χωρισμός με ή χωρίς την παρουσία παιδιών και τα προβλήματα υγείας αποτελούν τους βασικότερους παράγοντες για την υπερχρέωση (Sullivan et al., 2000· European Commission, 2008· Kempson et al., 2004· Warren and Tyagi, 2003 κ.ά.). Ένα μέρος της βιβλιογραφίας εξηγεί το φαινόμενο δίνοντας έμφαση στον χρηματοοικονομικό αναλφαβητισμό (Moore, 2003· Campbell, 2006· Lusardi et al., 2009), τις ψυχαναγκαστικές συμπεριφορές και τον ανεύθυνο δανεισμό (Meier and Sprenger, 2009).¹⁰ Ωστόσο, οι παράγοντες αυτοί αναδεικνύονται μόνο όταν αφαιρεθεί η επίδραση των οικονο-

10. Αυτές οι μελέτες βασίζονται στην πλειονότητά τους σε πειραματικά στατιστικά δεδομένα τα οποία συνδυάζονται με διοικητικά στοιχεία, ενώ τα οικονομικά και κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά του εξεταζόμενου πληθυσμού θεωρούνται ομοιογενή.

μικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών στη συμπεριφορά του ατόμου απέναντι στο δανεισμό. Εκτός αυτού, προκύπτει ότι τέτοιου είδους συμπεριφορές αφορούν σε ένα πολύ μικρό ποσοστό των περιπτώσεων υπερχρέωσης (Kempson, 2002),¹¹ ενώ υπάρχει η τάση να παραβλέπεται η ευθύνη των τραπεζικών ιδρυμάτων.

Ο Clare (1990) υποστηρίζει ότι είναι απλοϊκό το να αποδίδεται ο μεγάλος αριθμός των προσωπικών χρεοκοπιών στην έλλειψη ικανότητας οικονομικής διαχείρισης και στον χρηματοοικονομικό αναλφαβητισμό. Στην έρευνά του έδειξε ότι πολύ συχνά ο υπερδανεισμός, σε σημείο που οδηγεί το νοικοκυριό

---

11. Στην Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2008) όπου γίνεται ενδελεχής επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας, αναφέρονται μελέτες οι οποίες αναδεικνύουν και άλλους δευτερεύοντες παράγοντες που φαίνεται να συμβάλλουν στην επέκταση της υπερχρέωσης. Κάποιοι μελετητές τονίζουν την προσωπικότητα των οφειλετών και συγκεκριμένα την έλλειψη οργανωτικότητας και ικανότητας οικονομικής διαχείρισης (αναφορά στο European Commission, 2008: Elliott, A. (2005), "Not Waving but Drowning: Over-indebtedness by Misjudgement", London: CSFI· Frade, 2004), άλλοι θεωρούν ότι η αυξημένη παρουσία νεαρών ηλικιών στα υπερχρεωμένα νοικοκυριά οφείλεται στο ότι τα νεαρά άτομα είναι λιγότερο συνεπή στις πληρωμές τους σε σύγκριση με τους μεσήλικες (Berthoud and Kempson, 1992· αναφορά στο European Commission, 2008: Herbert, A., and Kempson, E. (1995), "Water Debt and Disconnection", London: Policy Studies Institute), άλλοι πάλι εντοπίζουν περιπτώσεις που θα μπορούσαν να θεωρηθούν παθολογικές και συνδέονται με την ψυχαναγκαστική κατανάλωση και τον υπερδανεισμό (Kempson, 2002· Kempson and Atkinson, 2006). Σε κάθε περίπτωση, όμως, όπως επισημαίνουν οι συντάκτες της Έκθεσης, οι περιπτώσεις αυτές μπορούν να χαρακτηριστούν ελάχιστα συχνές έως σπάνιες, ενώ τείνουν να αφορούν περισσότερο καθυστερήσεις στην πληρωμή λογαριασμών κοινής ωφέλειας παρά χρέη προς τις τράπεζες.

στη χρεοκοπία, οφείλεται σε προσωπικής φύσης προβλήματα.

Οι Sullivan et al. (1989) χρησιμοποίησαν στατιστικά δεδομένα που συνέλεξαν από τα δικαστήρια του Ιλινόις, της Πενσυλβάνιας και του Τέξας για να διερευνήσουν τους οικονομικούς παράγοντες που συνδέονται με τη χρεοκοπία. Η απουσία κοινωνικοδημογραφικών στοιχείων από την ανάλυση αποτελεί μια αδυναμία της (Hira and Kostecky, 1995), κάτι που όμως θα διορθωθεί μία σχεδόν δεκαετία αργότερα με το βιβλίο τους *The Fragile Middle Class: Americans in Debt*. Στην εργασία αυτή οι Sullivan et al. (2000) εντοπίζουν μια σειρά από πιθανούς λόγους για την υπερχρέωση των νοικοκυριών: α) η αυξανόμενη αστάθεια των θέσεων εργασίας και των μισθών, β) η εκρηκτική αύξηση των καταναλωτικών δανείων με υψηλά επιτόκια, γ) το διαζύγιο και η αλλαγές στο γονεϊκό πρότυπο με την αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών, δ) τα αυξανόμενα κόστη περίθαλψης και υγείας, ε) η κοινωνική εμμονή στην απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας. Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η αστάθεια του καπιταλιστικού συστήματος, συνδυασμένη με ένα σαθρό κοινωνικό δίκτυο ασφαλείας, είναι που δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε να υπάρχει πάντα ένας αριθμός νοικοκυριών που αποτυγχάνει να αντεπεξέλθει στις οικονομικές του υποχρεώσεις (Sullivan et al., 2000).

Παρόμοια, η Ford (1999) διαπιστώνει ότι οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας και το σύστημα κοινωνικών παροχών στο Ηνωμένο Βασίλειο αύξησαν τα επίπεδα ρίσκου και αβεβαιότητας στα νοικοκυριά εν γένει και ειδικότερα σε όσα έχουν συνάψει ενυπόθηκα δάνεια. Θεωρεί ότι, πρακτικά, ούτε η δημόσια ούτε η ιδιωτική ασφάλιση είναι σε θέση να παρέχουν ένα αποτελεσματικό δίκτυο προστασίας στους εργαζό-

μενους που αντιμετωπίζουν ένα απροσδόκητο δυσμενές συμβάν όπως, για παράδειγμα, μια απόλυση. Για τις ΗΠΑ, ο Leicht (2012) βρήκε επίσης σχέση ανάμεσα στη χρεοκοπία και τις δυσμενείς εξελίξεις στην αγορά εργασίας και το ελλειπές κοινωνικό κράτος. Οι Barba and Rivetti (2009), επίσης για τις ΗΠΑ, δίνουν έμφαση στην όξυνση της ανισοκατανομής του εισοδήματος που φαίνεται να χαρακτηρίζει τις εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών.

Σε περιόδους ύφεσης ή οικονομικής κρίσης, είναι λογικό να εμφανίζεται η απώλεια εργασίας και η μείωση του εισοδήματος ως η πιο πιθανή αιτία για τη χρεοκοπία ενός νοικοκυριού. Η μείωση του εισοδήματος (είτε λόγω περικοπής εισοδήματος είτε λόγω ανεργίας) αποτελεί, ακόμα και σε περιόδους οικονομικής ομαλότητας, τον πιο σημαντικό παράγοντα για την εμφάνιση καθυστερήσεων και αδυναμίας αποπληρωμής των χρεών. Έρευνα που αφορά στα υπερχρεωμένα νοικοκυριά στο Ηνωμένο Βασίλειο έδειξε ότι η μείωση εισοδήματος καταγράφεται ως αιτία για την υπερχρέωση στα μισά σχεδόν νοικοκυριά (45%), με την απώλεια εργασίας να αποτελεί το ένα πέμπτο αυτών των νοικοκυριών (19%) (Kempson, 2002). Η μείωση του εισοδήματος φαίνεται να επιφέρει την υπερχρέωση, ανεξάρτητα από το επίπεδο του εισοδήματος, και μάλιστα να έχει μεγαλύτερη επίδραση ή να ενισχύει την επίδραση του εισοδήματος συνολικά (Kempson et al., 2004). Οι Del Rio and Young (2006) χρησιμοποίησαν στοιχεία της British Household Panel Survey (BHPS) για να εξετάσουν αν υπάρχει διαφοροποίηση στη στάση των νοικοκυριών απέναντι στις μη εξασφαλισμένες πιστώσεις μεταξύ 1995-2000. Εκτίμησαν ένα probit υπόδειγμα και βρήκαν ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις μεταβολής στη στάση των νοικοκυριών, ενώ ο βασικότερος

παράγοντας αύξησης των μη εξασφαλισμένων χρεών είναι το εισόδημα, και ακολουθούν οι οικονομικές προοπτικές, οι ικανότητες, η εργασιακή κατάσταση, η ιδιόκτητη κατοικία και το ύψος του ενυπόθηκου δανεισμού.

Στη Γαλλία, έρευνα που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό της Τράπεζας της Γαλλίας το 2000, με έτος αναφοράς το 1997, έδειξε ότι πάνω από ένας στους τρεις Γάλλους οφειλότες (34,6%) αποδίδουν την υπερχρέωση στην ανεργία (Le Duigou, 2000, αναφέρεται στο European Commission, 2008). Αντίστοιχη έρευνα στη Γαλλία μετά από έξι χρόνια έδειξε ότι το ποσοστό αυτό παραμένει στο ίδιο επίπεδο (Gloukoniezoff, 2006). Η Vandone (2009) αναφέρεται στην ποιοτική έρευνα των Koljonen and Römer-Paakkanen (2000) που αφορά στη Φιλανδία, η οποία κατέδειξε ότι η απώλεια εισοδήματος λόγω ανεργίας είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας χρηματοοικονομικών δυσκολιών για τους νέους.

Στις ΗΠΑ το 1991 η διάμεσος του εισοδήματος των υπερχρεωμένων νοικοκυριών βρισκόταν στο μισό της διαμέσου του γενικού πληθυσμού, συγκεντρωνόταν δηλαδή στο χαμηλότερο μισό της εθνικής διανομής εισοδήματος, ενώ το 1997 η κατάσταση μεταβλήθηκε προς το χειρότερο και έπεσε κάτω από τη μέση (Sullivan et al., 2000). Ωστόσο, όπως σημειώνουν οι συγγραφείς, η στατιστική αποτύπωση όσων έχουν πτωχεύσει δεν αποτελεί παρά ένα στιγμιότυπο λόγω της μεγάλης κινητικότητας, καθώς το μισό των φτωχών της χώρας παύουν να βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας σε λιγότερο από τέσσερις μήνες (Sullivan et al., 2000). Η ανάλυση των στοιχείων τους αποκάλυψε εντέλει ότι τα δύο τρίτα των νοικοκυριών που είχαν υπαχθεί στον προσωπικό πτωχευτικό κώδικα προέρχονταν από τα μεσαία οικονομικά στρώματα,

και αυτό οφειλόταν σε λόγους που σχετίζονται όχι μόνο με την απώλεια εργασίας αλλά και με τη μείωση εισοδήματος και την περικοπή επιδομάτων.

Έρευνα του Institute for Financial Literacy (2007) έδειξε ότι η ανεργία αποτελεί έναν από τους τέσσερις βασικούς παράγοντες που οδηγούν τα νοικοκυριά σε χρηματοοικονομική πίεση στις ΗΠΑ. Σε ανάλογα συμπεράσματα κατέληξε και η Warren (2007), η οποία βρήκε ότι ο συνδυασμός απώλειας εργασίας, προβλημάτων υγείας και χωρισμού/διαζυγίου αποτελεί το αίτιο για το 90% των πτωχεύσεων των νοικοκυριών στις ΗΠΑ. Οι Fay et al. (2002) βρήκαν ότι η πιθανότητα να υποβάλει κάποιος αίτηση για χρεοκοπία αυξάνεται όσο χαμηλότερο είναι το εισόδημα, συμπεραίνοντας ότι η ανεργία συμβάλλει περισσότερο από κάθε άλλο παράγοντα στην πτώχευση των νοικοκυριών.

Το χαμηλό εισόδημα, ιδιαίτερα για παρατεταμένες περιόδους, αποτελεί και αυτό βασικό παράγοντα υπερχρέωσης (Rinaldi and Sanchez-Arellano, 2006· Del Rio and Young, 2006· OEE, 2005· MORI, 2005, Mitrakos et al., 2005· Bridges and Disney, 2004· Kempson et al., 2004· Kempson, 2002· Korczak, 2000· Berthoud and Kempson, 1992). Αφορά στο 15,0% των υπερχρεωμένων νοικοκυριών στο Ηνωμένο Βασίλειο (Kempson, 2002), το 19,0% στο Βέλγιο¹² και τη Γερμανία (Korczak, 2000). Η Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2008), στην οποία γίνεται χρήση των μικροδομημένων της έρευνας EU-SILC, καταλήγει στη διαπίστωση ότι το εισοδηματικά χαμηλότερο πεμπτημώριο των νοικοκυριών είχε τη μεγαλύτερη πιθανότητα

να παρουσιάσει καθυστερήσεις στην αποπληρωμή των υποχρεώσεών του. Η πιθανότητα αυτή ήταν φθίνουσα συνάρτηση των πεμπτημωρίων, δηλαδή μίκραινε από τα χαμηλότερα προς τα υψηλότερα πεμπτημώρια (European Commission, 2008). Όπως επισημαίνεται και στην Έκθεση, η σχέση αυτή διατηρείται ακόμα και όταν οι υπόλοιποι προσδιοριστικοί παράγοντες διατηρούνται σταθεροί.

Η ανεργία αποτελεί την ακραία περίπτωση απώλειας εισοδήματος και δομικό, επομένως, αίτιο της υπερχρέωσης. Μελέτες σε μια σειρά από χώρες (Ηνωμένο Βασίλειο, Βέλγιο, Γαλλία και Γερμανία) επιβεβαιώνουν τη σχέση ανεργίας και αυξημένου κινδύνου υπερχρέωσης (European Commission, 2008). Η Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2008) δείχνει ότι τα νοικοκυριά με άνεργο υπεύθυνο νοικοκυριού έχουν τη μεγαλύτερη πιθανότητα να παρουσιάσουν καθυστερήσεις στις πληρωμές των χρεών τους, ακόμα και όταν άλλες παράμετροι –όπως το διαθέσιμο εισόδημα– λαμβάνονται υπόψη. Τα νοικοκυριά με άνεργο ή μερικώς απασχολούμενο υπεύθυνο έχουν διπλάσια πιθανότητα να παρουσιάσουν καθυστερήσεις από ό,τι αν ήταν πλήρως απασχολούμενος (Kempson et al., 2004). Το αποτέλεσμα αυτό αντανακλά την κατάσταση κατά την οποία πολλοί άνεργοι, αδυνατώντας να βρουν εργασία με πλήρη απασχόληση, αποδέχονται θέσεις μερικής απασχόλησης με πολύ χαμηλότερο μισθό που αυτονομία δεν επαρκεί για την κάλυψη των καθημερινών τους αναγκών. Μια ενδιαφέρουσα μελέτη για την υπερχρέωση στην Ιρλανδία έδειξε ότι η αναλογία των υπερχρεωμένων που εργάζονται τείνει να αυξάνεται έναντι των ανέργων (Central Statistics Office, 2005, αναφέρεται στο European Commission, 2008). Ο Haas (2006) σε μελέτη για τη Γερμανία πα-

12. Observatoire du Crédit et de l'endettement (2005), όπως παρατίθεται στο European Commission (2008).

ρατηρεί ότι η «υπερχρέωση είναι συχνά ένα χαρακτηριστικό των εργαζόμενων φτωχών, που ενισχύει την κοινωνικοοικονομική τους εξάρτηση, θέτει σε κίνδυνο την απασχόλησή τους και μειώνει τις προοπτικές των ανέργων να επανέλθουν στην αγορά εργασίας».

Πολλοί ερευνητές αποδίδουν αυτή την τάση στην υποχώρηση των δαπανών του κράτους πρόνοιας και στη σταδιακή ιδιωτικοποίηση των δομών του, στις πολιτικές ευελιξίας της αγοράς εργασίας μέσω της ελαστικοποίησης των εργασιακών σχέσεων και των μορφών απασχόλησης, στην επιβολή διδάκτρων στα πανεπιστήμια, που αύξησε το κόστος εκπαίδευσης ωθώντας πολλούς νέους στη λήψη δανείου (Sullivan et al., 2000· Persson, 2008· Haas, 2006). Πρόκειται για μια κατάσταση που αναμένεται να εδραιωθεί, ιδιαίτερα στις χώρες εκείνες που έχουν ενταχθεί σε προγράμματα δημοσιονομικής εξυγίανσης και σταθεροποίησης όπως η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία και η Ισπανία.

Η ανάληψη υπερβολικών δανειακών υποχρεώσεων θεωρείται παράγοντας που οδηγεί στην υπερχρέωση έναν στους δέκα υπερχρεωμένους οφειλέτες στο Ηνωμένο Βασίλειο (Kempson, 2002), το 23,0% στο Βέλγιο,¹³ το 15,0% στη Γαλλία (Gloukoviezoff, 2006), το 21,0% στη Δυτική Γερμανία και το 27,0% στην Ανατολική.¹⁴ Η ανάληψη υπερβολικού χρέους τείνει να αφορά κυρίως στην καταναλωτική πίστη, καθώς καταδείχθηκε ότι νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα χρησιμοποιούσαν την καταναλωτική πίστη προκειμένου να διατηρήσουν

αμετάβλητο το επίπεδο διαβίωσής τους όταν το εισόδημά τους μειώθηκε.¹⁵

Η Frade (2004) διερεύνησε τη σχέση ανάμεσα στην υπερχρέωση και την ανεργία στην Πορτογαλία. Η μελέτη αυτή βασίζεται σε προσωπικές συνεντεύξεις δύο ομάδων –εργαζόμενοι που πρόσφατα έχασαν τη δουλειά τους και υπερχρεωμένοι που προσέφυγαν στον πτωχευτικό κώδικα– με στόχο την ανάδειξη δύο ξεχωριστών προφίλ και την εξέταση των διαφορετικών στάσεων απέναντι στη διαχείριση του οικογενειακού προϋπολογισμού και της καταναλωτικής και στεγαστικής πίστης. Στην πρώτη ομάδα αναζητήθηκε ανάμεσα στους ανέργους ο πληθυσμός που οδηγήθηκε σε χρεοκοπία και στη δεύτερη ομάδα, την ομάδα των υπερχρεωμένων, ο αριθμός εκείνων που χρεοκόπησαν επειδή έμειναν πρώτα άνεργοι. Η πρώτη ομάδα έδειξε να είναι πιο αυτάρκης, να αποταμιεύει ακόμα και με το λιγοστό της εισόδημα και να έχει στενούς οικογενειακούς και φιλικούς δεσμούς που συνδράμουν σε δύσκολες οικονομικά περιόδους. Η δεύτερη ομάδα έδειξε ότι χρησιμοποιεί συχνά πιστωτικές κάρτες, ακόμα και σε περιόδους ανεργίας.

Η ηλικία αποτελεί έναν επίσης παράγοντα της υπερχρέωσης, με τις νεότερες ηλικιακές ομάδες να βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο ακόμα και σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης και ομαλότητας. Για το Ηνωμένο Βασίλειο οι Kempson et al. (2004) βρήκαν ότι τα νοικοκυριά των οποίων τα μέλη βρίσκονται γύρω στην ηλικία των είκοσι παρουσιάζουν μεγαλύτερη πιθανότητα να χρεοκοπήσουν σε σύγκριση με αυτά που βρίσκονται στα τριάντα και, ακόμα λιγότερο, στην ηλικία των σαράντα. Επίσης για το Ηνωμένο Βασίλειο,

13. Observatoire du Crédit et de l'endettement (2005), όπως παρατίθεται στο European Commission (2008).

14. Springeneer (2005), όπως παρατίθεται στο Haas (2006).

15. Rowlingson and Kempson (1994), όπως παρατίθεται στο European Commission (2008).

οι Atkinson et al. (2006) βρήκαν ότι τα άτομα της ηλικιακής ομάδας 20-49 ετών είναι περισσότερο πιθανό να καταφύγουν σε υπεραναλήψεις και σε καθημερινή χρήση πιστωτικών καρτών προκειμένου να ανταποκριθούν στις καθημερινές ανάγκες τους, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να ανταποκριθούν στις προγραμματισμένες πληρωμές των οφειλών τους. Αντίθετα, τα νοικοκυριά ηλικίας 60+ είναι λιγότερο πιθανό να αντιμετωπίζουν πρόβλημα χρέους, ενώ η χρήση πιστωτικών καρτών και η υπερανάληψη είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Βρήκαν επίσης ότι η ηλικιακή ομάδα των είκοσι είναι η πιο υπερχρεωμένη, με αυτή των τριάντα ετών να ακολουθεί. Οι Bridges and Disney (2004), επίσης για το Ηνωμένο Βασίλειο, βρίσκουν ότι η μεγαλύτερη ηλικία των μελών του νοικοκυριού συνδέεται με μικρότερες οφειλές σε καθυστέρηση. Παρόμοια είναι τα αποτελέσματα των Berthoud and Kempson (1992) και του Tufte (1999) για τη Νορβηγία. Τέλος, μελέτη που αφορά στα νέα νοικοκυριά στη Δανία αποδίδει την τάση των νέων κάτω των 30 να εμφανίζουν υψηλά ποσοστά υπερχρέωσης στην υιοθέτηση του ατομικιστικού τρόπου ζωής, στο ότι λίγα χρόνια αφότου ενηλικιωθούν προβαίνουν σε αγορά κατοικίας και στη σύνδεση της κοινωνικής ανέλιξης με την κατανάλωση πολυτελών αγαθών (Lehtinen and Leskinen, 2005). Και στη Σουηδία οι νέοι φαίνεται να αποτελούν τα πιο εύκολα θύματα της υπερχρέωσης (Persson, 2008). Προφανώς, η τάση αυτή απέχει πολύ από την πραγματικότητα που βιώνουν οι νέοι στον ευρωπαϊκό Νότο, οι οποίοι παραδοσιακά είναι πιο μετριοπαθείς στο δανεισμό και φιλοξενούνται λόγω υψηλής ανεργίας στην κατοικία των γονέων τους ακόμα και μετά την ηλικία των τριάντα.

Άλλοι πιθανοί λόγοι για τα υψηλά επίπεδα δανεισμού και υπερχρέωσης σε νεαρές ηλικί-

ες αφορούν στα φοιτητικά δάνεια, στο δανεισμό ακόμα και σε κατάσταση ανεργίας, ενώ την αποπληρωμή αναλαμβάνουν οι γονείς, και στην κατάχρηση της απελευθέρωσης της πίστης (Betti et al., 2001). Πρόσφατη μελέτη για την υπερχρέωση στην Ιρλανδία καταγράφει ότι οι νέοι κάτω των 35 παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες καθυστερήσεις στην πληρωμή ενοικίου, πάγιων λογαριασμών και δόσεων από στεγαστικά δάνεια, ενώ η ηλικιακή ομάδα των 35-44 απαντάται συχνότερα στις καθυστερήσεις εξόφλησης πιστωτικών καρτών και στις περιπτώσεις υπεραναλήψεων (Russell et al., 2011).

Διαδοχικές μελέτες σε διαφορετικές χώρες αναδεικνύουν τη σημασία των προστατευόμενων τέκνων στη διαμόρφωση συνθηκών υπερχρέωσης. Για το Ηνωμένο Βασίλειο, οι Kempson et al. (2004) βρήκαν ότι τα νοικοκυριά με τρία παιδιά και πάνω παρουσιάζουν σημαντικά μεγαλύτερη πιθανότητα να καθυστερούν την εξόφληση του ενοικίου ή των λογαριασμών κοινής ωφέλειας από ό,τι οι οικογένειες με ένα ή δύο παιδιά. Η γέννηση ενός παιδιού, επίσης, μπορεί να συμβάλει στην εμφάνιση καθυστερήσεων (Kempson, 2002· Berthoud and Kempson, 1992). Η Nivière (2006) βρίσκει ότι στη Γαλλία οι οικογένειες με τρία και πάνω παιδιά και οι μονογονεϊκές, όταν είναι ενοικιαστές κατοικίας, παρουσιάζουν μεγαλύτερες καθυστερήσεις κυρίως στο ενοίκιο και τους πάγιους λογαριασμούς. Αυτό συνδέεται άμεσα με το ότι αυτές οι οικογένειες βρίσκονται συνήθως κάτω από το κατώφλι της φτώχειας, παρά τις μεταβιβάσεις και τις κοινωνικές παροχές που λαμβάνουν (Nivière, 2006). Στο Βέλγιο, το 42,6% και το 25,8% όσων έχουν προσφύγει σε υπηρεσίες διαμεσολάβησης για τη ρύθμιση χρέους είναι μονομελή νοικοκυριά και μονογονεϊκές οικογένει-

ες, αντίστοιχα (Observatoire du Crédit et de l'endettement, 2008). Η πιο πρόσφατη μελέτη που συντάχθηκε για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2008 αξιοποίησε τη βάση στατιστικών δεδομένων του Eurobarometer (με έτος αναφοράς το 2006) για 25 ευρωπαϊκές χώρες, όπου συγκρίνονταν έγγαμα ζευγάρια με παιδιά ή χωρίς παιδιά και άγαμοι με παιδιά ή χωρίς παιδιά, και της EU-SILC. Μεταξύ άλλων βρήκαν ότι: οι οικογένειες με προστατευόμενα τέκνα έχουν περίπου διπλάσια πιθανότητα να εμφανίσουν καθυστερήσεις στην αποπληρωμή των χρεών τους σε σύγκριση με όσους δεν έχουν παιδιά· ο αριθμός των τέκνων φαίνεται ότι επηρεάζει σημαντικά την πιθανότητα υπερχρέωσης του νοικοκυριού· και η πιθανότητα αυτή αυξάνεται όσο αυξάνεται ο αριθμός των παιδιών, ακόμα και όταν αφαιρούνται άλλες μεταβλητές όπως η ηλικία και το εισόδημα.

Μια μεταβολή στην οικογενειακή κατάσταση αποτελεί συχνά μια παράμετρο που επηρεάζει την οικονομική διαχείριση ενός νοικοκυριού, καθώς ο αριθμός των ενήλικων μελών καθορίζει τις εισοδηματικές ροές προς αυτό. Μια σειρά από μελέτες σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν αναδείξει τα άτομα που ζουν μόνα τους ως την κατηγορία οικογενειακής κατάστασης με τη μεγαλύτερη πιθανότητα εμφάνισης καθυστερήσεων στην αποπληρωμή των δανειακών υποχρεώσεων σε σχέση με τα παντρεμένα ζευγάρια ή τα ζευγάρια που συζούν (European Commission, 2008). Αναλύσεις των στοιχείων του Eurobarometer (2006) και της EU-SILC δείχνουν ότι τα άτομα που παίρνουν διαζύγιο έχουν τη μεγαλύτερη πιθανότητα υπερχρέωσης μεταξύ των υπόλοιπων κατηγοριών οικογενειακής κατάστασης. Ο Le Duigou (2000), σε έκθεση που συνέταξε

για λογαριασμό του Υπουργείου Οικονομικών της Γαλλίας το 2000, δείχνει ότι οι νέοι κάτω των 35 ετών, οι οποίοι ζουν μόνοι τους και ενοικιάζουν κατοικία, έχουν αυξημένες πιθανότητες υπερχρέωσης σε σύγκριση με άλλες κατηγορίες. Πιο πρόσφατη έκθεση της Banque de France (2011) αναφέρει ότι τα μονομελή νοικοκυριά εξακολουθούν να αποτελούν την πλειοψηφία μεταξύ των υπερχρεωμένων σε σχέση με τα παντρεμένα ζευγάρια. Έρευνα για τη Φιλανδία κατέγραψε αύξηση του ποσοστού των μονομελών νοικοκυριών που απευθύνονται στα δικαστήρια για τη ρύθμιση χρέους μεταξύ 1997-2007 (Muttillainen, 2007).¹⁶ Στη Γερμανία τα μονομελή νοικοκυριά και οι μονογονεϊκές οικογένειες υπερεκπροσωπούνται μεταξύ των υπερχρεωμένων νοικοκυριών (Haas, 2006). Φυσικά, οι μονογονεϊκές οικογένειες, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, φέρουν τη μεγαλύτερη επικινδυνότητα υπερχρέωσης.¹⁷

Συχνά συντρέχουν περισσότεροι από ένας παράγοντες στην υπερχρέωση. Ένα τυπικό παράδειγμα αποτελούν οι διαζευγμένες γυναίκες με παιδιά που υφίστανται μειώσεις στο εισόδημα ή έρχονται αντιμέτωπες με την ανεργία. Όσο περισσότεροι από αυτούς τους παράγοντες «ρίσκου» συγκεντρώνονται σε κάθε νοικοκυριό τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να βρεθεί σε κατάσταση υπερχρέωσης (European Commission, 2008). Αξίζει να επισημανθεί σε αυτό το σημείο, αναφορικά με το ζήτημα του αν συντρέχουν έκτακτοι λόγοι όπως απώλεια εργασίας, περικοπή εισοδήματος/σύνταξης, ασθένεια, διαζύγιο κ.ά., ότι ο νόμος δεν θεωρεί προϋπόθεση την ύπαρξη

16. Παρατίθεται στο European Commission (2008).

17. Για μια σειρά από ευρωπαϊκές χώρες για τη δεκαετία του 1990, βλ. Betti et al. (2001) και Betti et al. (2007).

Πίνακας 4: Παράγοντες που συμβάλλουν στην πτώχευση (αιτών)

Αιτών									
	Ανεργία	Μείωση στο εισόδημα	Μείωση σύνταξης	Ασθένεια	Μείωση ωραρίου	Διαζύγιο/ χηρεία	Πολύ-τεκνοι	Τέκνα	Ενοίκιο
Παρατηρήσεις	251	251	251	251	251	251	251	251	251
Ποσοστό	0,26	0,32	0,30	0,23	0,03	0,31	0,06	0,37	0,16
Σύνολο	65	80	76	57	7	78	14	94	39

Πίνακας 5: Παράγοντες που συμβάλλουν στην πτώχευση (νοικοκυριό)

Νοικοκυριό									
	Ανεργία	Μείωση στο εισόδημα	Μείωση σύνταξης	Ασθένεια	Μείωση ωραρίου	Διαζύγιο/ χηρεία	Πολύ-τεκνοι	Τέκνα	Ενοίκιο
Παρατηρήσεις	251	251	251	251	251	251	251	251	251
Ποσοστό	0,44	0,35	0,35	0,30	0,03	0,31	0,06	0,37	0,16
Σύνολο	111	87	87	76	7	78	14	94	39

τέτοιων καταστάσεων καθώς «η εξακρίβωση των πολιτών και ο εξ αυτής αποκλεισμός τους από την οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα οδήγησε στη θέσπιση του εφαρμοζόμενου νόμου με σκοπό την απελευθέρωση των οφειλετών από την κατάσταση παραγωγικής αδράνειας και εγκλωβισμού στην οποία έχουν περιέλθει».¹⁸ Στους Πίνακες 4 και 5 παρουσιάζονται τα ποσοστά των παραγόντων «ρίσκου» στο δείγμα των υπερχρεωμένων νοικοκυριών.

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στους Πίνακες 4 και 5 βρίσκονται σε συμφωνία με τη βιβλιογραφία. Οι μεταβλητές που εμφανίζονται κατασκευάστηκαν από τα στοιχεία που

18. Βλ. την εισήγηση του Κων. Βαμβακίδη, προέδρου Εφετών, στο Σεμινάριο της Εθνικής Σχολής Δικαστών, 29-30/9/2010, όπως παρατίθεται στην απόφαση 1/2012, Επ. Αθηνών.

περιλαμβάνονται στις δικαστικές αποφάσεις και παίρνουν τιμές 0-1. Ο Πίνακας 4 έχει κατασκευαστεί με μονάδα αναφοράς τον αιτούντα και ο Πίνακας 5 με βάση το νοικοκυριό. Παρατηρώντας τον Πίνακα 4, γίνεται φανερό ότι το πιο συχνό χαρακτηριστικό των αιτούντων είναι ότι έχουν προστατευόμενα τέκνα (37,0%). Ο αμέσως επόμενος πιο συχνός παράγοντας είναι η μείωση στο εισόδημα (32,0%), ακολουθεί η περικοπή των συντάξεων με ποσοστό 30,0%, ενώ η ανεργία αποτελεί τον τέταρτο πιο συχνό παράγοντα (26,0%).

Τα αποτελέσματα αλλάζουν όταν χρησιμοποιείται ως μονάδα αναφοράς το νοικοκυριό (Πίνακας 5). Κάθε κατηγορία αφορά σε όλα τα μέλη του νοικοκυριού· για παράδειγμα, 1 στην ανεργία σημαίνει ότι είτε ο/η αιτών/αιτούσα είτε ο/η σύζυγος είτε κάποιος από τα ενήλικα τέκνα είναι άνεργος ή μπορεί να ισχύουν ταυ-

τόχρονα και οι δύο ή τρεις περιπτώσεις. Εφόσον μία από αυτές τις περιπτώσεις ισχύει, η μεταβλητή παίρνει την τιμή 1. Παρατηρούμε, επομένως, ότι η ανεργία αφορά στο 44,0% των υπερχρεωμένων νοικοκυριών. Ο αμέσως επόμενος παράγοντας είναι ύπαρξη προστατευόμενων τέκνων (37,0%) και ακολουθούν οι περικοπές στη σύνταξη (είτε του/της αι-

τούντος/αιτούσας είτε του/της συζύγου) και το εισόδημα (35,0%). Υψηλό ποσοστό έχουν επίσης το διαζύγιο ή η χηρεία (31,0%) και τα προβλήματα υγείας¹⁹ (30,0%).

---

19. Έρευνα στη Φιλανδία έδειξε ότι τα προβλήματα υγείας αποτελούν έναν πολύ κοινό παράγοντα υπερχρέωσης (Mutttilainen, 2007). Και οι Sullivan et al. (2000), για τις ΗΠΑ, οδηγήθηκαν στην ίδια διαπίστωση.

4. Η διαδικασία της πτώχευσης

Ο νόμος 3869/2010 για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά ανήκει στους νόμους με τη φιλοσοφία της «νέας αρχής» (fresh start). Εντούτοις, η νέα αρχή «δεν χαρίζεται αλλά κατακτάται», καθώς «προϋποθέτει την τήρηση ενός απαιτητικού πλάνου αποπληρωμής που καθορίζεται μέσα από δικαστική διαδικασία για μια μακρά περίοδο, κατά την οποία ο οφειλέτης θα διατηρεί από το εισόδημά του όσα είναι απαραίτητα για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών αυτού και της οικογένειάς του και θα καταβάλλει το υπόλοιπο για την εξυπηρέτηση των χρεών του».²⁰ Βασικός και κύριος σκοπός του νόμου είναι η απαλλαγή του οφειλέτη από τα χρέη του, εφόσον έχει βρεθεί χωρίς δική του υπαιτιότητα σε αυτή την κατάσταση, και η παροχή της ευκαιρίας για μια νέα αρχή υγιούς οικονομικής δραστηριότητας. Ο συγκεκριμένος κώδικας είναι από τους πιο προοδευτικούς και φιλικούς προς τον οφειλέτη μεταξύ των χωρών της ΕΕ. Αμέσως παρακάτω θα παρουσιαστούν οι βασικές διατάξεις και άρθρα του νόμου 3869/2010 και θα καταγραφούν οι πρώτες εντυπώσεις από τους εμπλεκόμενους φορείς

20. Εισήγηση του πρώην γενικού γραμματέα Καταναλωτή και αρχιτέκτονα του νόμου 3869/2010 δρ.α Σπυράκου στα πλαίσια Ημερίδας για τα Υπερχρεωμένα Νοικοκυριά που διοργάνωσε το Υπουργείο Οικονομίας, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας στις 15 Μαρτίου 2010.

όπως έχουν αποτυπωθεί στη βιβλιογραφία και τον δημόσιο διάλογο. Εν συνεχεία, θα παρουσιαστούν οι πτωχευτικοί κώδικες που επικρατούν σήμερα στις ΗΠΑ και σε επιλεγμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία, Γερμανία, Γαλλία, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία και Σουηδία), ενώ παράλληλα θα επιχειρηθεί και μια καταγραφή των επιδόσεων τους χωρίς να παραγνωρίζονται οι συνθήκες και το οικονομικοϊστορικό περιβάλλον στα πλαίσια του οποίου αναπτύχθηκαν.

4.1 Ο νόμος 3869/2010

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παράγραφος 1 του νόμου 3869/2010, δικαίωμα να υποβάλουν αίτηση στο αρμόδιο δικαστήριο (ειρηνοδικείο) για τη ρύθμιση των οφειλών τους έχουν τα φυσικά πρόσωπα που δεν έχουν πτωχευτική ικανότητα και έχουν περιέλθει, χωρίς δόλο, σε μόνιμη αδυναμία πληρωμής ληξιπρόθεσμων χρηματικών οφειλών. Με αυτή την παράγραφο επεκτείνεται η έννοια της πτωχεύσεως και στα φυσικά πρόσωπα-ιδιώτες, που δεν έχουν εμπορική ιδιότητα (Γαλανοπούλου-Μητροπούλου, 2011). Τα φυσικά πρόσωπα, για να υπαχθούν στο νόμο, θα πρέπει είτε να έχουν παύσει την εμπορική τους ιδιότητα είτε να έχουν ατομική επιχείρηση που, όμως, δεν τους

προσδίδει την εμπορική ιδιότητα.²¹ Επιπλέον, από το νόμο εξαιρούνται: α) όσοι έχουν αναλάβει χρέος το τελευταίο έτος πριν την υποβολή της αίτησης για την έναρξη της διαδικασίας, β) όσοι έχουν οφειλές που προέκυψαν από αδικοπράξια που διαπράχθηκε με δόλο, από διοικητικά πρόστιμα, χρηματικές ποινές, φόρους και τέλη προς το δημόσιο και τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού, τέλη προς νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και εισφορές προς οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης και γ) όσοι έχουν χρέη από δάνεια που χορηγήθηκαν από φορείς κοινωνικής ασφάλισης. Στις διατάξεις του νόμου μπορεί να υπαχθεί ένα φυσικό πρόσωπο μόνο μία φορά.

Στα άρθρα 2 έως 8 περιγράφονται τα τρία στάδια της διαδικασίας που προβλέπει ο νόμος για τη ρύθμιση των χρεών με απαλλαγή του υπερχρεωμένου φυσικού προσώπου από μέρος αυτών. Στα άρθρα 2-4 περιγράφεται η διαδικασία επίτευξης εξωδικαστικού συμβιβασμού, στο 7 οι προϋποθέσεις επικύρωσής του από το ειρηνοδικείο και στο 8, σε περίπτωση αποτυχίας του εξωδικαστικού συμβιβασμού οφειλετών-πιστωτών, η έναρξη της δικαστικής διαδικασίας εφόσον η αίτηση γίνει παραδεκτή και κριθεί. Στο πρώτο στάδιο επιδιώκεται η εξωδικαστική επίλυση στη βάση ενός πλάνου εξυγίανσης των χρεών. Στη διαδικασία αυτή τον οφειλέτη συνδράμουν συγκεκριμένοι φορείς και δικηγόροι.²² Στο στάδιο αυτό τα μέρη μπορούν να διαπραγματευθούν ελεύθε-

21. Οι έμποροι έχουν από την υφιστάμενη νομοθεσία τη δυνατότητα να προσφύγουν στη διαδικασία του πτωχευτικού κώδικα.

22. Ο Συνήγορος του Καταναλωτή ή η Επιτροπή Φιλικού Διακανονισμού που λειτουργεί σε κάθε νομαρχία ή κάποια Ένωση Καταναλωτών που έχει εγγραφεί στο σχετικό Μητρώο που τηρείται στη Γενική Γραμ-

ρα πιθανά πλάνα ρύθμισης των χρεών τους. Σε περίπτωση που δεν οδηγήσει σε κάποιο αποτέλεσμα το εν λόγω στάδιο, ο οφειλέτης δικαιούται να υποβάλει αίτηση για έναρξη της ένδικης διαδικασίας.

Η ένδικη διαδικασία διαφοροποιείται ανάλογα με το αν υπάρχουν ρευστοποιήσιμα περιουσιακά στοιχεία (άρθρα 8 και 9). Αν τα περιουσιακά στοιχεία του οφειλέτη δεν είναι επαρκή, το δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τα πάσης φύσεως εισοδήματά του, ιδίως εκείνα από την προσωπική του εργασία, τη δυνατότητα συνεισφοράς της συζύγου, και σταθμίζοντας αυτά με τις βιοτικές ανάγκες του ίδιου, τον υποχρεώνει να καταβάλλει μηνιαίως και για χρονικό διάστημα τεσσάρων ετών ορισμένο ποσό για την ικανοποίηση των απαιτήσεων των πιστωτών του συμμετρως διανεμόμενο (Άρθρο 8, §2). Ο νόμος προβλέπει δυνατότητα τροποποίησης της ρύθμισης σε περίπτωση που υπάρξει μεταβολή της οικονομικής κατάστασης (στο εισόδημα ή την περιουσία, π.χ. απώλεια ή εύρεση εργασίας, κληρονομιά κ.ά.) του οφειλέτη. Επίσης, ο οφειλέτης οφείλει να εργάζεται κατά τη διάρκεια της περιόδου ρύθμισης ή, αν δεν εργάζεται, να καταβάλλει προσπάθεια εύρεσης εργασίας, κάτι που φαίνεται από τα μητρώα ανέργων του ΟΑΕΔ και την κατοχή κάρτας ανεργίας (Άρθρο 8, §3).

Σε περίπτωση που υπάρχει ρευστοποιήσιμη περιουσία, ο νόμος απαλλάσσει το ακίνητο (βεβαρημένο ή μη με εμπράγματα ασφάλεια) που ο οφειλέτης ορίζει ως κύρια κατοικία, και το δικαστήριο ορίζει εκκαθαριστή για την εκποίηση της υπόλοιπης ακίνητης περιουσίας εφόσον κρίνεται απαραίτητο για την ικανοποίηση των πιστωτών (άρθρο 9). Η αξία της κύρι-

ματεία Καταναλωτή ή ο Μεσολαβητής Τραπεζικών Επενδυτικών Υπηρεσιών ή δικηγόρος.

ας κατοικίας θα πρέπει να μην υπερβαίνει το προβλεπόμενο όριο αφορολόγητης απόκτησης πρώτης κατοικίας, προσαυξημένο κατά πενήντα τοις εκατό. Στο βαθμό που αυτό συμβαίνει, το δικαστήριο ρυθμίζει την ικανοποίηση των απαιτήσεων των πιστωτών μέχρι το ποσό που ανέρχεται στο ογδόντα πέντε τοις εκατό της εμπορικής αξίας της κύριας κατοικίας (άρθρο 9, §2). Η μέγιστη περίοδος τοκοχρεολυτικής εξόφλησης της συνολικής οφειλής, για τη διάσωση της κύριας κατοικίας, δεν μπορεί να υπερβαίνει τα είκοσι έτη (άρθρο 9, §2). Το επιτόκιο που καθορίζεται στη ρύθμιση είναι το μέσο επιτόκιο στεγαστικού δανείου, όπως προκύπτει από το μηνιαίο στατιστικό δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος, αναπροσαρμοζόμενο με επιτόκιο αναφοράς το επιτόκιο των πράξεων κύριας αναχρηματοδότησης της ΕΚΤ.²³

Μια πρώτη αποτίμηση των αποτελεσμάτων του νόμου δίδεται στην Ετήσια Έκθεση Πεπραγμένων του 2011 του Συνηγόρου του Καταναλωτή. Σύμφωνα με την έκθεση, από τις 2.456 υποθέσεις που είχαν υποβληθεί μέχρι το τέλος του 2011 και των οποίων έχει περαιωθεί η επεξεργασία, σε καμία δεν επετεύχθη εξωδικαστικός συμβιβασμός. Αυτό οφείλεται στο ότι «οι πιστωτές (τραπεζικά ιδρύματα ως επί το πλείστον) εμφανίζουν μια καθολικά αρνητική στάση απέναντι στο ενδεχόμενο εξωδικαστικού συμβιβασμού με τους οφειλέτες-καταναλωτές». Δεδομένης αυτής της αρνητικής στάσης, αναφέρεται στην έκθεση, οι προοπτικές επίτευξης εξωδικαστικών συμβιβασμών δεν εκτιμώνται αισιόδοξες, αποδυναμώνοντας

---

23. Ας λεχθεί ότι, σύμφωνα με το άρθρο 6 του νόμου, οι απαιτήσεις των πιστωτών που δεν είναι εξασφαλισμένες με ειδικό προνόμιο ή εμπράγματο δικαίωμα παύουν να παράγουν νόμιμους ή συμβατικούς τόκους και υπολογίζονται με την αξία τους κατά το χρόνο υποβολής της αίτησης.

κατά συνέπεια και τις υψηλές προσδοκίες της πολιτείας από την εφαρμογή του νόμου. Βάσει αυτής της στάσης των πιστωτικών ιδρυμάτων και του επιτευχθέντος αποτελέσματος, ο Συνήγορος του Καταναλωτή κατέθεσε πρόταση με επιστολή προς τον εποπτεύοντα υπουργό Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης και τον γενικό γραμματέα Καταναλωτή, υποστηρίζοντας ότι «η δημόσια χρηματοδότηση του προγράμματος εξωδικαστικής συνδρομής σε υπερχρεωμένους καταναλωτές δείχνει να αποτελεί άσκοπη, καθόλου ανταποδοτική και άρα μη αναγκαία επένδυση, προτείνοντας αντ' αυτής την αποδοτικότερη και πιο στοχευμένη αξιοποίηση των διατιθέμενων χρημάτων για τη χρηματοδότηση της δικηγορικής συμπαράστασης των οφειλετών κατά την πολύ ουσιαστικότερη και πιο χρήσιμη διαδικασία της δικαστικής ρύθμισης των χρεών τους ενώπιον των ειρηνοδικείων». Αναγνωρίζεται, επομένως, από πλευράς Συνηγόρου του Καταναλωτή ότι μεγάλος αριθμός οφειλετών αντιμετωπίζουν υψηλή ως και παντελή αδυναμία κάλυψης των εξόδων που συνεπάγεται η προσφυγή στο ειρηνοδικείο. Ως προς τούτο, η πρόταση διαμορφώνεται προς την κατεύθυνση της στοχευμένης κάλυψης των υπαρκτών αναγκών των πολιτών.

Την άποψη ότι ο θεσμός του εξωδικαστικού συμβιβασμού δεν έχει αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα συμμερίζονται και οι καταναλωτικές οργανώσεις. Η δικαστική προσφυγή φαίνεται να αποτελεί μονόδρομο για τους υπερχρεωμένους καταναλωτές που αδυνατούν να αποπληρώσουν τα χρέη τους και επιθυμούν τη ρύθμιση ή τη διαγραφή τους (ΕΚΠΟΙΩ, 2012). Ωστόσο, σε αντίθεση με τον Συνήγορο του Καταναλωτή, προτείνουν την ενίσχυση του θεσμού μέσω της αξιοποίησης των Επιτροπών Φιλικού Διακανονισμού των

δήμων ή ακόμα και με τη συμβολή της Τράπεζας της Ελλάδος. Και αυτό επειδή η αποτυχία του θεσμού του εξωδικαστικού συμβιβασμού έχει οδηγήσει σε συμφόρηση τα ειρηνοδικεία. Αναφέρεται ότι μολονότι ο νόμος προβλέπει ότι μια αίτηση –από τη στιγμή της κατάθεσής της– θα πρέπει να εκδικάζεται μέσα σε ένα εξάμηνο, πλέον η αναμονή φτάνει μέχρι και τρία, έξι ή και επτά χρόνια (ΕΚΠΟΙΖΩ, 2012).

Οι καταναλωτικές οργανώσεις, μέσα από τη δράση και την εμπειρία τους στη διαχείριση υποθέσεων του νόμου 3869/2010, έχουν εντοπίσει μια σειρά από προβλήματα για τα οποία προβαίνουν σε προτάσεις για τη βελτίωσή τους. Ένα σοβαρό πρόβλημα, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι οι μεγάλες αναμονές εκδίκασης των υποθέσεων. Επισημαίνεται ότι η κατάθεση της αίτησης στο ειρηνοδικείο δεν επιφέρει αυτόματη αναστολή των καταδικαστικών και ασφαλιστικών μέτρων εναντίον του δανειολήπτη, κάτι που εξασφαλίζεται μόνο μέσω αίτησης ασφαλιστικών μέτρων ή μέσω έκδοσης προσωρινής διαταγής, που όμως συνεπάγονται επιπλέον κόστος για τον οφειλέτη (ΕΚΠΟΙΖΩ, 2012). Ένα άλλο εξίσου σημαντικό πρόβλημα εντοπίζεται στον μεγάλο αριθμό των απορριπτικών αποφάσεων. Σχεδόν οι μισές από τις εκδικασθείσες υποθέσεις απορρίπτονται για τυπικούς λόγους. Κάποιες καταναλωτικές οργανώσεις υποστηρίζουν ότι αυτό οφείλεται στην υπερβολική προσκόλληση ορισμένων δικαστών στους τύπους. Ένα άλλο ζήτημα αφορά στο κόστος της διαδικασίας και, κατ'επέκταση, τον ενδεχόμενο κίνδυνο να αποκλείονται από τη διαδικασία άτομα που ανήκουν στις οικονομικά ευάλωτες ομάδες. Υποστηρίζεται ότι μεγάλο μέρος των απορριπτικών αποφάσεων οφείλεται στον «ερασιτεχνικό» χειρισμό της υπόθεσης από πλευράς οφειλέτη, επειδή επέλεξε, λόγω κόστους,

να παραστεί χωρίς δικηγόρο στο δικαστήριο (ΕΚΠΟΙΖΩ, 2012). Τέλος, υπάρχουν ενδείξεις ότι ένα μέρος των οφειλετών θα παρουσιάσει αδυναμία τήρησης των σχεδίων ρύθμισης των οφειλών. Αυτό αποδίδεται στο ότι ο προσδιορισμός του κόστους διαβίωσης είναι χαμηλός, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο μέρος του εισοδήματος του οφειλέτη να κατευθύνεται προς την ικανοποίηση της ρύθμισης της τετραετίας αλλά ακόμα περισσότερο, από άποψη διάρκειας, της ρύθμισης του άρθρου 9 για τη διάσωση της κύριας κατοικίας. Όπως έχει δείξει και η διεθνής εμπειρία, οι μηνιαίες δόσεις θα πρέπει να είναι ρεαλιστικές ώστε να εξασφαλίζεται η βιωσιμότητα της τετραετούς ρύθμισης αλλά και η διάσωση της κύριας κατοικίας. Για το σκοπό αυτό προτείνεται να θεσπιστούν αντικειμενικοί δείκτες αναφοράς, που θα έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα και δεν θα εξαρτάται το ύψος των μηνιαίων δόσεων από την κρίση του δικαστή.

Τον Οκτώβριο του 2011 κατατέθηκε μια προσθήκη-τροπολογία για το νόμο 3869/2010 από την τότε βουλευτή κ. Κατσέλη και από ομάδα βουλευτών της συμπολίτευσης, η οποία αφορούσε στη ρύθμιση των οφειλών των εργαζομένων που εντάσσονται σε καθεστώς προσυνταξιοδοτικής διαθεσιμότητας ή εργασιακής εφεδρείας, και όσων οι αποδοχές μειώθηκαν τουλάχιστον κατά 20% λόγω της εφαρμογής του ενιαίου μισθολογίου στον δημόσιο τομέα. Η τροπολογία αυτή προέβλεπε ότι οι παραπάνω κατηγορίες εργαζομένων που έχουν συνάψει δάνεια με πιστωτικά ιδρύματα θα έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν και να επιτύχουν από τα πιστωτικά ιδρύματα να εφαρμοστούν ένα από τα ακόλουθα μέτρα: α) περίοδος χάριτος ενός έτους, χωρίς καταβολή τόκων και κεφαλαίου, με αντίστοιχη παράταση της συμβατικής διάρκειας του δανείου και

κεφαλαιοποίηση των τόκων στη λήξη της περιόδου χάριτος· β) αναστολή κατά τη διάρκεια της εφεδρείας της χρεολυτικής αποπληρωμής του άληκτου κεφαλαίου, με αντίστοιχη παράταση της συμβατικής διάρκειας του δανείου και καταβολή των τόκων στη διάρκεια της αναστολής, σύμφωνα με την περιοδικότητα εκτοκισμού που προβλέπεται στη σύμβαση· και γ) παράταση της συμβατικής διάρκειας του δανείου για τρία χρόνια. Σύμφωνα με την τροπολογία, εφόσον πρόκειται για πιστώσεις ανοιχτού ή αλληλόχρεου λογαριασμού, μπορούν να κάνουν χρήση των παραπάνω (α) ή (β) περιπτώσεων και να αποπληρώσουν το κατάλοιπο του λογαριασμού σε έξι έτη με ισόποσες μηνιαίες τοκοχρεολυτικές δόσεις. Η τροπολογία αυτή δεν εντάχθηκε στο σχετικό νομοσχέδιο και έκτοτε δεν επανήλθε.

Πιο πρόσφατα, τον Οκτώβριο του 2012, η αντιπολίτευση κατέθεσε πρόταση νόμου «Για την οικονομική ανακούφιση των υπερχρεωμένων νοικοκυριών», η οποία τελικά δεν υπερψηφίστηκε. Η πρόταση νόμου προβλέπει, μεταξύ άλλων, την «περικοπή των δόσεων των τοκοχρεολυσίων των δανείων κάθε πολίτη και κάθε νοικοκυριού, ώστε να μην ξεπερνούν το 30,0% του πραγματικού διαθέσιμου μηνιαίου εισοδήματός τους, και την απαλλαγή τους από το υπόλοιπο ποσό της δόσης με οριστική διαγραφή του υπολοίπου αυτού σε ετήσια βάση». Επιπλέον, προτείνεται η ολική διαγραφή των χρεών των ευπαθών ομάδων, για όσους διαβιούν κάτω από το όριο της φτώχειας, για τους χρονίως πάσχοντες, για τους ανάπηρους, τους άστεγους, τους υπερήλικες, τους χρονίως άνεργους κ.λπ. και η μερική διαγραφή χρεών σε ποσοστό αντίστοιχο με τη μείωση των εισοδημάτων του κάθε νοικοκυριού κατά τα δύομισι χρόνια του Μνημονίου. Τέλος, θεωρείται ότι θα πρέπει να απαγορευθεί στον πιστωτικό

οργανισμό ή την εταιρία, προς την οποία έχει εκχωρηθεί η απαίτηση, ή στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων (ΤΠΔ), να καταγγείλουν τη σύμβαση δανείου, να εκδώσουν διαταγές πληρωμής και να προβούν σε οιαδήποτε πράξη αναγκαστικής είσπραξης ή εκτέλεσης των επίδικων απαιτήσεών τους.

4.2 Διεθνής Εμπειρία

Το πρόβλημα της υπερχρέωσης των νοικοκυριών δεν απασχολεί για πρώτη φορά τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις ΗΠΑ. Στις χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά, η υπερχρέωση των νοικοκυριών είχε τεθεί στο επίκεντρο του πολιτικού ενδιαφέροντος ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, εξαιτίας της κρίσης που εκτυλισσόταν εκείνο το διάστημα και οδήγησε πλήθος νοικοκυριά στη χρεοκοπία. Για το λόγο αυτόν είναι θεσμικά εξοπλισμένες σε σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό από τις χώρες του Νότου αλλά και της ανατολικής Ευρώπης. Οι θεσμοί αυτοί αποσκοπούσαν αφενός στην αποκατάσταση της υπερχρέωσης μέσω της θέσπισης της πτωχευτικής διαδικασίας, αφετέρου στην πρόληψή της μέσω της ανάπτυξης δομών συμβουλευτικής υποστήριξης με στόχο τη βελτίωση της ικανότητας των νοικοκυριών να διαχειρίζονται τις οικονομικές τους υποθέσεις. Στις ΗΠΑ, από την άλλη, υπάρχει μακρά παράδοση νομοθετημάτων που αφορούν στη χρεοκοπία είτε των επιχειρήσεων είτε φυσικών προσώπων, καθώς ανέκαθεν προβλεπόταν από το Σύνταγμα.

4.2.1 Ηνωμένες Πολιτείες

Στις ΗΠΑ, οι υποθέσεις που αφορούν στον πτωχευτικό κώδικα υπάγονται στην ομοσπονδιακή νομοθεσία και εκδικάζονται από τα ομοσπονδιακά δικαστήρια όλης της χώρας. Οι

οφειλέτες, είτε ατομικά είτε από κοινού, σε περίπτωση που είναι έγγαμοι, έχουν να επιλέξουν μεταξύ δύο διατάξεων του προσωπικού πτωχευτικού κώδικα: του άρθρου 7, που οδηγεί σε ρευστοποίηση των περιουσιακών στοιχείων των οφειλετών, και του άρθρου 13, που οδηγεί σε ένα συμβιβαστικό πλάνο αποπληρωμής των χρεών. Από τη στιγμή που κατατεθεί η αίτηση για υπαγωγή σε οποιοδήποτε από τα δύο άρθρα, άμεσα επιβάλλεται πάγωμα των οφειλών και απαγόρευση οποιασδήποτε απόπειρας είσπραξης ή εκποίησης περιουσιακών στοιχείων των οφειλετών. Κάθε οφειλέτης έχει δικαίωμα υπαγωγής στο νόμο μόνο μία φορά.

Οι διατάξεις του άρθρου 7 απαιτούν από τον οφειλέτη να παραχωρήσει τα μη εξαιρούμενα²⁴ περιουσιακά του στοιχεία στον εκκαθαριστή που ορίζει το δικαστήριο προκειμένου να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις των πιστωτών, στο σύνολο ή εν μέρει. Βάσει του νόμου μπορούν να διαγραφούν τα χρέη προς τραπεζικά ιδρύματα και συναφείς οργανισμούς και προς φυσικά πρόσωπα, ενώ εξαιρούνται οι διατροφές προς τη σύζυγο και τα προστατευόμενα τέκνα, οι φόροι και τα φοιτητικά δάνεια. Τα ενυπόθηκα δάνεια πρέπει να αποπληρώνονται στο σύνολο, ειδάλλως εκποιείται το ακίνητο που αποτελεί την εμπράγματη ασφάλεια. Αυτό που προσφέρει το συγκεκριμένο άρθρο του πτωχευτικού κώδικα είναι μια «νέα αρχή», που απαλλάσσει το άτομο από τα χρέη καταναλωτικών δανείων και πιστωτικών καρτών, οφειλές ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και

24. Τα περιουσιακά στοιχεία που εξαιρούνται από την εκποίηση για την ικανοποίηση των απαιτήσεων των πιστωτών διαφέρουν από πολιτεία σε πολιτεία. Αυτό έχει ως συνέπεια να δέχονται πολύ περισσότερες αιτήσεις οι πολιτείες που παρέχουν περισσότερες εξαιρέσεις (Gropp et al., 1997).

γενικά μη εμπραγμάτως ασφαλισμένα χρέη (Sullivan et al., 2000).

Το άρθρο 13 αποτελεί μια επιλογή που προσφέρει στους αιτούντες τη δυνατότητα να απαλλαχθούν από το σύνολο των χρεών τους και να διασώσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία, εφόσον τηρήσουν το πλάνο πληρωμών που ορίζει το δικαστήριο. Σε αυτό το πλάνο θα πρέπει να αφιερώνουν όλο το διαθέσιμο εισόδημά τους, μετά την αφαίρεση των αναγκαίων δαπανών που απαιτούνται για την κάλυψη των βασικών αναγκών. Η χρονική διάρκεια των πλάνων αποπληρωμής συνήθως κυμαίνεται μεταξύ τριών και πέντε ετών. Το 2005, υπό το φόβο καταστρατήγησης του νόμου, προωθήθηκε τροπολογία που εισήγαγε σύστημα ελέγχου της επάρκειας των πόρων (means-testing), με βάση την οποία όσοι οφειλέτες έχουν ατομικό εισόδημα πάνω από τη διάμεσο του εθνικού κατά κεφαλήν εισοδήματος θα μπορούν να υπάγονται στο άρθρο 13 (Ramsay, 2011).

Το πτωχευτικό σύστημα φυσικών προσώπων των ΗΠΑ, σε σύγκριση με αυτά που επικρατούν στην Ευρώπη, θεωρείται πιο φιλικό προς τους οφειλέτες, καθώς είναι λιγότερο περιοριστικό, έχει πολύ μικρότερη αναμονή κατά τις διαδικασίες και κατορθώνει, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, να απελευθερώσει τον οφειλέτη από τα χρέη του εντός τεσσάρων μηνών (Gerhardt, 2009).²⁵ Οι εμπειρικές μελέτες δεί-

25. Μερικές φιλικές προς τον οφειλέτη διατάξεις του νόμου αποσύρθηκαν το 2005 με το νόμο Bankruptcy Abuse Prevention and Consumer Protection Act (BAPCPA). Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υπάρξει μια δραματική αύξηση των αιτήσεων κατά το διάστημα πριν τεθεί σε ισχύ ο νέος νόμος, για να μειωθούν σημαντικά τον ακριβώς επόμενο χρόνο (το 2005). Σύντομα, όμως, μέσα σε μία τετραετία οι αιτήσεις έφτασαν τα προηγούμενα επίπεδα και τα ζεπέ-

χνουν ότι η πλειοψηφία όσων υπάγονται στο άρθρο 13 αδυνατούν να το τηρήσουν μέχρι το τέλος. Συγκεκριμένα, ένας στους τρεις αιτούντες καταφέρνει να το τηρήσει (Sullivan et al., 2000). Πιο πρόσφατα, οι Porter and Thorne (2006) αμφισβήτησαν την ικανότητα του άρθρου 7 να παρέχει πράγματι μια «νέα αρχή», καθώς και το κατά πόσο ο πτωχευτικός κώδικας είναι επαρκής ως εργαλείο για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής. Όσοι δεν καταφέρνουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του άρθρου 13 είτε προσανατολίζονται στην υπαγωγή στο άρθρο 7 είτε η αίτησή τους χαρακτηρίζεται απορριπτέα προκειμένου να τους δοθεί η δυνατότητα να κάνουν αίτηση ξανά μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, διαφορετικά προσπαθούν μόνοι τους να διαπραγματευθούν με τους πιστωτές. Το 2008 το 67% των αιτήσεων υπαγωγής στον πτωχευτικό κώδικα αφορούσαν στο άρθρο 7, εκ των οποίων το 99% κατέληξε σε μεγάλη μείωση του χρέους των οφειλετών (Gerhardt, 2009).

4.2.2 Ευρωπαϊκή Ένωση

Οι πολιτικές προστασίας του καταναλωτή/οφειλέτη από την υπερχρέωση διαφέρουν από χώρα σε χώρα. Οι χώρες του ευρωπαϊκού βορρά (Αυστρία, Γερμανία, Ολλανδία, Βέλγιο και σκανδιναβικές χώρες) έχουν θεσπίσει νόμους και κανονισμούς για την προστασία των φυσικών προσώπων από το χρέος από τη δεκαετία του 1990, ανταποκρινόμενες στις κοινωνικές ανάγκες των πολιτών μετά την ύφεση

ρασαν. Το 2008 κατατέθηκαν πάνω από 1.000.000 αιτήσεις. Για μια συνοπτική αλλά ενδιαφέρουσα συζήτηση για το θέμα και το κλίμα που δημιουργήθηκε στις ΗΠΑ γύρω από αυτόν το νόμο κατά το ξέσπασμα της κρίσης ενυπόθηκων δανείων που έπληξε τη χώρα το 2008, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στο White (2008).

των αρχών της δεκαετίας του 1990 (European Commission, 2008). Το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιρλανδία έχουν πιο μακρά παράδοση στους πτωχευτικούς κώδικες, κυρίως όμως για τις επιχειρήσεις, ενώ περιλαμβάνονται και μερικά άρθρα που αφορούν στα νοικοκυριά. Το Ηνωμένο Βασίλειο άρχισε να λαμβάνει πιο αποφασιστικά μέτρα και να παρακολουθεί τις εξελίξεις του προσωπικού χρέους από το 1997 και μετά (European Commission, 2008). Σε όλες αυτές τις χώρες, εκτός από τη σχετική νομοθεσία για τη ρύθμιση των χρεών, έχουν αναπτυχθεί δίκτυα υπηρεσιών συμβουλευτικής που αποσκοπούν τόσο στην πρόληψη της υπερχρέωσης όσο και στην εκ των υστέρων υποστήριξη των υπερχρεωμένων.

Στους αντίποδες βρίσκονται οι νεοεισερχόμενες χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, με εξαίρεση την Τσεχία όπου το 2007 ψηφίστηκε νόμος για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά (European Commission, 2008), και οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου. Από τις τελευταίες, μόνο η Ελλάδα διαθέτει από το 2010 νομοθετικό πλαίσιο για την υπερχρέωση. Η Ιταλία και η Ισπανία δεν έχουν κάνει κάποια βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Στην Ιταλία είχε κατατεθεί πρόταση νόμου το 2005, η οποία απορρίφθηκε, ενώ στην Ισπανία, μετά από κοινωνικές αναταραχές λόγω της ραγδαίας αύξησης των κατασχέσεων κατοικιών και της εκτίναξης του αριθμού των αστέγων, ξεκίνησαν στα τέλη του 2012 οι διαβουλεύσεις για την κατάθεση πρότασης νόμου για την προστασία των οφειλετών. Μέχρι στιγμής, γίνεται προσπάθεια επίτευξης συμφωνίας με τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα προκειμένου να παγώσουν οι εξώσεις και οι κατασχέσεις για τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην Ιταλία και την Πορτογαλία υπάρχουν υπηρεσίες συμβουλευ-

τικής για τα χρέη των νοικοκυριών, αν και το δίκτυό τους δεν είναι ακόμα αρκετά εκτεταμένο και υπάρχει πρόβλημα υποχρηματοδότησης (European Commission, 2008).

Σε γενικές γραμμές, μπορεί κανείς να εντοπίσει σημαντικές ομοιότητες μεταξύ των νομικών καθεστώτων για την υπερχρέωση στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Commission, 2008): α) όλοι οι νόμοι προβλέπουν τη διαμόρφωση πλάνων αποπληρωμών των δανείων είτε στην ένδικη είτε στην εξωδικαστική διαδικασία, αν και υπάρχουν αποκλίσεις ως προς τη διάρκειά τους· β) κατά την ένδικη διαδικασία, η τήρηση των αποφασισθέντων είναι υποχρεωτική για τους δανειστές· γ) στην πλειονότητα των ευρωπαϊκών χωρών προβλέπεται από το νόμο ότι στον οφειλέτη θα παραμένει ένα ελάχιστο εισόδημα για να καλύπτει βασικές ανάγκες, ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειας· δ) τα δικαστήρια έχουν τη δικαιοδοσία να διαγράψουν τουλάχιστον ένα μέρος των χρεών και –σε ορισμένες περιπτώσεις, όταν εκλείπουν όλα τα μέσα αποπληρωμής– ολόκληρο το χρέος· και ε) το δικαστήριο μπορεί να επιβάλει περιορισμό των ενεργειών από την πλευρά των πιστωτών (διαταγή αναστολής διαδικασίας πλειστηριασμών) για όσο διάστημα κρίνει θεμιτό. Υπάρχουν όμως και μια σειρά από διαφορές σε επιμέρους ζητήματα (European Commission, 2008): α) διαφορετική βαρύτητα στην ένδικη ή την εξωδικαστική διαδικασία, β) ο τρόπος με τον οποίο καταβάλλονται οι μηνιαίες δόσεις του πλάνου αποπληρωμών (μέσω του δικαστηρίου, του εκποιητή ή απευθείας από τον οφειλέτη)· και γ) η δυνατότητα αποκλεισμού κάποιου οφειλέτη από την ένδικη διαδικασία.

4.2.3 Ηνωμένο Βασίλειο

Το νομικό καθεστώς για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά στο Ηνωμένο Βασίλειο προσιδιάζει περισσότερο στον ΗΠΑ παρά στον υπολοίπων χωρών της ΕΕ. Ωστόσο, θεωρείται πιο αυστηρό απέναντι στους οφειλέτες (Gerhardt, 2009). Η κυβέρνηση, στα πλαίσια του Σχεδίου Δράσης για την υπερχρέωση, υιοθέτησε τον ορισμό που χρησιμοποιούν οι συμβουλευτικές υπηρεσίες πολιτών, σύμφωνα με τον οποίο ένα νοικοκυριό είναι υπερχρεωμένο όταν αδυνατεί να αποπληρώσει τις τρέχουσες ληξιπρόθεσμες οφειλές χωρίς να μειώσει τις υπόλοιπες δαπάνες του κάτω από ένα αποδεκτό ελάχιστο επίπεδο (European Commission, 2008).

Σύμφωνα με τον πτωχευτικό κώδικα που ισχύει στην Αγγλία και την Ουαλία, δικαίωμα να κάνουν αίτηση για να υπαχθούν στον κώδικα έχουν όλοι οι οφειλέτες που έχουν ληξιπρόθεσμες οφειλές. Από τη στιγμή που γίνεται αποδεκτή από το δικαστήριο η αίτηση, όλα τα περιουσιακά στοιχεία των οφειλετών μεταβιβάζονται στον εκκαθαριστή που ορίζεται από το δικαστήριο. Τα μόνα περιουσιακά στοιχεία που παραμένουν στην κυριότητα του οφειλέτη είναι εκείνα που χρειάζεται για την εργασία του και για την επιβίωσή του· τα υπόλοιπα, περιλαμβανομένης και της κατοικίας, ρευστοποιούνται και το ποσό που εισπράττεται από τον εκκαθαριστή μεταφέρεται στους πιστωτές μέχρι το ύψος των οφειλών. Αν το νοικοκυριό επιθυμεί να διασώσει κάποια από τα περιουσιακά του στοιχεία, θα πρέπει να μπει είτε σε μια άτυπη διαδικασία διαπραγμάτευσης με τους πιστωτές είτε σε μια διαπραγμάτευση υπό την εποπτεία του δικαστηρίου (Individual Voluntary Arrangement). Με την πάροδο ενός έτους ο οφειλέτης αυτομάτως απαλλάσσεται των χρεών του, με μόνες εξαιρέσεις τα δι-

Πίνακας 6: Νόμοι και κανονισμοί για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά στις χώρες της ΕΕ

Χώρα	Νόμος	Έτος
Σουηδία	Konkurslagen/ Νόμος περί αναδιάρθρωσης χρέους	1994 (τροπ/ση 2006)
Αυστρία	Konkursordnung/ Νόμος περί πτώχευσης	1995
Βέλγιο	Faillissement-Gerechtelijke reorganisatie/ Πτωχευτικός κώδικας και Κώδικας αναδιάρθρωσης χρέους	1997/1998
Φιλανδία	Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä/ Νόμος για τα προσωπικά χρέη	1993
Γαλλία	Code de la Consummation (L.333-1 to L.333-8)/ Νόμος για την υπερχρέωση των καταναλωτών	1989/1995-1998
Γερμανία	Insolvenzordnung/ Νόμος για την αφερεγγυότητα	1999/ τροπ. 2001
Ολλανδία	Faillissementswet/ Πτωχευτικός κώδικας	1998
Νορβηγία	Gjeldsforhandling/ Κώδικας για τη διαπραγμάτευση του χρέους	1992
Λουξεμβούργο	Loi sur le surendettement/ Νόμος για την υπερχρέωση των ατόμων	2000
Ηνωμένο Βασίλειο	Insolvency Act/ Νόμος για την πτώχευση	1986/2002-4
Ιρλανδία	Bankruptcy Act/ Νόμος για τη χρεοκοπία	1988/89
Πορτογαλία	Lei Insolvência de pessoas/ Νόμος για την αφερεγγυότητα των ατόμων	2004
Ισπανία	Ley Concursal/ Νόμος για την αφερεγγυότητα των ατόμων	2003/ εφαρμ. 2005
Ελλάδα	Νόμος 3869/2010	2010
Ιταλία	-	
Λετονία	-	
Λιθουανία	-	
Σλοβενία	-	
Πολωνία	Υπήρξε πρόταση νόμου το 2006, η οποία δεν ψηφίστηκε	
Βουλγαρία	-	
Τσεχία	Insolvenční kód/Νόμος για την πτώχευση	2007

Πηγή: European Commission (2008), Gerhardt (2009), European Commission (2003), Frade and Lopes (2012) για την Πορτογαλία, Persson (2008) για τη Σουηδία, Lechner (2011) για τη Γερμανία

καστικά πρόστιμα και τα φοιτητικά δάνεια (Gerhardt, 2009).

Τα στατιστικά των πτωχεύσεων των νοικοκυριών λόγω καταναλωτικών δανείων, σε Αγγλία και Ουαλία, δείχνουν μια δραματική αύξηση από το 2004 και μετά, δηλαδή από τη στιγμή που μπήκε σε εφαρμογή η τροποποι-

ηση²⁶ του νόμου. Συγκεκριμένα, από 35.604

26. Ο πτωχευτικός κώδικας στην Αγγλία και την Ουαλία είναι κοινός για τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά και εφαρμόζεται από το 1986, γεγονός που τον καθιστά έναν από τους παλαιότερους στην Ευρώπη. Το 2002, το Εργατικό Κόμμα κατάφερε να περάσει μια τροποποίηση στο νόμο για να μειωθεί η διάρκεια των πλάνων μηνιαίων καταβολών από τρία

αιτήσεις το 2003, εκτινάχθηκαν στις 106.544 το 2008 (Gerhardt, 2009). Υποστηρίζεται ότι αυτή η αύξηση στις αιτήσεις συνδέεται αφενός με την αύξηση της υπερχρέωσης των νοικοκυριών (Gerhardt, 2009), αφετέρου με τη μείωση του στίγματος που σχετίζεται με τέτοιες καταστάσεις (The Insolvency Service, 2004, 2006/7).

4.2.4 Ιρλανδία

Αν και ο πτωχευτικός κώδικας στην Ιρλανδία είναι ένας από τους παλαιότερους στην Ευρώπη, θεωρείται μάλλον απρόσφορος για τους καταναλωτές. Το νομικό καθεστώς για τους καταναλωτές είναι πολύ αυστηρό (Gerhardt, 2009), καθώς από το 1988 που θεσπίστηκε δεν έχει τροποποιηθεί ώστε να συμβαδίζει με τις σύγχρονες εξελίξεις και ανάγκες των καταναλωτών (Korczak, 2004). Αντίθετα, το σύστημα εξωδικαστικής αντιμετώπισης της υπερχρέωσης θεωρείται από τα πιο προηγμένα και επιτυχημένα. Πυρήνας αυτού του συστήματος, που θεσπίστηκε το 1992, είναι το δίκτυο συμβουλευτικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά (MABS – Money Advice and Budgeting Service) το οποίο υπάγεται στην Υπηρεσία Καταπολέμησης της Φτώχειας (Combat Poverty Agency) και αυτή με τη σειρά της στο Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας.²⁷ Οι υπηρεσίες αυτές αναλαμ-

---

χρόνια σε δώδεκα μήνες. Αν και η τροποποίηση αυτή προοριζόταν για την ανακούφιση των επιχειρήσεων (Ramsay, 2011), πολλά νοικοκυριά εντέλει ωφελήθηκαν (Gerhardt, 2009).

27. Το δίκτυο αυτό, ένα από τα πιο δυναμικά και δραστήρια δίκτυα τα οποία συμμετέχουν και διαμεσολαβούν στις διαπραγματεύσεις με τους πιστωτές, θεωρείται πολύ επιτυχημένο και υπόδειγμα καλής πρακτικής για τις χώρες της ΕΕ. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να βρίσκονται σε πολύ χαμηλό επίπεδο οι εκποιήσεις κατοικιών, ακόμα και μετά την εξαέρωση της

βάνουν περιπτώσεις υπερχρεωμένων νοικοκυριών που προέρχονται από τις χαμηλότερες εισοδηματικές τάξεις. Η υπηρεσία αναλαμβάνει να φέρει σε επαφή τον υπερχρεωμένο οφειλέτη με την τοπική πιστωτική ένωση²⁸ (credit union), όπου εκεί θα ανοίξει δύο λογαριασμούς: στον ένα θα καταθέτει τα ποσά που θα διαθέτει για τα έξοδά του και τις αποπληρωμές των χρεών του και στον άλλο το ποσό που περισσεύει για αποταμίευση. Στόχος αυτής της διαδικασίας είναι να «εκπαιδευτεί» ο υπερχρεωμένος οφειλέτης, από τα στελέχη της υπηρεσίας σε συνεργασία με την πιστωτική ένωση, ώστε να διαχειρίζεται πιο ορθολογικά και αποτελεσματικά τους προϋπολογισμούς του, και εφόσον η συνεργασία είναι επιτυχής, εκπρόσωποι της MABS μεσολαβούν για να του χορηγηθεί χαμηλότοκο δάνειο προκειμένου να διευκολυνθεί να αποπληρώσει τα χρέη του.

Όσοι επιθυμούν να ακολουθήσουν τη δικαστική οδό και να υπαχθούν στον πτωχευτικό κώδικα κάνουν αίτηση στο Ανώτατο Δικαστήριο, ελάχιστοι ωστόσο είναι αυτοί που το επιλέγουν. Είναι ενδεικτικό ότι το 2007 μόνο πέντε οφειλέτες κρίθηκαν ως πτωχευμένοι και δέκα απαλλάχθηκαν από τα χρέη τους (Gerhardt, 2009). Ο αριθμός των ένδικων λύσεων υπήρξε πολύ χαμηλός, ακόμα και την περίοδο της φούσκας των ακινήτων που έπληξε την ιρλανδική οικονομία στα μέσα περίπου της δεκαετίας του 2000 (Gerhardt, 2009).

φούσκας των ακινήτων. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στον Korczak (2004) για μια ενδελεχή παρουσίαση αυτών των δικτύων.

28. Οι πιστωτικές ενώσεις είναι μη κερδοσκοπικοί οικονομικοί συνεταιρισμοί, διοικούνται από τα δημοκρατικά εκλεγμένα μέλη τους και λειτουργούν με σκοπό τη χορήγηση πιστώσεων στα μέλη τους με χαμηλό επιτόκιο. Δραστηριοποιούνται επίσης στη χρηματοδότηση αναπτυξιακών επενδύσεων σε κλάδους ειδικού ή τοπικού ενδιαφέροντος.

Σε ό,τι αφορά στην ένδικη διαδικασία, από τη στιγμή που η αίτηση γίνει αποδεκτή από το δικαστήριο, ορίζεται εκκαθαριστής ο οποίος δεσμεύει τα περιουσιακά στοιχεία του αιτούντος. Σε αυτά περιλαμβάνεται και η κύρια κατοικία, η οποία θα εκποιηθεί για να εξυπηρετηθούν οι απαιτήσεις των πιστωτών, ενώ εξαιρούνται τα περιουσιακά στοιχεία αξίας κάτω των 3.100 ευρώ. Σε κάποιες περιπτώσεις το δικαστήριο μπορεί να αποφασίσει τη δέσμευση ακόμα και του μισθού ή της σύνταξης του οφειλέτη. Σημειώνεται ότι ο οφειλέτης δεν απαλλάσσεται από τα χρέη του με αυτόματο τρόπο, όπως συμβαίνει σε άλλες χώρες, αλλά μόνο αφού ικανοποιηθούν όλοι οι πιστωτές ή μετά την παρέλευση 12 ετών (Gerhardt, 2009).

4.2.5 Γερμανία

Πρωταρχικός στόχος του γερμανικού πτωχευτικού κώδικα είναι η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ικανοποίηση των πιστωτών, ταυτόχρονα με την παροχή προς τον οφειλέτη μιας ευκαιρίας να αποδεσμευτεί από τα χρέη του (Gerhardt, 2009). Το Υπουργείο οικογενειακών υποθέσεων, ηλικιωμένων, γυναικών και νεότητας (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend) ορίζει την υπερχρέωση ως την κατάσταση κατά την οποία το εισόδημα ενός ιδιωτικού νοικοκυριού για ένα εκτενές χρονικό διάστημα δεν επαρκεί για την αποπληρωμή των χρεών, παρά το γεγονός ότι έχει μειωθεί το επίπεδο διαβίωσης (European Commission, 2008).

Το γερμανικό πτωχευτικό σύστημα χωρίζεται σε τρεις φάσεις: στην πρώτη προβλέπεται η υποχρεωτική εξωδικαστική προσπάθεια συμβιβασμού μεταξύ οφειλετών και πιστωτών, η οποία, μόνο αν δεν οδηγήσει σε κοινά αποδεκτή λύση, έχει ως κατάληξη το δικαστήριο. Κατά την ένδικη διαδικασία παρέχεται

στον οφειλέτη πλάνο μηνιαίων καταβολών διάρκειας έξι ετών και ορίζεται εκκαθαριστής που θα δεσμεύσει μεγάλο μέρος του εισοδήματος και των περιουσιακών του στοιχείων προκειμένου να εκποιηθούν και το αντίτιμο να διαιμοιραστεί στους πιστωτές. Στην τρίτη φάση, εάν ευοδωθούν οι συμφωνημένες αποφάσεις και τηρηθούν τα πλάνα αποπληρωμών, το δικαστήριο θα αποφασίσει αν θα διαγραφεί το υπόλοιπο των χρεών που δεν ικανοποιήθηκε. Κάθε οφειλέτης μπορεί να υπαχθεί στο νόμο μία φορά κάθε δέκα χρόνια.

Από το 2001, που μπήκε σε εφαρμογή ο καινούριος νόμος, μέχρι και το 2007 η αύξηση των αιτήσεων για πτώχευση υπήρξε δραματική. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά η τροποποίηση του νόμου το 2001, η οποία προβλέπει την άσκηση moratorium στα διαδικαστικά έξοδα. Η Gerhardt (2009) αναφέρει ότι ο αριθμός των υποθέσεων που έγιναν δεκτές, από 1.634 το 1999, αυξήθηκε σε 103.085 το 2007 και μόνο το 2008 μειώθηκε ελαφρά – σε 95.730. Το ίδιο διάστημα, όπως τονίζει η συγγραφέας, η πιστωτική επέκταση στα νοικοκυριά αυξήθηκε μόλις κατά πέντε τοις εκατό. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να αποδοθεί στον υπερδανεισμό των νοικοκυριών η κατακόρυφη αυτή αύξηση των αιτήσεων. Σύμφωνα με τους Backert et al. (2007), η πιο συχνή αιτία που οδηγεί τα νοικοκυριά στην απόφαση να κάνουν αίτηση για πτώχευση είναι η ανεργία, και έπεται η έλλειψη χρηματοοικονομικής προοπτικής και το διαζύγιο.

4.2.6 Γαλλία

Ο προσωπικός πτωχευτικός κώδικας της Γαλλίας, ο οποίος θεσπίστηκε για πρώτη φορά το 1989, αποτελεί μια ολοκληρωμένη θεσμική παρέμβαση που έχει στόχο την αντιμετώπιση της υπερχρέωσης των νοικοκυριών. Έχει

υποστεί αρκετές τροποποιήσεις προσαρμοζόμενος στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές απαιτήσεις. Τελευταία φορά τροποποιήθηκε το 2009/10, μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση των ΗΠΑ, βάσει των Ευρωπαϊκών Οδηγιών για την προστασία των καταναλωτών· η Γαλλία αποτέλεσε έτσι μια από τις πρώτες χώρες της ΕΕ που ενσωμάτωσαν τις κατευθυντήριες γραμμές της Οδηγίας 2008/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τις συμβάσεις καταναλωτικής πίστης. Η έννοια της υπερχρέωσης που χρησιμοποιείται από τους κυβερνητικούς φορείς είναι η νομική/διοικητική, σύμφωνα με την οποία «η υπερχρέωση των ατόμων χαρακτηρίζεται από τη δήλωση της αδυναμίας του οφειλέτη, καλή τη πίστει, να αντιμετωπίσει το σύνολο των μη επαγγελματικών ληξιπρόθεσμων οφειλών του» (European Commission, 2008).

Δικαίωμα αιτήσεως έχουν όσα φυσικά πρόσωπα θεωρούν ότι βρίσκονται σε κατάσταση υπερχρέωσης και αδυνατούν για το λόγο αυτό να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Η αίτηση κατατίθεται στις «Επιτροπές χρέους των νοικοκυριών» που εδράζονται στην Κεντρική Τράπεζα της Γαλλίας. Κάθε επιτροπή συνίσταται από εκπροσώπους της Νομαρχίας, καταναλωτικών οργανώσεων, πιστωτικών ιδρυμάτων, του υπουργείου οικονομικών, της εφορίας, της Κεντρικής Τράπεζας της Γαλλίας, δικηγόρων και κοινωνικών λειτουργών. Όπως και στην ελληνική νομοθεσία, η αίτηση γίνεται αποδεκτή εφόσον οι λόγοι αδυναμίας εξυπηρέτησης των υποχρεώσεων του οφειλέτη οφείλονται σε μόνιμους και όχι προσωρινούς παράγοντες, και εάν δεν ανιχνεύεται δόλος. Κεντρικός άξονας του γαλλικού συστήματος είναι η Κεντρική Τράπεζα, και υπό αυτή την έννοια οι Επιτροπές, και όχι τα δικαστήρια, έχουν από

το 1995 και μετά²⁹ τον κυρίαρχο ρόλο στην αντιμετώπιση της υπερχρέωσης, παρέχοντας ελεύθερη πρόσβαση σε ένα σύστημα «μιας στάσης» (one stop shop) (Ramsay, 2011).

Μετά την αποδοχή της αίτησης, η επιτροπή αποφασίζει σε ποια από τις δύο περιπτώσεις υπάγεται ο αιτών: στη μια γίνεται διαπραγματεύση μεταξύ των διαδίκων για τη δομή του πλάνου αποπληρωμής του χρέους και στην άλλη ακολουθείται μια διαδικασία «προσωπικής αποκατάστασης». Στην πρώτη περίπτωση προτείνεται το σχέδιο διευθέτησης οφειλών μέγιστης διάρκειας δέκα ετών. Σε περίπτωση που η διαπραγματεύση δεν οδηγήσει σε συμφωνία, η επιτροπή μπορεί να παρέχει στον οφειλέτη ένα διετές μορατόριουμ και να επανεξετάσει την υπόθεση μετά την πάροδο των δύο ετών. Στην περίπτωση που ο αιτών εξακολουθεί να αδυνατεί να αντεπεξέλθει, τότε ενεργοποιείται η διαδικασία «προσωπικής αποκατάστασης» όπου το δικαστήριο επιβάλλει είτε ένα πλάνο αποπληρωμής των χρεών είτε την εκποίηση των περιουσιακών στοιχείων του οφειλέτη. Από την εκποίηση εξαιρούνται εκείνα τα περιουσιακά στοιχεία και τα εισοδήματα που θεωρούνται απαραίτητα για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών του νοικοκυριού. Η τήρηση του πλάνου αποπληρωμής ή η εκποί-

---

29. Ο Ramsay (2011), στην πολύ ενδιαφέρουσα εργασία του στην οποία εξετάζει την πολιτική οικονομία των νόμων για την υπερχρέωση, αναφέρει ότι, ενώ αρχικά οι ρόλοι των επιτροπών και των δικαστηρίων ήταν ισότιμοι σε θεσμικό επίπεδο, η συμφόρηση που δημιουργήθηκε στα αρμόδια δικαστήρια οδήγησε τελικά στην τροποποίηση του νόμου ώστε ένας μεγάλος όγκος υποθέσεων να διεκπεραιώνεται εξωδικαστικά προκειμένου να μειωθούν οι μεγάλες καθυστερήσεις. Ο ρόλος όμως της Κεντρικής Τράπεζας της Γαλλίας είναι πάντα κεντρικός, καθώς θεωρείται απαραίτητο να εμποτεύονται κεντρικά οι λειτουργίες του χρηματοπιστωτικού τομέα.

ηση περιουσιακών στοιχείων οδηγεί συνήθως στη διαγραφή μεγάλου μέρους των χρεών του οφειλέτη.

Το γαλλικό σύστημα δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην εξωδικαστική διαδικασία. Η Gerhardt (2009) αναφέρει ότι το 2008 σχεδόν μία στις δύο υποθέσεις επιλύθηκε εξωδικαστικά. Αναφορικά με τα αίτια της αύξησης των αιτήσεων κατά τα τελευταία χρόνια, ο Ramsay (2011) θεωρεί ότι ενισχύεται η παθητική υπερχρέωση, ενώ η ενεργητική υποχωρεί.³⁰ Η Τράπεζα της Γαλλίας κάνει σαφή διαχωρισμό ανάμεσα στην παθητική και την ενεργητική υπερχρέωση και ο διαχωρισμός αυτός επηρεάζει τις δικαστικές αποφάσεις.³¹

4.2.7 Ισπανία

Στην Ισπανία ο πτωχευτικός κώδικας αφορά στις επιχειρήσεις και περιλαμβάνει μερικές μόνο ρυθμίσεις για τα νοικοκυριά οι οποίες

---

30. Συγκεκριμένα, μεταξύ 2001-2007 ο παράγοντας «υπερδανεισμός» μειώθηκε από 19,4% σε 5,4%, η «κακοδιαχείριση» από 7,7% σε 2,4%, το κόστος κατοικίας από 3,1% σε 0,9%, οι «επιπλέον χρεώσεις» από 2,2% σε 1%, ενώ η ανεργία αυξήθηκε από 26,5% σε 32,0%, η έλλειψη πόρων από 6,9% σε 7,3%, τα ατυχήματα ή ασθένεια από 9,1% σε 18,8%, ενώ το διαζύγιο/χωρισμός ως παράγοντας υπερχρέωσης μειώθηκε από 15,5% σε 14,5% (Ramsay, 2011, στοιχεία Banque de France).

31. Ο όρος παθητική και ενεργητική υπερχρέωση καθιερώθηκε από την Έκθεση της Τράπεζας της Γαλλίας το 1996. Παθητική είναι η υπερχρέωση που οφείλεται σε παράγοντες που βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο του ατόμου ή του νοικοκυριού, όπως, για παράδειγμα, η μη αναμενόμενη απώλεια εργασίας ή μείωση του εισοδήματος, καθώς και διάφορες δυσάρεστες καταστάσεις της ζωής όπως η ασθένεια, ο θάνατος, ένα διαζύγιο κ.ά. Ενεργητική υπερχρέωση είναι, αντίθετα, αυτή που οφείλεται στη δραστηριότητα των οφειλετών, η οποία είτε από άγνοια είτε από έλλειψη υπευθυνότητας οδηγεί στην υπερσυσσώρευση χρεών που είναι εντέλει αδύνατον να εξυπηρετηθούν.

περιορίζονται στη ρύθμιση χρεών από καταναλωτικά δάνεια. Αρμόδιο για την εκδίκαση υποθέσεων υπερχρέωσης είναι το εμπορικό δικαστήριο. Αίτηση μπορεί να υποβάλει κάθε νοικοκυριό που δεν μπορεί να αντεπεξέλθει στις οφειλές του ή αναμένει ότι σύντομα θα βρεθεί σε αυτή την κατάσταση. Δικαίωμα να υποβάλουν αίτηση έχουν και οι πιστωτές σε περίπτωση που ένας οφειλέτης έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές, αλλά θα πρέπει να αποδείξουν την αφερεγγυότητα του οφειλέτη. Στην πρώτη φάση της διαδικασίας δημιουργείται ένα αποθεματικό με τα περιουσιακά στοιχεία του οφειλέτη και ξεκινάει η διαδικασία διαπραγματεύσεων για τη συγκρότηση του πλάνου αποπληρωμών. Η διαδικασία αυτή οδηγεί σε δύο ενδεχόμενα: είτε διαγραφή των οφειλών, με μέγιστο επίπεδο διαγραφής το μισό, είτε επέκταση της περιόδου αποπληρωμής, με μέγιστο χρονικό διάστημα τα πέντε έτη. Είναι φανερό ότι το σύστημα αυτό δεν ανήκει στη νομική παράδοση που αποσκοπεί στην παροχή μιας «νέας αρχής», απαλλαγμένης από χρέη. Όσον αφορά στα χρέη από ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια, που αποτελούν και την πλειοψηφία των δανείων, εναπόκειται στον πιστωτή να ασκήσει το δικαίωμά του να προβεί σε εκποίηση του ακινήτου όταν παρουσιάζονται ληξιπρόθεσμες οφειλές.³² Αυτό σημαίνει ότι τα νοικοκυριά που έχουν στεγαστικά δάνεια δεν

---

32. Η Gerhardt (2009) παρουσιάζει μερικά στατιστικά στοιχεία για την εξέλιξη των αιτήσεων στο νόμο. Το 2005 υποβλήθηκαν 60 αιτήσεις, το 2007 κατατέθηκαν 96, το 2008 κατατέθηκαν 374 και 200 το 2009. Τα πολύ χαμηλά επίπεδα οφείλονται επί της ουσίας στην ανυπαρξία κώδικα προστασίας υπερχρεωμένων νοικοκυριών. Η συγγραφέας σημειώνει ότι, όπως και σε άλλες χώρες της νότιας Ευρώπης, η καταναλωτική υπερχρέωση κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των οφειλών αφορούν στεγαστικά δάνεια.

έχουν κανένα μέσο προστασίας από τα τραπεζικά ιδρύματα για να διαφυλάξουν την κύρια κατοικία τους. Αυτή η διαπίστωση εξηγεί και τη μεγάλη κοινωνική κρίση που έχει προκαλέσει η ύφεση η οποία πλήττει και την Ισπανία τα τελευταία δύο χρόνια.

4.2.8 Ιταλία

Άλλη μια νοτιοευρωπαϊκή χώρα που δεν έχει νομοθεσία για την προστασία των υπερχρεωμένων καταναλωτών είναι η Ιταλία. Στο παρελθόν έχουν γίνει αρκετές απόπειρες με σχέδια νόμου, με πιο πρόσφατη αυτή του 2006, τα οποία όμως δεν υπερψηφίστηκαν. Το μόνο νομικό εργαλείο που χρησιμοποιείται προς το παρόν για την ένδικη επίλυση υποθέσεων υπερχρεωμένων νοικοκυριών υπάγεται στον αστικό κώδικα και αφορά στο δικαίωμα των πιστωτών να αιτούνται την αναγκαστική ικανοποίηση των απαιτήσεών τους μόλις αυτές καταστούν ληξιπρόθεσμες. Αυτό συνεπάγεται εκποίηση της περιουσίας του οφειλέτη και κατάσχεση των εισοδημάτων του. Ελλείψει σχετικού νόμου δεν υπάρχει διοικητικός ή νομικός ορισμός για την υπερχρέωση.

4.2.9 Πορτογαλία

Στην Πορτογαλία ο πτωχευτικός κώδικας για τα φυσικά πρόσωπα θεσπίστηκε το 2004. Συμπληρωματικά, και παράλληλα προς τις ένδικες διαδικασίες που προβλέπει ο νόμος, έχει αναπτυχθεί ένα εκτεταμένο δίκτυο συμβουλευτικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών που δραστηριοποιείται σε ολόκληρη τη χώρα. Η πλειονότητα των οφειλετών κατευθύνεται προς τις εξωδικαστικές διαδικασίες. Άλλωστε, το ίδιο το νομικό πλαίσιο δίνει μεγαλύτερη έμφαση στις εξωδικαστικές παρά τις ένδικες διαδικασίες.

Σύμφωνα με το νόμο, κάθε οφειλέτης έχει το δικαίωμα να αιτηθεί την πλήρη ή μερική διαγραφή του χρέους του. Αν το δικαστήριο απορρίψει το αίτημα, τα περιουσιακά στοιχεία και το εισόδημα του οφειλέτη (αυτό που απομένει μετά την αφαίρεση του ποσού που καλύπτει τις βασικές βιοτικές του ανάγκες) δεσμεύονται προκειμένου να αποπληρωθούν οι απαιτήσεις των πιστωτών για μία πενταετία και στο τέλος αυτής της περιόδου ο οφειλέτης θα πρέπει να διαπραγματευθεί κατ'ιδίαν με τους πιστωτές για το υπόλοιπο των οφειλών. Σχεδόν οι μισές από τις υποθέσεις που έχουν εκδικαστεί είχαν αυτή την κατάληξη (Frade and Lopes, 2012). Σημειώνεται ότι το πορτογαλικό σύστημα δεν προβλέπει κάποια εξαίρεση από την εκποίηση των περιουσιακών στοιχείων, κάτι που συνεπάγεται ότι ένας οφειλέτης μπορεί να χάσει την κατοικία του και να εξακολουθεί να έχει χρέη. Αυτό καθιστά το νόμο ιδιαίτερα «εχθρικό» προς τους οφειλέτες και εξηγεί άλλωστε το λόγο για τον οποίο προτιμούν να αποταθούν στις συμβουλευτικές υπηρεσίες. Όπως αναφέρουν οι Frade and Lopes (2012), το 2011 έγινε τροποποίηση του νόμου, κατόπιν συμφωνίας με την Τρόικα, ώστε να είναι πιο φιλικός προς τους αιτούντες. Ωστόσο, οι τροποποιήσεις αφορούσαν μόνο στις επιχειρήσεις και όχι στα φυσικά πρόσωπα, παρά το γεγονός ότι τα νοικοκυριά που βρίσκονται σε κατάσταση υπερχρέωσης έχουν αυξηθεί δραματικά εξαιτίας της ύφεσης που πλήττει τη χώρα.

4.2.10 Σουηδία

Στη Σουηδία ο νόμος για την αναδιάρθρωση των χρεών φυσικών προσώπων ψηφίστηκε τον Ιούλιο του 1994 υπό την πίεση των συνεπειών της κρίσης και της δημόσιας διαβούλευσης που ακολούθησε (Persson, 2008). Η Σου-

ηδία, όπως και οι υπόλοιπες σκανδιναβικές χώρες, βίωσε μια έντονη χρηματοπιστωτική κρίση την περίοδο 1991-1994. Η κρίση αυτή έπληξε σημαντικά τη μεσαία τάξη και αποκάλυψε τα όρια του κράτους πρόνοιας (Ramsay, 2011). Σκοπός του νόμου είναι να παρέχει μια ισόρροπη διευθέτηση ανάμεσα στον πιστωτή και τον οφειλέτη· αφενός να παρέχεται σε έναν υπερχρεωμένο οφειλέτη η δυνατότητα να ρυθμίσει το χρέος του με έναν επαρκή τρόπο που θα του επιτρέψει να επανέλθει στον ενεργό κοινωνικό και οικονομικό βίο, αφετέρου να παρέχεται επαρκής ικανοποίηση στον πιστωτή στο βαθμό που να τον αποτρέπει από το να προβαίνει στη διεκδίκηση μεγαλύτερου μέρους των οφειλόμενων ποσών (Persson, 2008). Υπό αυτή την έννοια, ο νόμος είναι αρκετά πιο συντηρητικός σε σύγκριση με τους αγγλοσαξονικούς, για τους οποίους κύριο μέλημα είναι η γρήγορη επιστροφή του ατόμου στην ενεργό οικονομική δράση. Προκειμένου να επιτευχθεί η προσδοκώμενη ισορροπία μεταξύ πιστωτή και οφειλέτη, ο νόμος λειτουργεί παράλληλα και αποτρεπτικά ως προς την υπερχρέωση προβλέποντας με σαφήνεια τις ορθές και υπεύθυνες πρακτικές χορήγησης πίστης (Persson, 2008).

Για να υπαχθεί κάποιος στο νόμο θα πρέπει να είναι φυσικό πρόσωπο που διαμένει μόνιμα στη Σουηδία, να έχει αποδειχτεί ότι η οικονομική του κατάσταση είναι τέτοια που δεν του επιτρέπει να αποπληρώσει τα χρέη του στο κοντινό μέλλον και το αίτημα να είναι λογικό. Η τελευταία προϋπόθεση διαμορφώνεται έπειτα από αξιολόγηση διάφορων παραγόντων όπως η ηλικία, οι συνθήκες διαμόρφωσης του χρέους αλλά και ο βαθμός ειλικρίνειας του οφειλέτη και η προσπάθεια που κατέβαλε για να βρεθεί λύση στο πρόβλημά του (Persson, 2008). Άπαξ και ένα άτομο υπαχθεί στις ρυθμίσεις

του νόμου, για περίπου μία πενταετία θα υπομείνει το ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης και κάθε επιπλέον εισόδημα θα κατευθύνεται στους πιστωτές του βάσει πλάνου αποπληρωμών. Φυσικά, προβλέπεται ότι εφόσον διαπιστωθεί σοβαρή αδυναμία του οφειλέτη να αντεπεξέλθει σε οποιοδήποτε πλάνο, απαλλάσσεται οριστικά από αυτό.

Ένα βασικό μειονέκτημα του νόμου του 1994 ήταν οι μεγάλες καθυστερήσεις και η γραφειοκρατία που απαιτούσαν τα διαδοχικά στάδια της διαδικασίας της ρύθμισης. Το πρόβλημα αυτό είναι κοινό και αρκετά συνηθισμένο σε αντίστοιχους θεσμούς και σε άλλες χώρες, όπως έχουμε ήδη δει. Λύση σε αυτό το πρόβλημα έδωσε μια τροποποίηση του νόμου το 2006, η οποία ενσωμάτωσε μια σειρά από διακριτά στάδια, περιορίζοντας σημαντικά τους χρόνους αναμονής. Επιπλέον, το αρχικό στάδιο της εξωδικαστικής διαδικασίας, όπου εθελοντικά οφειλέτες και πιστωτές διαπραγματεύονται, έπαψε να είναι υποχρεωτικό. Με αυτόν τον τρόπο οι αρμόδιοι φορείς μπορούν να εξοικονομήσουν πόρους και να τους αξιοποιήσουν μόνο για τις περιπτώσεις που κρίνεται αναγκαίο (Kilborn, 2007). Εντούτοις, σε ό,τι αφορά τόσο στον πρώτο όσο και στον δεύτερο νόμο, καταλογίζεται ότι είναι μικρός ο αριθμός των υπερχρεωμένων που καταφέρνει τελικά να υπαχθεί στις ρυθμίσεις τους αναλογικά με τη μεγάλη έκταση που έχει πάρει η υπερχρέωση στον πληθυσμό.

Από την παραπάνω ανάλυση είναι κατανοητό ότι το νομικό σύστημα ρύθμισης προσωπικών χρεών διαφέρει από χώρα σε χώρα εξαιτίας των διαφορετικών προϋπαρχουσών θεσμικών δομών μέσα από τις οποίες αναδύθηκε και στις οποίες εντάσσεται και λειτουργεί. Νόμοι και πρακτικές που εφαρμόστηκαν με μεγάλη επιτυχία σε ένα κράτος είτε απέτυ-

χαν σε κάποιο άλλο είτε δεν εφαρμόστηκαν γιατί ήταν ασύμβατες με το πνεύμα των κρατικών και θεσμικών μηχανισμών. Ο τύπος κράτους πρόνοιας κάθε χώρας, και κατ' επέκταση η αντίληψη για το ρόλο και το περιεχόμενο της κοινωνικής πολιτικής, φαίνεται ότι αποτελεί κεντρικής σημασίας παράγοντα στη διαμόρφωση του νόμου και της θεσμικής προστασίας των υπερχρεωμένων καταναλωτών.

Η συζήτηση για την υπερχρέωση αφορά στην αναζήτηση ενός συστήματος που καλύπτει την ανάγκη για προστασία των καταναλωτών από αθέμιτες πρακτικές των τραπεζών, που διαχωρίζει τα είδη της υπερχρέωσης ώστε να μην αποτελεί μια ομοιογενή γραφειοκρατική διαδικασία για όλους τους οφειλέτες, ανεξάρτητα από τα αίτια της υπερχρέωσής τους, και το οποίο μπορεί να παρέχει ανακούφιση σε εκείνους τους οφειλέτες που συνιστούν περιπτώσεις παθητικής υπερχρέωσης. Ενδεχομένως κάτι τέτοιο να αμβλύνει και την τάση αρκετών μη αγγλοσαξονικού τύπου νόμων να θέτουν προϋποθέσεις και πολυετή πλάνα μνημιαίων καταβολών προκειμένου οι υπερχρεωμένοι να «κερδίσουν» την απαλλαγή από τα χρέη τους. Επισημάναμε και προηγουμένως ότι ένα μικρό μόνο ποσοστό των οφειλετών καταφέρνει να ανταποκριθεί στα πλάνα μνημιαίων δόσεων.³³ Τίθεται εντέλει το ζήτημα της αποτελε-

σματικότητας του εν λόγω θεσμού· κατάφερε ο νόμος να προστατεύσει τους υπερχρεωμένους οφειλέτες από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό;

Αυτό είναι κάτι που μπορεί πλέον να εκτιμηθεί, αφού για τις περισσότερες χώρες έχει παρέλθει ένα επαρκές χρονικό διάστημα για να μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα.

Ένα άλλο ζήτημα που προβληματίζει τους αρμόδιους φορείς σε όλες τις χώρες που έχουν αναπτύξει σχετικό θεσμικό πλαίσιο είναι οι μεγάλες καθυστερήσεις, που διαρκούν ακόμη και χρόνια μέχρι την εκδίκαση των υποθέσεων. Σε αρκετές περιπτώσεις χωρών το πρόβλημα επιλύθηκε από την αναβάθμιση του ρόλου των εξωδικαστικών διαδικασιών. Ωστόσο, δεν υπήρξε επιτυχημένη αυτή η οδός σε όλες τις περιπτώσεις που εφαρμόστηκε. Στην Ιρλανδία, για παράδειγμα, οι MABS αποτελούν πρότυπο καλής πρακτικής, στη Σουηδία ωστόσο, όπως και σε άλλες σκανδιναβικές χώρες, οι προσπάθειες ανάπτυξης εξωδικαστικών δομών απέτυχε, με αποτέλεσμα τη σταδιακή υποχώρησή τους. Τέλος, ένα άλλο προβληματικό σημείο δευτερευούσης σημασίας, που όμως –λόγω της πίεσης που ασκεί η εξελισσόμενη οικονομική ύφεση– τείνει να ανακύπτει όλο και πιο συχνά, έχει να κάνει με τον τρόπο κάλυψης του κόστους της διαδικασίας της χρεοκοπίας. Στις αγγλοσαξονικές χώρες το κόστος αυτό είναι κατά βάση ιδιωτικό, ενώ στις χώρες με πιο ισχυρό κράτος πρόνοιας τα σχετικά έξοδα καλύπτονται από το κράτος.

33. Στη συνέχεια, κατά την παρουσίαση των εμπειρικών αποτελεσμάτων της παρούσας μελέτης θα γίνει φανερό ότι αυτό το θέμα θα απασχολήσει και την ελληνική πολιτεία.

5. Η δημογραφία της πτώχευσης

5.1 Χρεοκοπία και φύλο

Το ποσοστό των γυναικών που έχουν κάνει ατομική αίτηση και έχουν υπαχθεί στο νόμο 3869/2010, αν και χαμηλότερο από αυτό των ανδρών, είναι εντυπωσιακά υψηλό. Ανέρχεται σε 43,8%, ενώ για τους άνδρες σε 56,2%. Αν και στον γενικό πληθυσμό τα ποσοστά γυναικών και ανδρών είναι σχεδόν ίσα (σύμφωνα με τα απογραφικά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ το 2013, διαμορφώνονται σε 51,0% και 49,0%, αντίστοιχα), σε ό,τι αφορά στις οικονομικές συναλλαγές καταγράφεται ο υπεύθυνος του νοικοκυριού, που συνήθως είναι ο σύζυγος.³⁴

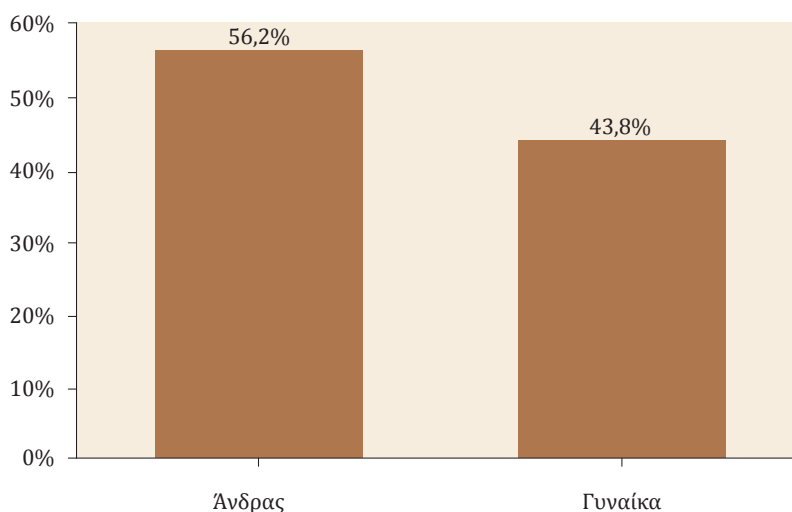
34. Η αυξητική τάση του ποσοστού των γυναικών που καταφεύγουν στον πτωχευτικό κώδικα έχει καταγραφεί εδώ και αρκετά χρόνια (Sullivan et al., 2000· Pollak, 1997· Davis, 1998· Alexander, 1994· Coughenour and Hug, 1994). Η τάση αυτή αρχικά ερμηνεύτηκε ως συνέπεια των διαδικασιών χειραφέτησης των γυναικών, οι οποίες απέκτησαν οικονομική ανεξαρτησία, εκπαίδευση και συμμετοχή στην αγορά εργασίας, ενώ παράλληλα αυξήθηκαν και οι μονογονεϊκές οικογένειες. Μια προσεκτική ματιά στα στατιστικά δεδομένα, ωστόσο, δείχνει ότι μια σειρά από άλλα αίτια, που συνδέονται με την οικογενειακή κατάσταση των γυναικών, όπως ένα διαζύγιο ή ένας χωρισμός, παράλληλα με την ύπαρξη παιδιών, αλλά και η φροντίδα των ηλικιωμένων γονέων που συχνά ανατίθεται στην κόρη, ερμηνεύουν την αυξημένη παρουσία τους στους πληθυσμούς των υπερχρεωμένων νοικοκυριών (Sullivan et al., 2000· Davis, 1998· Alexander, 1994). Αν και δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία που να μας επιτρέπουν διαχρονικές συγκρίσεις, θα δούμε

Στον Πίνακα 7 παρουσιάζεται η σχέση του φύλου με την οικογενειακή κατάσταση στο δείγμα των υπερχρεωμένων νοικοκυριών. Βλέπουμε ότι ενώ το 64,5% των ανδρών είναι έγγαμοι, το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών είναι μόλις 31,8%. Μεταξύ των άγαμων οι άνδρες (60,0%) είναι περισσότεροι από τις γυναίκες (40,0%), ενώ εντός των διαζευγμένων οι γυναίκες (71,1%) αποτελούν μακράν την πλειοψηφία. Οι γυναίκες, επίσης, αποτελούν την πλειοψηφία μεταξύ των εν διαστάσει (60,0%). Γενικά οι γυναίκες, ενώ αποτελούν το 43,8% του συνολικού δείγματος υπερχρεωμένων, είναι αρκετά πάνω από το 50,0% στις περιπτώσεις διαζευγμένης, εν διαστάσει ή εν χηρεία.

Συγκρίνοντας τις κατανομές του φύλου στα δύο δείγματα, διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Όπως και προηγουμένως, οι γυναίκες στο δείγμα με τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά εμφανίζονται με διπλάσια συχνότητα από ό,τι στον πληθυσμό

ότι στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και η παρούσα ανάλυση. Η έντονη παρουσία των γυναικών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα πρόσθετα οικονομικά βάρη που αντιμετωπίζει μια γυναίκα έπειτα από ένα διαζύγιο, ιδιαίτερα όταν φροντίζει και για την ανατροφή των παιδιών. Με άλλα λόγια, η γυναίκα πράγματι έχει κατακτήσει την οικονομική της ανεξαρτησία, όχι όμως και την ισότητα των οικονομικών βαρών όταν βρίσκεται εκτός γάμου.

Διάγραμμα 3: Ποσοστά ανδρών και γυναικών που έχουν υπαχθεί στο νόμο

Πίνακας 7: Φύλο και οικογενειακή κατάσταση (δείγμα υπερχρεωμένων οφειλετών)

		Οικογενειακή κατάσταση						
		Άγαμος/η	Διαζευγμένος/η	Έγγαμος/η	Σε διάσταση	Χήρος/α	Σύνολο	
Φύλο	Άνδρας*	% εντός κατηγορίας φύλου	19,1%	9,2%	64,5%	4,3%	2,8%	100,0%
		% εντός οικ. κατάστασης	60,0%	28,9%	72,2%	40,0%	20,0%	56,2%
Φύλο	Γυναίκα	% εντός κατηγορίας φύλου	16,4%	29,1%	31,8%	8,2%	14,5%	100,0%
		% εντός οικ. κατάστασης	40,0%	71,1%	27,8%	60,0%	80,0%	43,8%
Σύνολο		% εντός κατηγορίας φύλου	17,9%	17,9%	50,2%	6,0%	8,0%	100,0%
		% εντός κατηγορίας φύλου	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square=39.282, p(2-tailed)=0.000<0.05**

* Στο δείγμα των υπερχρεωμένων οφειλετών περιλαμβάνονται και 6 περιπτώσεις στις οποίες έχουν καταθέσει αίτηση για την υπαγωγή στο νόμο ως ζευγάρι. Το ποσοστό αυτών των περιπτώσεων είναι πολύ μικρό, αντιστοιχεί στο 1,1% του δείγματος. Λόγω ακριβώς της μικρής τους συχνότητας επιλέξαμε να απλοποιήσουμε την κατάσταση προσθέτοντας τις περιπτώσεις των «ζευγαριών» στους άνδρες, κάνοντας την υπόθεση ότι σε ένα ζευγάρι συνήθως ο άνδρας είναι αυτός που νοείται ως «υπεύθυνος του νοικοκυριού».

** Τα αποτελέσματα του Πίνακα 7 εξετάστηκαν έναντι της υπόθεσης της ανεξαρτησίας της κατανομής χ^2 . Η υπόθεση της ανεξαρτησίας απορρίφθηκε. Καμία προσδοκώμενη συχνότητα δεν είναι κάτω του 5, που σημαίνει ότι η χρήση της χ^2 είναι αξιόπιστη.

που δεν αντιμετωπίζει προβλήματα χρέους. Σημειώνεται ότι στο δείγμα από τον μη υπερχρεωμένο πληθυσμό καταγράφεται το φύλο του υπεύθυνου του νοικοκυριού –που είθισται να θεωρείται ο σύζυγος στην περίπτωση των νοικοκυριών τα οποία αποτελούνται από παντρε-

μένα ζευγάρια, εκτός και αν δηλώνεται διαφορετικά– σύμφωνα με τις οδηγίες συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων της EU-SILC. Στο δείγμα από τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά, αναγκαστικά ο αιτών είναι και ο υπερχρεωμένος οφειλέτης διότι αυτός έχει συνάψει τις δανειακές

Πίνακας 8: Κατανομή του φύλου στο δείγμα των υπερχρεωμένων οφειλετών και στο δείγμα του μη υπερχρεωμένου πληθυσμού

			Υπερχρεωμένοι οφειλέτες	Μη υπερχρεωμένοι οφειλέτες	
Φύλο	Άνδρας	% εντός κατηγορίας φύλου	43,5%	56,5%	100,0%
		% εντός του δείγματος	56,2%	73,2%	64,7%
	Γυναίκα	% εντός κατηγορίας φύλου	62,1%	37,9%	100,0%
		% εντός του δείγματος	43,8%	26,8%	35,3%
Σύνολο	% εντός κατηγορίας φύλου	50,1%	49,9%	100,0%	
	% εντός του δείγματος	100,0%	100,0%	100,0%	

Pearson Chi-Square=15,889, p(2-tailed)=0.000<0.05*

* Τα αποτελέσματα του Πίνακα 8 εξετάστηκαν έναντι της υπόθεσης της ανεξαρτησίας της κατανομής χ^2 . Η υπόθεση της ανεξαρτησίας απορρίφθηκε. Καμία προσδοκώμενη συχνότητα δεν είναι κάτω του 5, κάτι που σημαίνει ότι η χρήση της χ^2 είναι αξιόπιστη.

συμβάσεις. Έτσι, φαίνεται ότι η λήψη δανείου στα παντρεμένα ζευγάρια συνήθως γίνεται από τον σύζυγο. Τα στοιχεία δείχνουν ότι οι γυναίκες που κάνουν αίτηση αποτελούν και τον υπεύθυνο του νοικοκυριού καθώς, όπως είδαμε, κατά κύριο λόγο είναι διαζευγμένες ή σε διάσταση. Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώνουν το αποτέλεσμα της σύγκρισης της προηγούμενης παραγράφου, με την έννοια ότι οι γυναίκες υπεραντιπροσωπεύονται στο δείγμα των υπερχρεωμένων νοικοκυριών εξαιτίας της κυριαρχίας τους στις υποκατηγορίες των διαζευγμένων, εν διαστάσει και εν χηρεία.

5.2 Πτώχευση και ηλικία

Η ηλικία των μελών των υπερχρεωμένων νοικοκυριών που έχουν υπαχθεί στο νόμο μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για το ποιο είναι το στάδιο της ζωής τους αλλά και τα είδη των (χρηματο)οικονομικών πιέσεων που μπορεί να υφίστανται. Το εύρος των ηλικιών του δείγματος κυμαίνεται μεταξύ 28 και 85 ετών, ενώ η πλειοψηφία των αιτούντων βρίσκεται στη λεγόμενη «μέση ηλικία», αυτή των 45 με

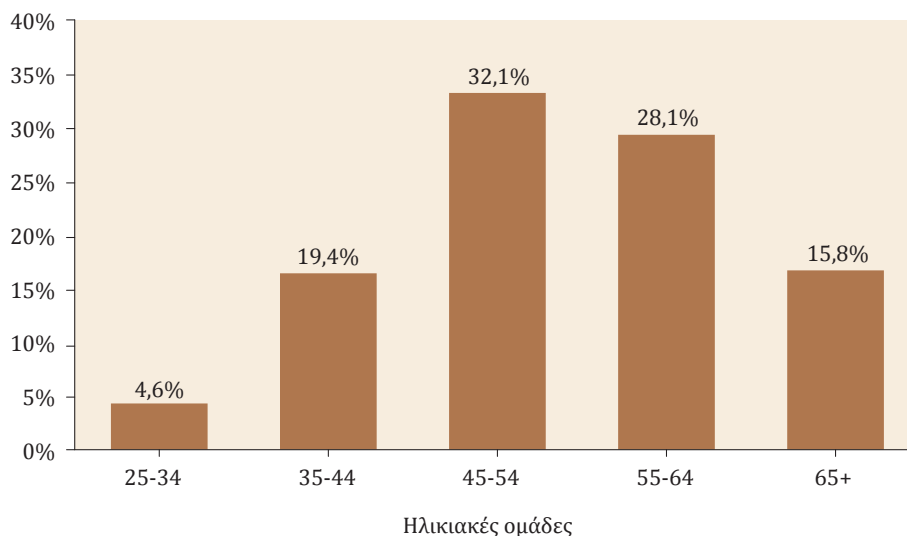
54 έτη. Ο μέσος και η διάμεσος των ηλικιών είναι στα 53,3 και 53 έτη, αντίστοιχα.

Από τον Πίνακα 9 μπορούμε να συμπεράνουμε ότι υπάρχει διαφοροποίηση ως προς την ηλικία μεταξύ των δύο δειγμάτων, με το δείγμα των υπερχρεωμένων να παρουσιάζει μεγάλες συγκεντρώσεις στις ηλικιακές ομάδες των 45-54 και 55-64 ετών,³⁵ εν αντιθέσει προς το δείγμα των μη υπερχρεωμένων νοικοκυ-

35. Ο Χαλιάσος (2012) διερεύνησε τα περιουσιακά στοιχεία και τη συμπεριφορά απέναντι στην αποταμίευση και το δανεισμό των νοικοκυριών ηλικίας 50+ για αρκετές χώρες της Ευρώπης και για τις ΗΠΑ για την περίοδο 2004-2007. Η ανάλυσή του έδειξε ότι τα ώριμα ελληνικά νοικοκυριά, και γενικότερα του ευρωπαϊκού Νότου, τείνουν να μην έχουν μεγάλα ανεξόφλητα ενυπόθηκα δάνεια, σε αντίθεση με τα νοικοκυριά του ευρωπαϊκού Βορρά (Γερμανία, Ολλανδία, Σουηδία, Δανία και Ελβετία), τα οποία παρουσιάζουν μεγάλα ανεξόφλητα ποσά σε στεγαστικά δάνεια κύριας κατοικίας.

Τα στοιχεία αυτά αποκαλύπτουν αφενός ότι τα ελληνικά νοικοκυριά έχουν πιο συνεπή και υπεύθυνη στάση απέναντι στο δανεισμό σε σχέση με τα νοικοκυριά των βορειοευρωπαϊκών χωρών, αφετέρου ότι επλήγησαν από την κρίση εκείνες οι ηλικιακές ομάδες που φαινόταν να είναι οι χρηματοοικονομικά υγιέστερες.

Διάγραμμα 4: Κατανομές ηλικιών υπερχρεωμένων οφειλετών (σε %)

Πίνακας 9: Κατανομές ηλικιών στο δείγμα των υπερχρεωμένων οφειλετών και στο δείγμα του μη υπερχρεωμένου πληθυσμού

	Υπερχρεωμένοι οφειλέτες	Μη υπερχρεωμένοι οφειλέτες	Σύνολο	
Ηλικιακές τάξεις	20-24	0,0%	1,2%	0,7%
	25-34	4,6%	10,4%	7,8%
	35-44	19,4%	22,0%	20,9%
	45-54	32,1%	23,2%	27,1%
	55-64	28,1%	15,6%	21,1%
	65+	15,8%	27,6%	22,4%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	

Fisher's exact test $p(2\text{-tailed})=0.0002^*$

* Τα αποτελέσματα του Πίνακα 9 εξετάστηκαν ως προς την ανεξαρτησία. Η υπόθεση της ανεξαρτησίας απορρίφθηκε από τον ακριβή έλεγχο του Fisher, διότι η ελάχιστη προσδοκώμενη συχνότητα εντός των κελιών ήταν 1.32 (<5).

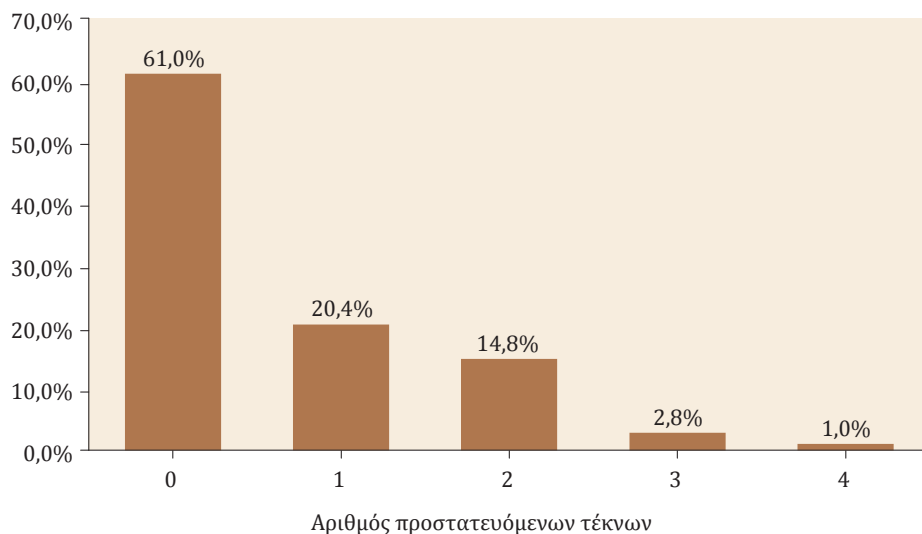
ριών, όπου υπάρχει σημαντική συγκέντρωση (27,6%) της ηλικιακής ομάδας άνω των 65. Το γεγονός αυτό προφανώς οφείλεται είτε στο ότι σε αυτές τις ηλικίες συνήθως οι δανειακές υποχρεώσεις έχουν εξοφληθεί είτε στο ότι υπήρξε κάποιος χρηματοοικονομικός αποκλεισμός λόγω ηλικίας.

Συνυπολογίζοντας τις ηλικιακές τάξεις των

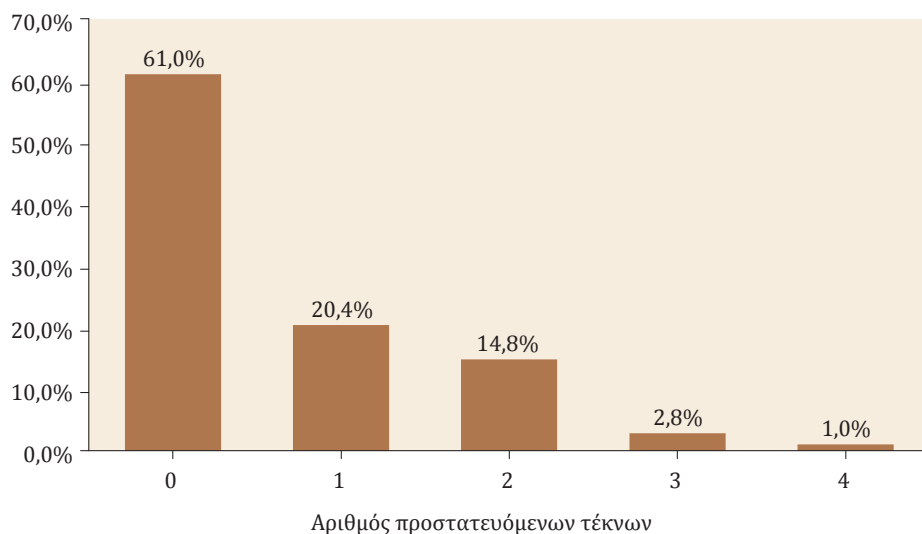
45-54 και 55-64 ετών, μπορούμε να πούμε ότι κάτι λιγότερο από τα δύο τρίτα του δείγματος (60,2%) ανήκουν στη μεταπολεμική γενιά των «baby-boomers», αυτών δηλαδή που γεννήθηκαν μετά τον πόλεμο μεταξύ 1948-1965.³⁶

36. Στη βιβλιογραφία, οι νεότερες ηλικιακές ομάδες βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο υπερχρέωσης. Για το HB, βλ. Kempson et al. (2004), Atkinson et al.

Διάγραμμα 5: Ποσοστό αιτούντων που έχουν προστατευόμενα παιδιά

Διάγραμμα 6: Οικογενειακή κατάσταση υπερχρεωμένων νοικοκυριών

Πρόκειται για τους σημερινούς μεσήλικες, μερικοί από τους οποίους έχουν πρόσφατα συνταξιοδοτηθεί, οι οποίοι μεγάλωσαν και εξελίχθηκαν επαγγελματικά κατά τις περιόδους

(2006), Bridges and Disney (2004), Berthoud and Kempson (1992)· για τη Νορβηγία, βλ. Tufte (1999)· για την Ιρλανδία, βλ. Russell et al. (2011)· για τη Δανία, βλ. Lehtinen and Leskinen (2005)· τέλος, για τη Σουηδία, βλ. Persson (2008).

ανάπτυξης της χώρας και μέχρι πριν την κρίση θεωρούνταν η περισσότερο ωφελημένη γενιά από οικονομική, επαγγελματική και κοινωνική άποψη. Γι' αυτόν το λόγο, άλλωστε, ίσως είναι η γενιά που, αν και δεν είχε υπερβολικά χρέη, είχε περισσότερα σε σχέση με τις άλλες ηλικιακές ομάδες και για αυτό επλήγη σε μεγαλύτερο βαθμό. Αυτό δεν είναι τυχαίο, αν κανείς αναλογιστεί ότι οι «baby boomers» ήταν εκείνοι των

Πίνακας 10: Οικογενειακή κατάσταση στο δείγμα των υπερχρεωμένων οφειλετών και στο δείγμα του μη υπερχρεωμένου πληθυσμού

			Υπερχρεωμένοι οφειλέτες	Μη υπερχρεωμένοι οφειλέτες	
Οικογενειακή κατάσταση	Άγαμος/η	% εντός οικογενειακής κατάστασης	54,9%	45,1%	100,0%
		% εντός δείγματος	17,9%	14,8%	16,4%
	Διαζευγμένος/η	% εντός οικογενειακής κατάστασης	84,9%	15,1%	100,0%
		% εντός δείγματος	17,9%	3,2%	10,6%
	Έγγαμος/η	% εντός οικογενειακής κατάστασης	43,0%	57,0%	100,0%
		% εντός δείγματος	50,2%	66,8%	58,5%
	Σε διάσταση	% εντός οικογενειακής κατάστασης	75,0%	25,0%	100,0%
		% εντός δείγματος	6,0%	2,0%	4,0%
	Χήρος/α	% εντός οικογενειακής κατάστασης	37,7%	62,3%	100,0%
		% εντός δείγματος	8,0%	13,2%	10,6%
	Σύνολο	% εντός οικογενειακής κατάστασης	50,1%	49,9%	100,0%
		% εντός δείγματος	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square=40.535, p(2-tailed)=0.000<0.05*

* Τα αποτελέσματα του Πίνακα 10 εξετάστηκαν έναντι της υπόθεσης της ανεξαρτησίας της κατανομής χ^2 . Η υπόθεση της ανεξαρτησίας απορρίφθηκε. Καμιά προσδοκώμενη συχνότητα δεν είναι κάτω του 5, κάτι που σημαίνει ότι η χρήση της χ^2 είναι αξιόπιστη.

οποίων η οικονομική, επαγγελματική και προσωπική ωριμότητα συνέπεσε με τη ραγδαία επέκταση του προσωπικού δανεισμού από το 1995 και μετά.

5.3 Πτώχευση και οικογενειακή κατάσταση

Ένας παράγοντας που έχει διαπιστωθεί ότι μπορεί να συμβάλει στην υπερχρέωση ενός νοικοκυριού είναι το μέγεθος και η σύνθεση του νοικοκυριού. Τόσο ένας χωρισμός ή ένα διαζύγιο όσο και η απόκτηση παιδιών μεταβάλλουν τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς, αναδιαρθρώνοντας τους συσχετισμούς εσόδων-εξόδων σε σχέση με τους αρχικούς προ-

γραμματισμούς, καθώς αναλαμβάνονται νέα καθήκοντα και δεσμεύσεις. Όσο περισσότερα και μικρότερα τα παιδιά, τόσο πιο έντονες οι πιέσεις που δέχονται οι οικογενειακοί προϋπολογισμοί, πολύ δε περισσότερο όταν πρόκειται για μονογονεϊκά νοικοκυριά.

5.3.1 Παιδιά

Στο Διάγραμμα 5 παρουσιάζεται το ποσοστό των υπερχρεωμένων νοικοκυριών του δείγματος που δεν έχει κανένα παιδί, που έχει ένα, δύο, τρία ή τέσσερα παιδιά. Είναι φανερό ότι η πλειοψηφία των υπαχθέντων στο νόμο (61,0%) δεν έχει προστατευόμενα παιδιά – ανήλικα, δηλαδή, ή ανήλικα που είναι φοιτητές, σπουδαστές ή φαντάρτοι και θεωρούνται από το

Πίνακας 11: Οικογενειακή κατάσταση και προστατευόμενα τέκνα

	Προστατευόμενα τέκνα					Σύνολο	
	0	1	2	3	4		
Οικογενειακή κατάσταση	Άγαμος/η	93,3%	6,7%			100,0%	
	Διαζευγμένος/η	68,9%	17,8%	11,1%	2,2%	100,0%	
	Έγγαμος/η	48,0%	24,8%	20,0%	5,6%	1,6%	100,0%
	Σε διάσταση	33,3%	33,3%	26,7%		6,7%	100,0%
	Χήρος/α	75,0%	20,0%	5,0%			100,0%
Σύνολο	61,2%	20,4%	14,0%	3,2%	1,2%	100,0%	

Ακριβής έλεγχος του Fisher $p(2\text{-tailed})=0.000<0.05^*$

* Τα αποτελέσματα του Πίνακα 11 εξετάστηκαν ως προς την ανεξαρτησία. Η υπόθεση της ανεξαρτησίας απορρίφθηκε από τον ακριβή έλεγχο του Fisher, διότι η ελάχιστη προσδοκώμενη συχνότητα εντός των κελιών ήταν 0,18 (<5).

νόμο προστατευόμενα. Το υψηλό αυτό ποσοστό ερμηνεύεται από το ότι, όπως είδαμε προηγουμένως, οι κυρίαρχες ηλικιακές ομάδες των υπερχρεωμένων οφειλετών είναι μεταξύ 45 και 64 ετών, ηλικίες κατά τις οποίες συνήθως τα παιδιά έχουν ενηλικιωθεί και σε αρκετά μεγάλο βαθμό έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές και τις στρατιωτικές υποχρεώσεις.³⁷ Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό των νοικοκυριών του δείγματος συντηρούν και ενισχύουν οικονομικά τα άνεργα ενήλικα τέκνα τους.³⁸

37. Έχουμε ήδη επισημανεί τη σημασία των προστατευόμενων τέκνων στη διαμόρφωση συνθηκών υπερχρέωσης. Συνοπτικά, αναφερόμαστε και εδώ στους Kempson et al. (2004), Kempson (2002), Berthoud and Kempson (1992) για το ΗΒ, στο Nivière (2006) για τη Γαλλία, στο Observatoire du Crédit et de l'endettement (2008) για το Βέλγιο και στο European Commission (2008) σε πανευρωπαϊκό επίπεδο.

38. Δυστυχώς, οι αντίστοιχες συγκρίσεις μεταξύ των δύο δειγμάτων δεν είναι εφικτές στην παρούσα εργασία διότι τα στοιχεία της EU-SILC δεν περιλαμβάνουν ως αυτοτελή μεταβλητή τον αριθμό εξαρτώμενων τέκνων.

5.3.2 Οικογενειακή κατάσταση

Η οικογενειακή κατάσταση ή μια μεταβολή σε αυτήν αποτελεί παράμετρο που αναμφίβολα επηρεάζει την οικονομική διαχείριση ενός νοικοκυριού, καθώς ο αριθμός των ενήλικων μελών καθορίζει τις εισοδηματικές ροές προς αυτό. Οι έγγαμοι αποτελούν την πλειοψηφία των υπερχρεωμένων οφειλετών, με ποσοστό που ανέρχεται στο 50,2%. Είναι δηλαδή περισσότεροι από το άθροισμα των μονομελών νοικοκυριών και των μονογονεϊκών οικογενειών.³⁹ Ακολουθούν οι άγαμοι και οι διαζευγμένοι (17,9%), οι χήροι/ες (8,0%) και όσοι βρίσκονται σε διάσταση (6,0%).

Παρατηρούμε ότι οι διαζευγμένοι και όσοι

39. Όπως έχει επισημανθεί ήδη στη βιβλιογραφική επισκόπηση, στη διεθνή βιβλιογραφία τα μονομελή νοικοκυριά έχουν τη μεγαλύτερη πιθανότητα υπερχρέωσης σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες οικογενειακής κατάστασης (European Commission, 2008· Banque de France, 2011· Muttillainen, 2007), και ιδιαίτερα τα άτομα που έχουν διαζευχθεί ή χωρίσει (European Commission, 2008), είναι κάτω των 35 και ενοικιαστές (Le Duigou, 2000) ή οι μονογονεϊκές οικογένειες (Haas, 2006).

είναι σε διάσταση εμφανίζονται πιο συχνά στο δείγμα των υπερχρεωμένων νοικοκυριών. Τα ζευγάρια μπορούν να μοιράζονται τα έξοδα του νοικοκυριού πιο εύκολα αλλά, την ίδια στιγμή, αναλαμβάνουν και μεγαλύτερα χρέη εξαιτίας της προοπτικής της αλληλοϋποστήριξης. Μετά από έναν χωρισμό, όμως, κάθε μέλος του νοικοκυριού έρχεται αντιμέτωπο όχι μόνο με τα τρέχοντα έξοδα της καθημερινότητάς του, που πλέον τα αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου, αλλά και με τα χρέη του. Ο χωρισμός, είτε πρόκειται για παντρεμένα ζευγάρια είτε για άτομα που συζούν, συνεπάγεται πάντα αυξημένα έξοδα και υποχρεώσεις και οδηγεί συχνά, όταν συντρέχουν και άλλοι λόγοι, στην υπερχρέωση.

Στον Πίνακα 11 παρουσιάζονται τα ποσοστά των νοικοκυριών ανά κατηγορία οικογενειακής κατάστασης και ο αριθμός των

προστατευόμενων τέκνων. Παρατηρούμε καταρχήν ότι σχεδόν τα μισά από τα έγγαμα νοικοκυριά έχουν προστατευόμενα τέκνα. Αυτό που έχει όμως ενδιαφέρον είναι ότι το 65,6% των νοικοκυριών σε διάσταση έχουν τουλάχιστον ένα προστατευόμενο τέκνο, ποσοστό προφανώς μεγαλύτερο από αυτό των έγγαμων. Επίσης, το 30,4% των αιτούντων σε χηρεία έχει τουλάχιστον ένα προστατευόμενο τέκνο, ενώ και μεταξύ των διαζευγμένων το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 25,6%. Φαίνεται, επομένως, ότι υπάρχει σε αρκετά μεγάλο βαθμό συνύπαρξη διαζυγίου/χωρισμού/χηρείας και προστατευόμενων τέκνων, κατάσταση που αυξάνει από μόνη της την ευθραυστότητα των οικογενειακών προϋπολογισμών, ιδιαίτερα όταν έχουν αναληφθεί χρέη.

6. Εισόδημα και περιουσία

6.1 Εισόδημα

Η απώλεια εισοδήματος αποτελεί τη βασικότερη αιτία για την υπερχρέωση των νοικοκυριών.⁴⁰ Σύμφωνα με τα στοιχεία του δείγματος των υπερχρεωμένων οφειλετών στην Ελλάδα, το 68,4% των εργαζομένων έχει υποστηρίξει στο δικαστήριο ότι βασικό αίτιο για την κατάσταση υπερχρέωσης στην οποία έχει περιέλθει είναι η μείωση του οικογενειακού εισοδήματος: το ίδιο ισχυρίστηκε, αντίστοιχα, το 19,0% των ανέργων, το 98,7% των συνταξιούχων και το 75,0% των μη οικονομικά ενεργών. Επί του συνόλου του δείγματος, το 66,1% έχει δηλώσει μείωση οικογενειακού εισοδήματος. Προκύπτει ότι για τα δύο τρίτα των υπερχρεωμένων (66,1%) το βασικότερο αίτιο της αδυναμίας τους να αντεπεξέλθουν στις προγραμματισμένες αποπληρωμές των

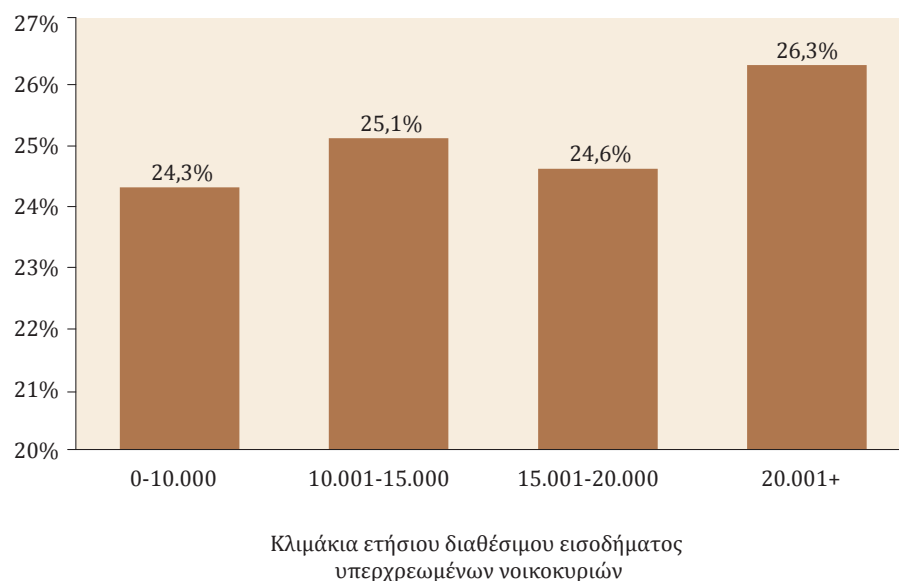
οφειλών τους είναι οι μειώσεις στους μισθούς και τις συντάξεις.

Στο Διάγραμμα 7 παρουσιάζεται το ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα⁴¹ των υπερχρεωμένων νοικοκυριών σε κλιμάκια. Το 24,3% των νοικοκυριών του δείγματός έχει εισόδημα από μηδέν ως 10.000 ευρώ, το 25,1% εισόδημα 10.000-15.000 ευρώ, το 24,6% έχει εισόδημα

41. Για τον υπολογισμό της μεταβλητής «καθαρό ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα (υπερχρεωμένου) νοικοκυριού» λάβαμε υπόψη τις ίδιες μεταβλητές που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό αυτής της μεταβλητής στη βάση μικροδεδομένων της EU-SILC [έτος αναφοράς το 2008 (Version January 2010)] προκειμένου να είναι συγκρίσιμα τα μεγέθη που προκύπτουν από τα δύο δείγματα. Έτσι, αθροίσαμε το σύνολο των συνιστωσών του ακαθάριστου προσωπικού εισοδήματος για όλα τα μέλη του νοικοκυριού: ακαθάριστο χρηματικό εισόδημα ή εξομοιούμενο εισόδημα εξαρτημένης εργασίας, ακαθάριστα χρηματικά κέρδη από αυτοαπασχόληση, επιδόματα ανεργίας, παροχές γήρατος, παροχές επιζώντων, παροχές ασθένειας, παροχές αναπηρίας, εκπαιδευτικά επιδόματα, εισόδημα από εκμίσθωση ακινήτου ή γαιών, επιδόματα οικογενειακά, τέκνων και συναφή επιδόματα, κοινωνικός αποκλεισμός που δεν κατατάσσεται αλλού, επιδόματα στέγασης, εισπραχθείσες τακτικές μεταβιβάσεις μετρητών μεταξύ νοικοκυριών, τόκοι, μερίσματα και κέρδη από κεφαλαιουχικές επενδύσεις σε επιχείρηση μη ανώνυμης εταιρικής μορφής, εισόδημα ατόμων κάτω των 16 ετών μείον τακτικούς φόρους περιουσίας, καταβληθείσες τακτικές μεταβιβάσεις μετρητών μεταξύ νοικοκυριών, φόρους εισοδήματος και εισφορές κοινωνικής ασφάλισης.

40. Για την επίδραση της απώλειας εισοδήματος στο ΗΒ, βλ. Kempson (2002), Kempson and Atkinson (2006), Waldron and Young (2006) και Del Rio and Young (2005). Για τη Γαλλία, βλ. Le Duigou (2000), Gloukoviezoff (2006). Για τη Φιλανδία, βλ. Koljonen and Römer-Paakkanen (2000). Για τις ΗΠΑ, βλ. Sullivan et al. (2000). Για την επίδραση της μακροχρόνιας παραμονής σε χαμηλά επίπεδα εισοδήματος σε διάφορες χώρες, βλ. Rinaldi and Sanchez-Arellano (2006), Del Rio and Young (2005), OEE (2005), MORI (2005), Mitrakos et al. (2005), Bridges and Disney (2004), Kempson et al. (2004), Kempson (2002), Korczak (2000), Berthoud and Kempson (1992).

Διάγραμμα 7: Ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα υπερχρεωμένων νοικοκυριών σε κλιμάκια

από 15.000 ως 20.000 ευρώ και το 26,3% έχει εισόδημα από 20.000 ευρώ και πάνω. Παρατηρούμε ότι τα τρία τέταρτα περίπου των νοικοκυριών έχουν διαθέσιμο εισόδημα κάτω από 20.000 ευρώ.

Ο Πίνακας 12 παρουσιάζει τη διάμεσο και το μέσο των ετήσιων διαθέσιμων εισοδημάτων⁴² των νοικοκυριών των δύο δειγμάτων

42. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να γίνουν ορισμένες επισημάνσεις. Τα εισοδήματα του δείγματος των υπερχρεωμένων νοικοκυριών αντανακλούν το ύψος των εισοδημάτων του 2010 και του 2011, έτους κατά το οποίο κατατέθηκαν οι αιτήσεις, ανεξάρτητα του αν εκδικάστηκαν το 2011 ή το 2012. Όμως τα εισοδήματα των μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών που αντλήσαμε από την EU-SILC έχουν ως έτος αναφοράς το 2008. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν δύο πηγές ασυμβατότητας: ο πληθωρισμός και οι μεταβολές στο εισόδημα από τη λήψη των μέτρων λιτότητας. Το πρώτο πρόβλημα επιλύθηκε εύκολα με τη χρήση του αποπληθωριστή ΑΕΠ με έτος βάσης το 2005. Το δεύτερο πρόβλημα κρίθηκε ότι έχει περιορισμένη επίπτωση. Συγκεκριμένα, μεταξύ 2008-2009 τα εισοδήματα σε ολόκληρη την οικονομία κατά μέσο όρο αυξήθηκαν (σε πραγματικούς όρους) κατά 3,3%, ενώ μεταξύ

(υπερχρεωμένων και μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών). Η διάμεσος του εισοδήματος των υπερχρεωμένων νοικοκυριών είναι σημαντικά χαμηλότερη και αντιστοιχεί στο 74% της διαμέσου του εισοδήματος των μη υπερχρεωμένων. Το παραπάνω αποτέλεσμα σε ένα σημαντικό βαθμό αποδίδεται στο ότι ο συγκεκριμένος νόμος προστατεύει μόνο την κύρια κατοικία, και αυτό λειτουργεί ως αντικίνητρο για τα νοικοκυριά με μεγαλύτερη ακίνητη περιουσία –τα οποία λογικά έχουν και υψηλότερα εισοδήματα– να προσφύγουν σε αυτόν το νόμο. Εφαρμόσαμε τον μη παραμετρικό έλεγχο Mann-Whitney (Wilcoxon) για την υπόθεση της ισότητας της διαμέσου των δύο δειγμάτων, η οποία απορρίφθηκε.

Στη συνέχεια συγκρίνουμε τις κατανομές εισοδήματος ανά κλιμάκιο εισοδήματος (Πί-

2009-2010 μειώθηκαν κατά 8,9% (Έκθεση του Διοικητή της ΤτΕ, 2012). Επομένως, πρόκειται για 5,5% πραγματική απόκλιση, η οποία είναι αρκετά περιορισμένη για να επηρεάσει τα αποτελέσματα της σύγκρισης.

Πίνακας 12: Διάμεσος και μέσος του ετήσιου διαθέσιμου εισοδήματος νοικοκυριών στο δείγμα των υπερχρεωμένων και των μη υπερχρεωμένων οφειλετών

	Υπερχρεωμένοι οφειλέτες	Μη υπερχρεωμένοι οφειλέτες
Διάμεσος	13.082,53	17.505,99
Μέσος	13.759,87	20.736,57
Mann-Whitney U =40.994 (Wilcoxon W = 72.369), $n_1=251$, $n_2=250$, $p(2\text{-tailed})= 0,00 < 0,05$		

Πίνακας 13: Κατανομές ετήσιου διαθέσιμου εισοδήματος νοικοκυριών στο δείγμα των υπερχρεωμένων και των μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών (τιμές 2005)

Κλιμάκια ετήσιου διαθέσιμου εισοδήματος νοικοκυριού			Υπερχρεωμένοι οφειλέτες		Μη υπερχρεωμένοι οφειλέτες	
Κλιμάκια ετήσιου διαθέσιμου εισοδήματος νοικοκυριού	0-10.000	% εντός εισοδηματικού κλιμακίου	60,3%	39,7%	100,0%	
	10.001-15.000	% εντός εισοδηματικού κλιμακίου	62,8%	37,2%	100,0%	
	15.001-20.000	% εντός εισοδηματικού κλιμακίου	47,8%	52,2%	100,0%	
	20.001+	% εντός εισοδηματικού κλιμακίου	33,1%	66,9%	100,0%	
Σύνολο		% εντός εισοδηματικού κλιμακίου	50,3%	49,7%	100,0%	
Fisher's Exact Test: $p(2\text{-tailed})=0.000001<0.05$						

νακας 13). Η απεικόνιση σε κλιμάκια του εισοδήματος των δύο δειγμάτων παρέχει μια συμπληρωματική και περισσότερο αναλυτική διάσταση των διαφοροποιήσεων που υπάρχουν. Η προφανής παρατήρηση αφορά στο ότι τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά είναι φτωχότερα από αυτά που δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα χρέους, όπως, άλλωστε, διαπιστώσαμε προηγουμένως. Στο κατώτερο εισοδηματικό κλιμάκιο συγκεντρώνονται κατά είκοσι ποσοστιαίες μονάδες περισσότερα υπερχρεωμένα νοικοκυριά από ό,τι μη υπερχρεωμένα. Στο δεύτερο εισοδηματικό κλιμάκιο το ποσοστό που συγκεντρώνεται στους υπερχρεωμένους είναι σχεδόν το διπλάσιο από τους μη υπερχρεωμένους. Στο τρίτο εισοδηματικό κλιμάκιο επίσης υπερτερούν τα υπερχρεωμένα νοικοκυ-

ριά, αν και σε μικρότερο βαθμό. Αντίθετα, στο υψηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο η σχέση αντιστρέφεται και τα μη υπερχρεωμένα νοικοκυριά έχουν διπλάσια συγκέντρωση από όσα βρίσκονται σε κατάσταση υπερχρέωσης.

6.2 Ιδιόκτητη κατοικία

Το σημαντικότερο περιουσιακό στοιχείο των ελληνικών νοικοκυριών είναι η κατοικία. Αν υποθέσουμε ότι η κατοχή ιδιόκτητης κατοικίας αποτελεί παραδοσιακά σύμβολο πλούτου και κοινωνικού status διεθνώς, για την ελληνική κοινωνία έχει έναν ακόμα ρόλο: λειτουργεί ως «καταφύγιο» τόσο με τη φυσική όσο και με τη χρηματοοικονομική έννοια, διότι η μεγάλη πλειονότητα των ιδιωτικών κατοικιών

αποκτήθηκε όταν το εθνικό νόμισμα ήταν η δραχμή – η οποία ήταν εξαιρετικά ασταθής και με τάσεις υποτίμησης. Μπορεί άρα να ιδωθεί και ως ένας εναλλακτικός τρόπος ιδιωτικής αποταμίευσης για την εξασφάλιση των γηραιών, ώστε όταν τα μέλη του νοικοκυριού συνταξιοδοτηθούν, και κατά συνέπεια μειωθεί το εισόδημά τους, να μην επιβαρύνονται από το έξοδο του ενοικίου.⁴³ Το ποσοστό ιδιοκατοίκησης στην Ελλάδα είναι από τα υψηλότερα διεθνώς, ιδιαίτερα δε αν συνυπολογιστεί και το γεγονός ότι «σε πολύ μεγάλο συγκριτικά ποσοστό αντανακλά πραγματική ιδιοκτησία, χωρίς οφειλές από στεγαστικά δάνεια» (Εμμανουήλ, 2006). Αυτό οφείλεται αφενός στην πολιτεία, η οποία –αν και όχι συγκροτημένα, όπως θα παρατηρούσαν πολλοί μελετητές της οικιστικής-στεγαστικής πολιτικής– έχει εντούτοις υποστηρίξει την ιδιοκατοίκηση με μια ποικιλία θεσμών και ρυθμίσεων, αφετέρου στον διαχρονικά περιορισμένο ρόλο του νοτιοευρωπαϊκού τύπου κράτους πρόνοιας στη χώρα.⁴⁴

43. Σε περιόδους κρίσης είναι συχνό το φαινόμενο, σε χώρες με υψηλό δείκτη ιδιοκατοίκησης, να εμφανίζονται ηλικιωμένα νοικοκυριά «πλούσια» λόγω ακίνητης κατοικίας, αλλά φτωχά ως προς το εισόδημα επειδή λαμβάνουν πολύ χαμηλή σύνταξη (Castles and Ferrera, 1996). Το φαινόμενο αυτό, που απαντάται και στην ελληνική περίπτωση, έχει δύο αρνητικές διαστάσεις: αφενός τα νοικοκυριά δεν μπορούν να πουλήσουν το ακίνητό τους παρά μόνο με μεγάλες απώλειες, και επομένως τα έσοδα δεν θα επαρκούν για να τους εξασφαλίσουν ένα αποδεκτό επίπεδο ζωής για μεγάλο χρονικό διάστημα, αφετέρου δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις λόγω του χαμηλού εισοδήματός τους.

44. Η Ελλάδα, από τη δεκαετία του 1950 –για την οποία υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία– και μετά, αποτελεί μια από τις χώρες με το μεγαλύτερο ποσοστό ιδιοκατοίκησης μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ. Μετά την Ισπανία κατά τη δεκαετία του 1980, είναι η δεύτερη με την υψηλότερη ιδιοκατοίκηση μεταξύ των χωρών της νότιας Ευρώπης, με τις οποίες

Σε μια σειρά από διαδοχικές μελέτες σε διάφορες χώρες έχει καταγραφεί ότι οι ενοικιαστές κατοικίας είναι περισσότερο οικονομικά ευάλωτοι σε σχέση με τους ιδιοκτήτες. Και αυτό παρά το γεγονός ότι η ιδιοκτησία στην κατοικία αντανακλά πολλές φορές τις ιδιαίτερες πολιτικές στέγασης, την ιδιοσυγκρασία των πολιτών αλλά και το είδος του κράτους πρόνοιας κάθε χώρας. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι για ένα σύνολο ανομοιογενών χωρών ως προς τα παραπάνω χαρακτηριστικά, όπως το Βέλγιο, η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Νορβηγία (European Commission, 2008) και η Ισπανία (Vandone, 2009), η μη ύπαρξη ιδιοκτητής κατοικίας συνδέεται με την υπερχρέωση. Κατά ανάλογο τρόπο οι ιδιοκτήτες κατοικίας

έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά – με πρώτο και κύριο το ανεπαρκές κράτος πρόνοιας. Εκτός από τις χαμηλές επιδόσεις του τελευταίου, στη βιβλιογραφία έχουν καταγραφεί μια σειρά από άλλους, δευτερεύοντες ίσως, λόγους που εξηγούν το υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης. Ένας από αυτούς έχει να κάνει με το ότι υπήρξαν φτωχές γεωργικές οικονομίες όπου τα νοικοκυριά ήταν πολυμελή και συνεισέφεραν όλοι στον οικογενειακό προϋπολογισμό με την εργασία τους, βοηθώντας έτσι στη συσσώρευση αποταμιεύσεων (Castles and Ferrera, 1996). Τα δε οικήματα τα έχτιζαν μόνοι τους και οι αγορές ήταν σπάνιες. Νοοτροπία που συνεχίστηκε και στις σχετικά πιο πρόσφατες δεκαετίες του 1960-70 στην περιφέρεια και τα αστικά προάστια, δημιουργώντας το μεγάλο πρόβλημα των αυθαίρετων οικοδομών (Castles and Ferrera, 1996). Το μεγάλο ποσοστό της παραοικονομίας επίσης φαίνεται να ερμηνεύει ένα μέρος της ιδιοκατοίκησης [Symeonidou (1996), αναφέρεται στο Castles and Ferrera (1996)]. Επιπλέον, έχει καταγραφεί και η τάση πολλών Ελλήνων μεταναστών να χτίζουν σπίτι στον τόπο καταγωγής τους με τα χρήματα που κέρδισαν από την εργασία τους στο εξωτερικό [Symeonidou (1996), αναφέρεται στο Castles and Ferrera (1996)]. Άλλες, τέλος, πηγές αναφέρονται στην έλλειψη εναλλακτικών επενδυτικών ευκαιριών, δεδομένης της υποανάπτυξης του χρηματιστηρίου αξιών, του τραπεζικού τομέα (Castles and Ferrera, 1996) και της αγοράς ακίνητης περιουσίας.

Πίνακας 14: Κατοχή ιδιόκτητης κατοικίας

			Υπερχρεωμένοι οφειλέτες	Μη υπερχρεωμένοι οφειλέτες	
Ιδιόκτητη κατοικία	Όχι	% μεταξύ ενοικιαστών	58,8%	41,2%	100,0%
		% εντός δείγματος	26,7%	18,8%	22,8%
	Ναι	% μεταξύ ιδιοκτητών	47,5%	52,5%	100,0%
		% εντός δείγματος	73,3%	81,2%	77,2%
Σύνολο	% μεταξύ ιδιοκτητών	50,1%	49,9%	100,0%	
	% εντός δείγματος	100,0%	100,0%	100,0%	

Fisher's Exact Test:, p(2-sided)=0.0347<0.05

κίας που έχουν την κυριότητα του ακινήτου, δηλαδή δεν εκκρεμούν ενυπόθηκα δάνεια, βρίσκονται σε σημαντικά μικρότερο κίνδυνο υπερχρέωσης από τους ιδιοκτήτες κατοικίας που ακόμα αποπληρώνουν το δάνειο της αγοράς της (European Commission, 2008).

Όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει στον Πίνακα 14, ιδιόκτητη κατοικία διαθέτει η πλειονότητα των νοικοκυριών και στα δύο δείγματα. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης που υπάρχει ιστορικά στην Ελλάδα. Στο δείγμα των υπερχρεωμένων νοικοκυριών το ποσοστό όσων έχουν ιδιόκτητη κατοικία ανέρχεται σε 73,3%. Παρόμοιο αλλά ελαφρώς υψηλότερο είναι το ποσοστό

ιδιοκατοίκησης στα μη υπερχρεωμένα νοικοκυριά (81,2%). Σημειώνεται, επομένως, ότι στο δείγμα των υπερχρεωμένων περιλαμβάνονται περισσότερα νοικοκυριά χωρίς ιδιόκτητη κατοικία, γεγονός το οποίο ενισχύει το προηγούμενο συμπέρασμά μας από την ανάλυση του εισοδήματος ότι τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά ανήκουν σε πιο χαμηλή εισοδηματική τάξη από τον μη υπερχρεωμένο πληθυσμό. Κάτι που άλλωστε συνάδει με την εμπειρία των άλλων χωρών, καθώς οι ενοικιαστές ανήκουν σε μεγάλο βαθμό στα κατώτερα εισοδηματικά στρώματα. Η ορατή αυτή διαφοροποίηση μεταξύ των δειγμάτων αποτυπώθηκε και στον σχετικό έλεγχο για την ομοιότητα των κατανομών, η οποία απορρίφθηκε.

7. Απασχόληση και ανεργία

7.1 Κατάσταση απασχόλησης

Ακόμα και ένα σχετικά μικρό χρέος μπορεί να οδηγήσει στην υπερχρέωση και τη χρεοκοπία ενός νοικοκυριού, εάν ένα μέλος του μείνει άνεργο. Η απόλυση αποτελεί ολοκληρωτικό πλήγμα για τους μισθωτούς, ιδιαίτερα σε περιόδους παρατεταμένης ύφεσης κατά τις οποίες η εύρεση εργασίας καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής, με συνέπεια να αποστραγίζονται οι υπάρχουσες αποταμιεύσεις, να εκποιείται σημαντικό μέρος των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών και σταδιακά να φτωχοποιούνται.⁴⁵ Η κατάσταση αυτή αναμένεται να εδραιωθεί στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου.

Στο Διάγραμμα 8 γίνεται φανερό ότι το μεγαλύτερο μέρος των νοικοκυριών που έχουν υπαχθεί στον πτωχευτικό κώδικα είναι εργαζόμενοι (42,1%) και έπονται οι συνταξιούχοι (30,7%). Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι

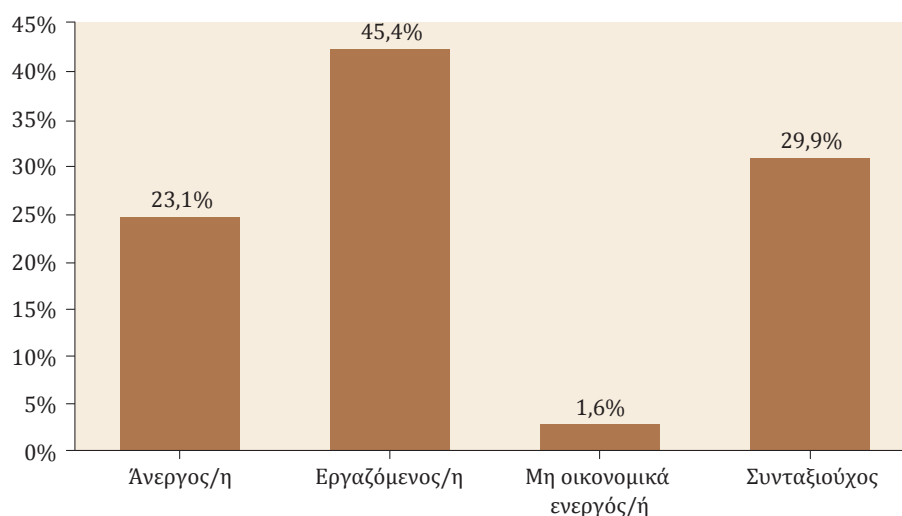
45. Έρευνες στο ΗΒ, το Βέλγιο, τη Γαλλία και τη Γερμανία επιβεβαιώνουν τη σχέση ανεργίας και αυξημένου κινδύνου υπερχρέωσης (European Commission, 2008). Σχέση επίσης βρίσκουν οι Haas (2006), Central Statistics Office (2005) και European Commission (2008) ανάμεσα στους μερικής απασχόλησης εργαζόμενους (εργαζόμενους φτωχούς) και την υπερχρέωση. Το φαινόμενο αυτό ενισχύεται από τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, την περαιτέρω ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων και την ιδιωτικοποίηση υγείας και παιδείας (Sullivan et al., 2000· Persson, 2008· Haas, 2006).

περίπου τα τρία τέταρτα των υπερχρεωμένων έχουν σταθερό εισόδημα, κάτι που με τη σειρά του καταδεικνύει το μέγεθος της επίπτωσης των περικοπών στους μισθούς και τις συντάξεις. Από μια άλλη οπτική, και δεδομένου ότι έχουμε ήδη από την προηγούμενη ανάλυση διαπιστώσει ότι οι υπερχρεωμένοι οφειλέτες ανήκουν σε χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια από όσους δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα υπερχρέωσης, το γεγονός ότι η πλειοψηφία συνίσταται από άτομα που διαθέτουν κάποιο εισόδημα στοιχειοθετεί και το βαθμό της ευθραυστότητας των προϋπολογισμών τους. Από την άλλη, ένας στους τέσσερις υπερχρεωμένους δανειολήπτες είναι άνεργος.

Η απόλυση οδηγεί στην οικονομική κατάρρευση των προϋπολογισμών των νοικοκυριών. Ωστόσο, όπως μόλις διαπιστώσαμε, σε πολύ δύσκολη θέση μπορούν να βρεθούν και όσοι εργάζονται, ακόμα και αν διατηρούν τις ίδιες θέσεις εργασίας, καθώς τόσο το εισόδημα όσο και τα επιδόματα ή τα προνόμιά τους μειώνονται δραστικά.⁴⁶ Ο Πίνακας 15, από μια

46. Οι Sullivan et al. (2000), αναφερόμενοι στα υπερχρεωμένα μεσαία στρώματα των ΗΠΑ της δεκαετίας του 1990, επισημαίνουν ότι «αν υπάρχει ένας παράγοντας που μπορεί να κλονίσει την “οικονομική ασφάλεια” της μεσαίας τάξης, αυτός είναι η διάρρηξη της ίδιας της απασχόλησης και της δομής της απασχόλησης». Δεν θα μπορούσε να είναι περισσότερο εύστοχη η παρατήρηση ότι η «εργασιακή αστάθεια» αποτελεί

Διάγραμμα 8: Κατάσταση απασχόλησης

άλλη οπτική, αποτυπώνει τις διαφορές στη βασική δραστηριότητα ανάμεσα στα δύο δείγματα. Οι εργαζόμενοι παρουσιάζουν μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στον πληθυσμό των μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών, ενώ αντίθετα οι άνεργοι υπερεκπροσωπούνται στο δείγμα των υπερχρεωμένων.⁴⁷ Οι συνταξιούχοι εμφανίζουν ελαφρώς περισσότερες συγκεντρώσεις μεταξύ των υπερχρεωμένων οφειλετών, ενώ οι μη οικονομικά ενεργοί εμφανίζονται κατά κύριο λόγο σε αυτούς που δεν έχουν προβλή-

έναν δείκτη της χρηματοοικονομικής ευθραυστότητας των νοικοκυριών της μεσαίας τάξης» (Sullivan et al., 2000) για να περιγράψει την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει τα ελληνικά νοικοκυριά εξαιτίας της απορύθμισης της αγοράς εργασίας και των πολιτικών αυστηρής λιτότητας.

47. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, επειδή το δείγμα των μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών προέρχεται από την EU-SILC με έτος αναφοράς το 2008, το ποσοστό των ανέργων υποεκτιμάται σε σχέση με αυτό του 2010, δεδομένου ότι το επίσημο ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα το 2008 ανερχόταν σε 7,7%, ενώ το 2010 σε 12,6%. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η απόκλιση είναι μικρή για να επηρεάσει τα αποτελέσματά μας.

ματα χρέους, κάτι το οποίο εν πολλοίς οφείλεται στο ότι ενδεχομένως δεν έχουν πρόσβαση στην πίστη.

Τα δύο τρίτα περίπου του δείγματος απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα (71,9%), ενώ το υπόλοιπο στον δημόσιο (27,0%). Σημειώνεται ότι στο ποσοστό του ιδιωτικού τομέα συνυπολογίζονται και οι άνεργοι. Από το σύνολο των ανέργων μόλις το 20,3% είναι επιδοτούμενο, ενώ το υπόλοιπο 79,7% δεν επιδοτείται, είτε γιατί έχει παρέλθει το διάστημα επιδότησης είτε γιατί ο άνεργος δεν καλύπτει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για το επίδομα ανεργίας.

Από τις 251 δικαστικές αποφάσεις, στις 105 (δηλαδή στο 42,0% του δείγματος) η ανεργία εμφανίζεται να έχει παίξει καθοριστικό ρόλο, είτε επειδή ο αιτών είναι άνεργος (23,1%) είτε επειδή ο/η σύζυγος είναι άνεργος/η (15,1%) είτε, τέλος, επειδή κάποιο από τα ενήλικα τέκνα είναι άνεργο (12,0%). Η τελευταία περίπτωση έχει ως αποτέλεσμα το ενήλικο τέκνο να μην ενισχύει οικονομικά το

Πίνακας 15: Βασική δραστηριότητα του αιτούντος ή του υπεύθυνου του νοικοκυριού των υπερχρεωμένων και μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών

			Υπερχρεωμένοι οφειλέτες	Μη υπερχρεωμένοι οφειλέτες	Σύνολο
Βασική δραστηριότητα	Εργαζόμενοι	% εντός δραστηριότητας	44,0%	56,0%	100,0%
		% εντός δείγματος	45,4%	58,0%	51,7%
	Άνεργοι	% εντός δραστηριότητας	86,6%	13,4%	100,0%
		% εντός δείγματος	23,1%	3,6%	13,4%
	Συνταξιούχοι	% εντός δραστηριότητας	51,4%	48,6%	100,0%
		% εντός δείγματος	29,9%	28,4%	29,1%
	Μη οικονομικά ενεργοί	% εντός δραστηριότητας	13,8%	86,2%	100,0%
		% εντός δείγματος	1,6%	10,0%	5,8%
	Σύνολο	% εντός δραστηριότητας	50,1%	49,9%	100,0%
		% εντός δείγματος	100,0%	100,0%	100,0%

Pearson Chi-Square=54.861, p(2-sided)=0.00<0.05

Πίνακας 16: Κατανομή δείγματος υπερχρεωμένων νοικοκυριών κατά απασχόληση του υπεύθυνου στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα

	Πραγματικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Δημόσιος τομέας	27,0	27,0
Ιδιωτικός τομέας	71,9	99,0
Συμβασιούχοι δημόσιου τομέα	1,0	100,0
Σύνολο	100,0	

Πίνακας 17: Επιδοτούμενοι και μη επιδοτούμενοι άνεργοι (υπεύθυνος υπερχρεωμένου νοικοκυριού)

	Πραγματικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Επιδοτούμενοι άνεργοι	20,3	20,3
Μη επιδοτούμενοι άνεργοι	79,7	100,0
Σύνολο	100,0	

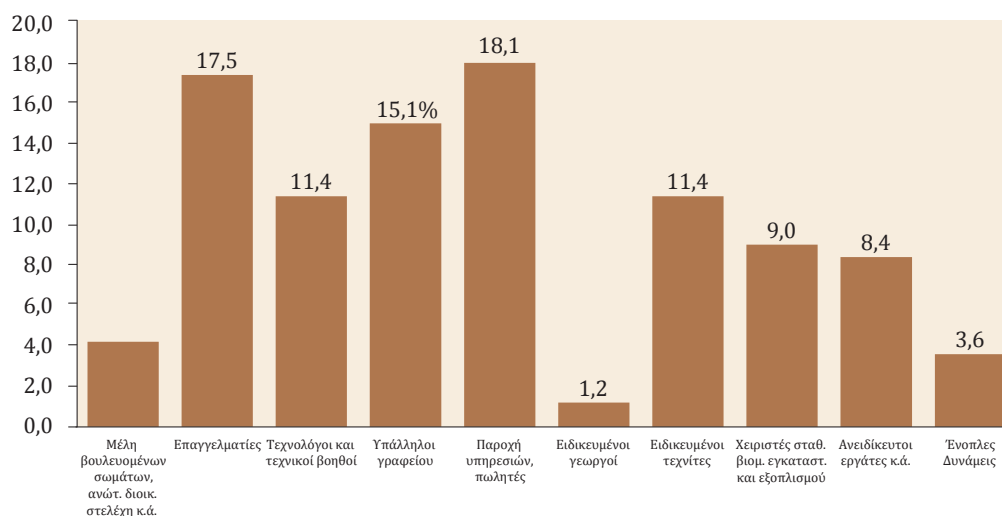
Πίνακας 18: Ο παράγοντας της ανεργίας στην υπερχρέωση (δείγμα υπερχρεωμένων νοικοκυριών)

	Άνεργος/η αιτών/ούσα	Άνεργος/η σύζυγος*	Άνεργο ενήλικο τέκνο	Ανεργία**
Δείγμα	251	251	251	251
Ποσοστό	0,23	0,15	0,12	0,42
Πλήθος	58	38	30	105

* Οι εγγραφές χωρίς καταχώριση θεωρήθηκαν ότι δεν αντιστοιχούν σε ανεργία.

**Τουλάχιστον ένα μέλος της οικογένειας άνεργο.

Διάγραμμα 9: Ποσοστιαία κατανομή επαγγέλματος στα υπερχρεωμένα νοικοκυριά

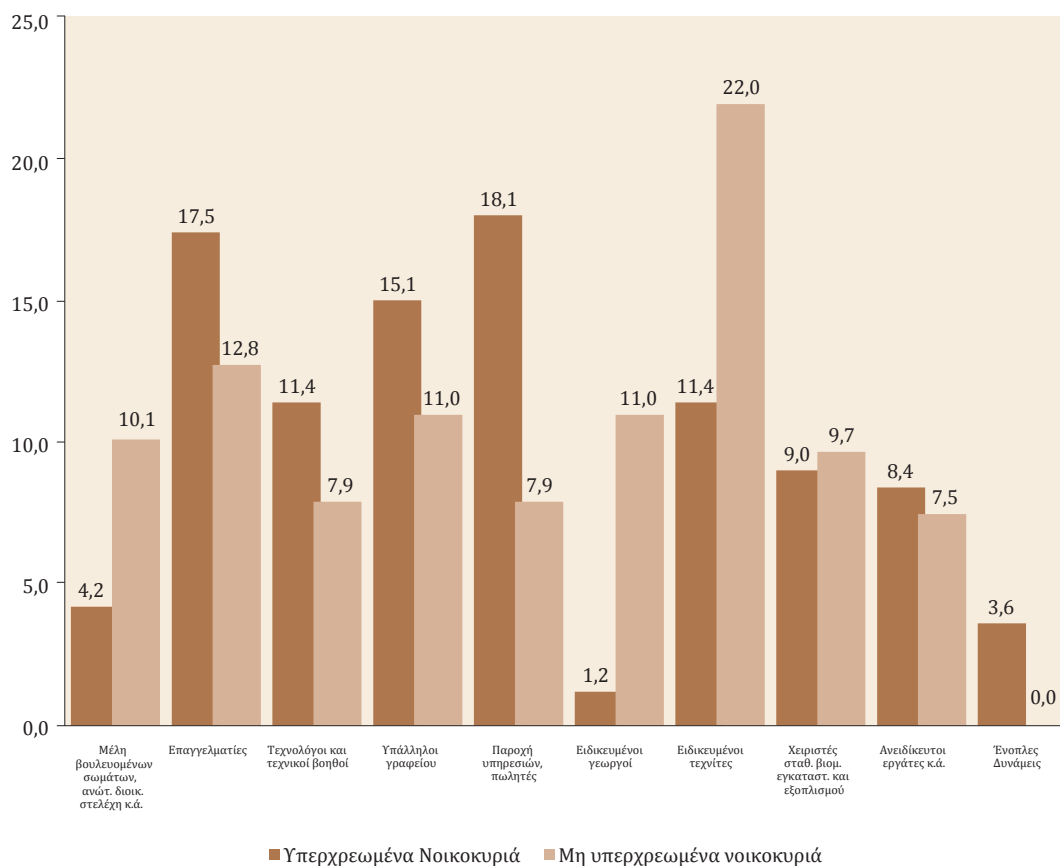
νοικοκυριό ή να φιλοξενείται από τους γονείς, οι οποίοι επιφορτίζονται και με τα δικά του έξοδα διαβίωσης ή, ακόμα, και με τα χρέη του επειδή εμφανίζονται ως εγγυητές στα δάνεια που είχε συνάψει. Σημειώνεται ότι ο νόμος και το δικαστήριο αναγνωρίζουν ως άνεργο όποιον διαθέτει κάρτα ανεργίας του ΟΑΕΔ, κάτι που συνεπάγεται ότι ενδεχομένως ο αριθμός των ανέργων μελών ενός νοικοκυριού είναι υψηλότερος από αυτόν που προκύπτει από τις δικαστικές αποφάσεις. Επιπλέον, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις όπου ένας οφειλέτης έχει καταγραφεί ως εργαζόμενος διότι την περίοδο κατάθεσης και εκδίκασης της αίτησης εργαζόταν, ωστόσο, από αναφορές στο

κείμενο της απόφασης προκύπτει ότι υπήρξε μακροχρόνια άνεργος στο παρελθόν, την περίοδο δηλαδή που συσσωρεύτηκε και μεγάλο μέρος των χρεών του. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 35,6% των ανέργων αιτούντων ανήκει στην ηλικιακή τάξη 45-54 ετών, και ακολουθούν το 28,9% των ανέργων που ανήκει στις ηλικίες μεταξύ 55-64, το 28,9% των ανέργων που είναι μεταξύ 35-44 ετών και ένα 6,7% ηλικίας 25-34 ετών (βλ. Πίνακα Π-2 στο Παράρτημα).

7.2 Επαγγέλματα

Στο δείγμα των υπερχρεωμένων νοικοκυριών, τα επαγγέλματα με τη μεγαλύτερη συχνό-

Διάγραμμα 10: Κατανομές επαγγελματικών κατηγοριών σε δείγμα υπερχρεωμένων και μη υπερχρεωμένων νοικοκυριών (υπεύθυνοι νοικοκυριών)

Σημείωση: Τα αποτελέσματα εξετάστηκαν έναντι της υπόθεσης της ανεξαρτησίας. Η υπόθεση της ανεξαρτησίας απορρίφθηκε (Fisher's Exact Test: $p=0.000<0.05$).

τητα εμφάνισης είναι αυτά των απασχολούμενων στην παροχή υπηρεσιών (18,1%) και των «επαγγελματιών» (17,5%), ενώ ακολουθούν οι υπάλληλοι γραφείου (15,1%). Σημειώνεται ότι τα δύο τρίτα (66,7%) των απασχολούμενων στην κατηγορία των «επαγγελματιών» είναι δημόσιοι υπάλληλοι. Πρόκειται κυρίως για εκπαιδευτικούς, που αποτελούν το ένα τρίτο των επαγγελματιών του δείγματος, και νοσηλευτικό προσωπικό.

Στο Διάγραμμα 10 παρουσιάζονται οι κατανομές των επαγγελματικών κατηγοριών στα δείγματα των υπερχρεωμένων και μη υπερ-

χρεωμένων νοικοκυριών.⁴⁸ Στα υπερχρεωμένα νοικοκυριά συμμετέχει μεγαλύτερο ποσοστό απασχολούμενων στον κλάδο των υπηρεσιών, επαγγελματιών, τεχνολόγων και υπαλλήλων γραφείου από ό,τι στα μη υπερχρεωμένα νοικοκυριά. Ας σημειωθεί ότι οι επαγγελματίες και οι τεχνολόγοι αποτελούν τις επαγγελματικές κατηγορίες που γνώρισαν τις μεγαλύτερες αυξήσεις στην απασχόλησή τους κατά την τελευταία δεκαετία (Ευστράτογλου κ.ά., 2011). Από την κατηγορία των επαγγελματιών το

48. Για μια πιο ευκρινή αποτύπωση, βλ. Πίνακα Π-1 στο Παράρτημα.

μεγαλύτερο μέρος συνίσταται σε εκπαιδευτικούς και νοσηλευτές, κάτι που υποδηλώνει ότι πρόκειται για τα πιο χαμηλόμισθα στελέχη του δημοσίου. Επίσης, υψηλότερη είναι η συχνότητα εμφάνισης εργαζομένων στα κατώτερα επαγγέλματα (ανειδίκευτοι εργάτες κ.λπ.), ενώ όσον αφορά στα επαγγέλματα μπλε κολάρου, που εκπροσωπούνται από τους ειδικευμένους τεχνίτες και τους χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων κ.ά., δεν υπάρχει σαφής τάση καθώς οι πρώτοι υποεκπροσωπούνται, ενώ οι δεύτεροι υπερεκπροσωπούνται. Υπάρχουν, με άλλα λόγια, ενδείξεις από την επαγγελματική κατανομή στους δύο πληθυσμούς ότι τα επαγγέλματα που κατατάσσονται πιο χαμηλά στην ταξική διάρθρωση τείνουν να εμφανίζουν μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στο δείγμα των υπερχρεωμένων. Λόγω του υψηλού επιπέδου

συναθροιστικότητας, ωστόσο, είναι δύσκολο αυτή η τάση να εντοπιστεί.⁴⁹

---

49. Οι Sullivan et al. (2000) υποστηρίζουν ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στη χρεοκοπία, την ανεργία και τη μεταβαλλόμενη επαγγελματική δομή της αμερικανικής οικονομίας (εξαιτίας της αποβιομηχάνισης και της επέκτασης του τομέα των υπηρεσιών). Συγκεκριμένα, θεωρούν ότι η έξαρση των χρεοκοπιών τη δεκαετία του 1990 οφείλεται στην πώλωση της αγοράς εργασίας (υψηλής ειδίκευσης-υψηλής αμοιβής και χαμηλής ειδίκευσης-χαμηλής αμοιβής). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον εγκλωβισμό όσων απασχολούνταν στον ενδιάμεσο χώρο (χαμηλής ειδίκευσης-υψηλής αμοιβής όπως, για παράδειγμα, οι βιομηχανικοί εργάτες), οι οποίοι έχασαν την εργασία τους και η μόνη εναλλακτική ήταν η απασχόληση στον χαμηλότερα αμειβόμενο κλάδο των υπηρεσιών, με λιγότερα επιδόματα και ασφάλιση. Πρόκειται δηλαδή για εργασίες που απλά κρατούν τον εργαζόμενο έξω από τη δεξαμενή της ανεργίας (Sullivan et al., 2000).

8. Δανεισμός και χρέος

8.1 Η δομή του χρέους των νοικοκυριών

Η πλέον διαδεδομένη κατηγορία δανεισμού μεταξύ των υπερχρεωμένων νοικοκυριών είναι οι πιστωτικές κάρτες και ακολουθούν τα καταναλωτικά και έπειτα τα στεγαστικά δάνεια. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα 19, σε κάθε έναν υπερχρεωμένο καταναλωτή αντιστοιχούν 3,6 πιστωτικές κάρτες, 3,1 καταναλωτικά δάνεια και 1,1 στεγαστικά δάνεια. Τα μεγέθη αυτά είναι πολύ υψηλότερα από τα αντίστοιχα στον γενικό πληθυσμό. Με βάση την πιο πρόσφατη έρευνα της Τράπεζας της Ελλάδος (2008), ένα στα τρία άτομα ηλικίας πάνω από 20 ετών διαθέτει 2 πιστωτικές κάρτες. Η εύκολη πρόσβαση σε τραπεζικό δανεισμό μέσω πιστωτικών καρτών και, ενδεχομένως, η ύπαρξη δανειακών περιορισμών για άλλες, πιο φθηνές μορφές δανεισμού εξηγούν την «παράδοξη» αυτή επιλογή των καταναλωτών.

Στην ίδια έρευνα της ΤτΕ, που αφορά σε δείγμα ατόμων που διαθέτουν κάποια μορφή δανείου, η δεύτερη πιο διαδεδομένη κατηγορία δανείων είναι τα στεγαστικά και ακολουθούν τα καταναλωτικά. Αντίθετα, στο δείγμα των υπερχρεωμένων οφειλετών τα καταναλωτικά δάνεια έχουν σχεδόν την ίδια συχνότητα με τις πιστωτικές κάρτες και είναι μακράν περισσότερα από τα στεγαστικά. Με άλλα λόγια, η μη εμπραγμάτως εξασφαλισμένη μορφή πί-

στωσης υπεραντιπροσωπεύεται στον πληθυσμό των υπερχρεωμένων καταναλωτών.⁵⁰ Σημειώνεται, τέλος, ότι το 81,3% του δείγματος των υπερχρεωμένων οφειλετών έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές σε πάνω από μία κατηγορίες πίστωσης.

8.2 Εισόδημα και χρέος

Το ύψος του δανεισμού σχετίζεται άμεσα με το εισόδημα. Στον Πίνακα 20 αναλύονται οι κατηγορίες πίστωσης ανά εισοδηματικό κλιμάκιο. Είναι προφανές ότι στα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια αντιστοιχεί υψηλότερο μέσο χρέος. Ας σημειωθεί ότι το διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού είναι αυτό που ισχύει κατά την εκδίκαση της υπόθεσης και όχι αυτό που διέθετε το νοικοκυριό όταν σύναπτε τις δανειακές συμβάσεις.

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα νοικοκυριά του κατώτερου εισοδηματικού κλιμακίου εί-

50. Η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται από τη διεθνή βιβλιογραφία. Η χρήση πίστωσης χωρίς εμπράγματη εξασφάλιση συνδέεται συχνά με την εμφάνιση καθυστερήσεων στην αποπληρωμή των χρεών στη Νορβηγία και το ΗΒ (Poppe, 1999· Berthoud and Kempson, 1992· Kempson, 2002· Kempson et al., 2004). Επίσης, και ο αριθμός των μη εμπραγμάτως εξασφαλισμένων δανείων φαίνεται να αυξάνει την πιθανότητα καθυστερήσεων στις αποπληρωμές (Kempson, 2002· Kempson et al., 2004).

Πίνακας 19: Πλήθος δανειακών συμβάσεων (δείγμα υπερχρεωμένων νοικοκυριών)

	Στεγαστικά δάνεια	Καταναλωτικά δάνεια	Πιστωτικές κάρτες	Επιχειρηματικά δάνεια	Άλλα
Μέσο πλήθος	1,11	3,08	3,62	0,11	0,05
Άθροισμα	279	774	908	27	12

ναι αυτά που δέχονται τη μεγαλύτερη δανειακή επιβάρυνση (λόγος χρέους προς διαθέσιμο ετήσιο εισόδημα νοικοκυριού). Ο λόγος αυτός μας δείχνει πόσες φορές μεγαλύτερο είναι το χρέος του οφειλέτη από το ετήσιο εισόδημά του – ένας λόγος, για παράδειγμα, ίσως με πέντε σημαίνει ότι το νοικοκυριό, για να αποπληρώσει τις οφειλές του, χρειάζεται να διαθέσει το σύνολο των εισοδημάτων του στους πιστωτές επί τουλάχιστον πέντε χρόνια.

Το πρώτο εισοδηματικό κλιμάκιο, στο οποίο αντιστοιχεί το μικρότερο μερίδιο χρέους για όλες τις κατηγορίες πίστωσης, δέχεται πολλαπλάσια δανειακή επιβάρυνση από τα υπόλοιπα τρία κλιμάκια, των οποίων οι λόγοι χρέους προς εισόδημα βρίσκονται πολύ κοντά. Αντίθετα, το κλιμάκιο με τα υψηλότερα εισοδήματα έχει μικρότερο λόγο χρέους προς εισόδημα. Η ίδια σχέση μεταξύ εισοδηματικών κλιμακίων και δανειακής επιβάρυνσης έχει καταγραφεί και στις τρεις δειγματοληπτικές έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος (2008).⁵¹

Η πολιτική χορηγήσεων των τραπεζών έχει αποτελέσει πολλές φορές αντικείμενο κριτικής στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς, με αποκορύφωμα το διάστημα μετά την κρίση που ξεκίνησε στις ΗΠΑ το 2007-8 με επίκεντρο την αγορά ακινήτων και τα στεγαστικά δάνεια χαμηλής εξασφάλισης. Ενδεχομένως οι τριγμοί που είχαν αρχίσει να διαφαίνονται

51. Η έρευνα αυτή αντλεί στοιχεία από προηγούμενες έρευνες, Μητράκος κ.ά. (2005) και Συμιγιάννης και Τζαμουράνη (2007).

στην αμερικανική οικονομία να κλόνισαν την πίστη των τραπεζών στην πολιτική των ανθρώπων χορηγήσεων ακόμα και προς τα νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα και γι' αυτό ήδη από το 2007 οι εμπορικές τράπεζες, «στα πλαίσια μιας πιο αποτελεσματικής διαχείρισης του πιστωτικού κινδύνου, [...] επικεντρώνονται όλο και περισσότερο στα νοικοκυριά που ανήκουν στα δύο υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια» (ΤΤΕ, 2008).⁵²

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σχεδόν σε όλες τις υποθέσεις του δείγματος, οι πιστωτές ζητούσαν την απόρριψη της αίτησης του οφειλέτη με το δικαιολογητικό του δόλου, επειδή κατά το σκεπτικό τους ο οφειλέτης, παρότι γνώριζε την οικονομική του κατάσταση, συνέχιζε να δανείζεται. Εντούτοις, οι πιστωτές έχουν τη δυνατότητα να εξακριβώσουν την οικονομική κατάσταση και τις λοιπές δανειακές υποχρεώσεις των υποψήφιων πελατών τους και για το λόγο αυτόν συνήθως η σχετική ένσταση απορρίπτεται. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται επί της ουσίας και η ευθύνη των πιστωτικών ιδρυμάτων, καθώς «επέδειξαν βαρεία αμέλεια δεδομένου ότι δεν εξακρίβωσαν τη δανειακή επιβάρυνση του οφειλέτη μολονότι

52. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε αυτή την πολιτική ασκείται η κριτική ότι έτσι περιορίζεται η πρόσβαση των χαμηλότερων εισοδημάτων στην ιδιόκτητη στέγη ή ότι ο χρηματοπιστωτικός αποκλεισμός οδηγεί εντέλει στον κοινωνικό αποκλεισμό και την υπερχρέωση, ακριβώς επειδή οι φτωχοί πληρώνουν περισσότερο για την πρόσβασή τους στην πίστη (βλ. λόγου χάρι Gloukonievzoff, 2011).

Πίνακας 20: Κατανομή υπολοίπων δανείων ανά εισοδηματικό κλιμάκιο νοικοκυριού (δείγμα υπερχρεωμένων νοικοκυριών)

Εισοδηματικό κλιμάκιο	Συνολικό χρέος	Συμμετοχή εισοδηματικού κλιμακίου στο υπόλοιπο δανείων	Μέσο χρέος (σε ευρώ)	Χρέος προς διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού ^α
0-10.000	7.270.277,2	20,7	119.184,9	23,4
10.001-15.000	7.494.759,7	21,3	118.964,4	9,6
15.001-20.000	8.973.514,2	25,5	147.106,8	8,5
20.001+	11.439.464,6	32,5	173.325,2	6,5
Εισοδηματικό κλιμάκιο	Χρέος στεγαστικών δανείων ^β	Συμμετοχή εισοδηματικού κλιμακίου στο υπόλοιπο στεγαστικών δανείων	Μέσο χρέος (σε ευρώ)	Χρέος στεγαστικών δανείων προς διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού
0-10.000	3.423.686,8	22,8	56.126,0	9,7
10.001-15.000	3.230.843,0	21,5	51.283,2	4,3
15.001-20.000	3.146.428,3	21,0	51.580,8	2,9
20.001+	5.199.803,3	34,7	78.784,9	2,9
Εισοδηματικό κλιμάκιο	Χρέος πιστωτικών καρτών	Συμμετοχή εισοδηματικού κλιμακίου στο υπόλοιπο πιστωτικών καρτών	Μέσο χρέος (σε ευρώ)	Χρέος πιστωτικών καρτών προς διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού
0-10.000	681.692,4	15,4	11.175,3	3,0
10.001-15.000	1.037.049,2	23,5	16.461,1	1,3
15.001-20.000	1.301.710,5	29,5	21.339,5	1,2
20.001+	1.396.908,0	31,6	21.165,3	0,8
Εισοδηματικό κλιμάκιο	Χρέος καταναλωτικών δανείων ^γ	Συμμετοχή εισοδηματικού κλιμακίου στο υπόλοιπο καταναλωτικών δανείων	Μέσο χρέος (σε ευρώ)	Χρέος καταναλωτικών δανείων προς διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού
0-10.000	1.718.241,1	18,7	28.167,9	5,8
10.001-15.000	2.307.940,8	25,2	36.634,0	2,8
15.001-20.000	2.500.814,7	27,3	40.997,0	2,4
20.001+	2.638.088,6	28,8	39.971,0	1,5
Εισοδηματικό κλιμάκιο	Χρέος άλλων δανείων ^δ	Συμμετοχή εισοδηματικού κλιμακίου στο υπόλοιπο των «άλλων» δανείων	Μέσο χρέος (σε ευρώ)	Χρέος «άλλων» δανείων προς διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού
0-10.000	1.012.632,8	57,0	16.600,5	3,5
10.001-15.000	53.154,0	3,0	843,7	0,1
15.001-20.000	48.477,9	2,7	794,7	0,0
20.001+	662.947,9	37,3	10.044,7	0,4

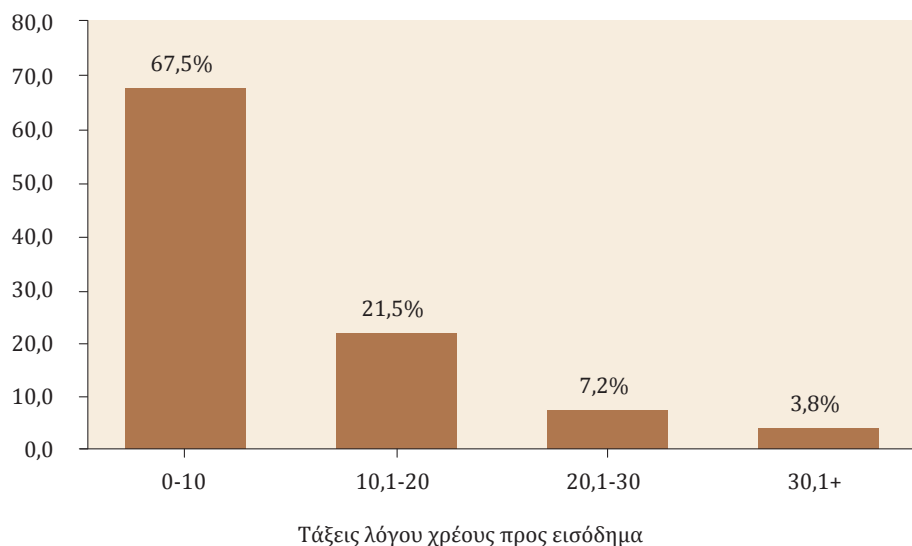
α) Ο λόγος αυτός προκύπτει από το λόγο του μέσου χρέους κάθε εισοδηματικού κλιμακίου προς το μέσο διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού του εν λόγω εισοδηματικού κλιμακίου.

β) Στα στεγαστικά δάνεια συνυπολογίζονται: τα στεγαστικά, τα επισκευαστικά, τα τοκοχρεολυτικά (εκτός καταναλωτικών), τα δάνεια αναχρηματοδότησης (εκτός καταναλωτικών).

γ) Στα καταναλωτικά δάνεια περιλαμβάνονται: τα ανοιχτά δάνεια-κάρτα, ανοιχτά δάνεια, προσωπικά δάνεια, τοκοχρεολυτικά δάνεια (εκτός στεγαστικών), λογαριασμοί υπερανάλιψης, δάνεια αναχρηματοδότησης (εκτός στεγαστικών).

δ) Στα Άλλα δάνεια περιλαμβάνονται: δάνεια από άλλα φυσικά πρόσωπα, οφειλές για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.

Διάγραμμα 11: Τάξη δανειακής επιβάρυνσης νοικοκυριών

έχουν τη σχετική δυνατότητα με τη συνδρομή της τεχνολογίας (ηλεκτρονικά συστήματα Τειρεσίας, Δίας)».⁵³

Στο Διάγραμμα 11 παρουσιάζονται τα ποσοστά των νοικοκυριών ανά τάξη μεγέθους δανειακής επιβάρυνσης. Βλέπουμε ότι η πλειοψηφία, το 67,5%, ανήκει στην τάξη μεγέθους από 0-10, το 21,5% μεταξύ 10-20, το 7,2% μεταξύ 20-30 και το 3,8% των υπερχρεωμένων νοικοκυριών έχει λόγο χρέους προς εισόδημα πάνω από 30.

Η εισοδηματική κατανομή των νοικοκυριών κάθε τάξης μεγέθους του λόγου χρέους προς εισόδημα παρουσιάζεται στον Πίνακα 21.

Παρατηρούμε ότι μόλις το 13,1% των νοικοκυριών του πρώτου εισοδηματικού κλιμακίου έχει δανειακή επιβάρυνση μεταξύ 0-10. Σε αυτό το επίπεδο δανειακής επιβάρυνσης, το μεγαλύτερο ποσοστό (35,0%) το κατέχουν τα νοικοκυριά του υψηλότερου εισοδηματικού κλιμακίου. Η παρουσία των φτωχών νοικοκυ-

ριών αυξάνεται καθώς αυξάνεται η τάξη του λόγου χρέους προς εισόδημα. Η υψηλότερη δανειακή επιβάρυνση πλήττει την πλειονότητα των φτωχότερων νοικοκυριών (77,8%). Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι το ανώτερο εισοδηματικό κλιμάκιο εμφανίζεται μόνο στις δύο πρώτες τάξεις του λόγου χρέους προς εισόδημα, υποδηλώνοντας και πάλι ότι οι οφειλέτες που έχουν πληγεί περισσότερο από την κρίση αντιμετωπίζουν και τη μεγαλύτερη δανειακή επιβάρυνση. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δύο μεσαία εισοδηματικά κλιμάκια κυριαρχούν στη δεύτερη και την τρίτη τάξη του λόγου χρέους προς εισόδημα, κάτι που σηματοδοτεί το βαθμό υπερχρέωσής τους, ο οποίος πολλές φορές επισκιάζεται από το ακραίο μέγεθος της δανειακής επιβάρυνσης των νοικοκυριών του χαμηλότερου εισοδηματικού κλιμακίου. Βεβαίως, μια τέτοια τάση ήταν αναμενόμενη διότι τα μικρότερα εισοδήματα (έχοντας πολύ μικρότερο παρονομαστή του λόγου) οδηγούσαν σε μεγαλύτερους λόγους, αλλά το απόλυτο μέγεθος του λόγου εκπλήσσει. Οφείλεται δε στην κατάρρευση των εισοδημάτων των οφειλετών λόγω της κρίσης, εισοδήματα που τους επέτρε-

53. Αιτιολόγηση απόρριψης ενστάσεων. Κείμενα δικαστικών αποφάσεων.

Πίνακας 21: Τάξη λόγου χρέους προς εισόδημα και κλιμάκιο εισοδήματος

		Λόγος συνολικού χρέους προς εισόδημα				Σύνολο
		0-10	10,1-20	20,1-30	30 +	
Κλιμάκιο διαθέσιμου εισοδήματος νοικοκυριού	0-10.000	13,1%	21,6%	47,1%	77,8%	19,8%
	10.001-15.000	24,4%	33,3%	35,3%	11,1%	26,6%
	15.001-20.000	27,5%	25,5%	17,6%	11,1%	25,7%
	20.000+	35,0%	19,6%	0,0%	0,0%	27,8%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Σημείωση: Τα αποτελέσματα εξετάστηκαν έναντι της υπόθεσης της ανεξαρτησίας. Η υπόθεση της ανεξαρτησίας απορρίφθηκε (Fisher's Exact test: $p=0,000<0,05$).

ψαν να δανειστούν μεγάλα ποσά στο παρελθόν, αλλά σήμερα τα δάνεια αυτά είναι πια μη εξυπηρετήσιμα.

8.3 Χρηματοοικονομική πίεση μετά την εφαρμογή του νόμου

Εδώ διερευνάται η χρηματοοικονομική πίεση που ασκείται στα νοικοκυριά από την επιβολή του τετραετούς σχεδίου ρύθμισης των οφειλών και της μακροχρόνιας ρύθμισης για τη διάσωση της κύριας κατοικίας. Ως δείκτης της χρηματοοικονομικής πίεσης χρησιμοποιείται ο λόγος κόστους εξυπηρέτησης δανείων, ο οποίος ορίζεται ως ο λόγος των μηνιαίων δόσεων που έχει επιβληθεί από το δικαστήριο για τέσσερα χρόνια προς το μηνιαίο διαθέσιμο εισόδημα του οφειλέτη. Ο λόγος χρηματοοικονομικής πίεσης υπολογίστηκε με βάση το μηνιαίο εισόδημα όλων των μελών του νοικοκυριού.

Ο νόμος δεν προβλέπει έναν αντικειμενικό τρόπο υπολογισμού του κόστους των βιοτικών αναγκών του νοικοκυριού, με γνώμονα τον οποίο ο δικαστής να αποφασίσει το ύψος των μηνιαίων δόσεων τόσο για τη ρύθμιση της τετραετίας όσο και για τη ρύθμιση της διάσωσης της κύριας κατοικίας. Ο μη αντικειμενικός

τρόπος στάθμισης του κόστους διαβίωσης του οφειλέτη και των προστατευόμενων από αυτόν προσώπων, ώστε να αποτελεί τη βάση καθορισμού ενός ανώτατου λόγου μηνιαίων δόσεων ως προς το εισόδημα,⁵⁴ αποτελεί σημαντική παράλειψη. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι υπάρχουν αποφάσεις όπου ο αιτών, μολονότι άνεργος και με μηδενικά εισοδήματα, κρίθηκε ότι πρέπει να υπαχθεί στην τετραετή ρύθμιση καταβάλλοντας μηνιαίες δόσεις οι οποίες υπερβαίνουν τους (ανύπαρκτους) πόρους του, με το αιτιολογικό ότι θα δεχθεί βοήθεια από τρίτα πρόσωπα.⁵⁵ Το φαινόμενο

54. Για παράδειγμα, αν ένας οφειλέτης με εισόδημα 600,0 ευρώ πρέπει να καταβάλλει δόση που να μην υπερβαίνει το 30,0% του εισοδήματός του, δηλαδή 180 ευρώ, τότε θα του απομένουν για να καλύπτει τις βιοτικές του ανάγκες 420 ευρώ. Ένας οφειλέτης όμως που έχει εισόδημα 1.500 ευρώ, με δόση ίση με το 30,0% του εισοδήματός του, θα πρέπει μηνιαία να καταβάλλει 450 ευρώ και να του απομένουν για τις δαπάνες των βιοτικών του αναγκών 1.050 ευρώ. Αυτό δείχνει ότι δεν αρκεί να προσδιοριστεί ένα κατώφλι του λόγου χρηματοοικονομικής πίεσης μόνο, αλλά και ένας τρόπος αντικειμενικού προσδιορισμού του αναγκαίου κόστους των βιοτικών αναγκών.

55. Αν και αυτό είναι ένα ακραίο αλλά υπαρκτό παράδειγμα, επισημαίνεται ότι υπάρχουν πολλές υποθέσεις κατά τις οποίες νοικοκυριά, μετά την καταβολή της δόσης, θα πρέπει να ζήσουν με 200 ή 300 ευρώ.

Πίνακας 22: Λόγος μηνιαίας δόσης προς διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού

Λόγος μηνιαίων δόσεων προς εισόδημα	Ποσοστό νοικοκυριών	Αθροιστική συχνότητα
0,0-0,3	50,7	50,7
0,31-0,5	32,8	83,4
0,51-1	16,6	100,0
1,1+	-	-
Σύνολο	100,0	

αυτό έχει επισημανθεί από τις καταναλωτικές οργανώσεις, οι οποίες προτείνουν, μεταξύ άλλων, να θεσπιστεί ένα αντικειμενικό κατώφλι που θα ορίζει το ανώτατο επίπεδο του λόγου χρηματοοικονομικής πίεσης στο 25,0-30,0%. Αξίζει να αναφερθεί, ωστόσο, ότι υπάρχουν και αρκετές αποφάσεις όπου, λόγω ανεργίας και μηδενικών οικονομικών πόρων, πράγματι ορίστηκαν μηδενικές δόσεις για χρονικά διαστήματα περίπου ενός έτους, με τον όρο να επανεξεταστεί η υπόθεση αν έχει υπάρξει κάποια μεταβολή στην εργασιακή κατάσταση του αιτούντος.

8.3.1 Ρύθμιση τετραετίας

Από τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 22 προκύπτει ότι, από το σύνολο του δείγματος των υπερχρεωμένων νοικοκυριών, τα μισά μόνο έχουν μηνιαίο λόγο δόσης προς εισόδημα κάτω του 30%.

Στον Πίνακα 23 συσχετίζονται οι κατανομές των εισοδηματικών κλιμακίων και των τάξεων του λόγου χρηματοπιστωτικής πίεσης. Όπως ήδη επισημάνθηκε, οι μισοί υπερχρεωμένοι οφειλέτες καλούνται να ακολουθήσουν τετραετές σχέδιο ρύθμισης οφειλών, με μηνι-

Αντιλαμβάνεται κανείς τι μπορεί να σημαίνει αυτό όταν πρόκειται για τη ρύθμιση του άρθρου 9 για τη διάσωση της πρώτης κατοικίας, η οποία μπορεί να διαρκέσει δέκα ή είκοσι χρόνια.

αίες δόσεις που αναλογούν στο 30,0% του διαθέσιμου εισοδήματός τους. Ένας στους τρεις (32,8%) καταβάλλει το 30,0-50,0% του μηνιαίου εισοδήματός του, και 16,6% των υπερχρεωμένων νοικοκυριών πληρώνει πάνω από το μισό εισόδημά του. Γίνεται φανερό από τον Πίνακα 23 ότι το χαμηλότερο και το υψηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο έχουν μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στο πρώτο κλιμάκιο χρηματοοικονομικής πίεσης (0-0,3).⁵⁶

Στον Πίνακα 24 παρουσιάζεται το μέσο μηνιαίο διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού, μετά την αφαίρεση του ποσού των μηνιαίων δόσεων, ανά εισοδηματικό κλιμάκιο. Παρατηρούμε ότι στο πρώτο εισοδηματικό κλιμάκιο υπάρχουν περιπτώσεις με αρνητικό εισόδημα μετά την αφαίρεση του ποσού των δόσεων. Αυτό οφείλεται στην επιβολή μηνιαίων δόσεων σε νοικοκυριά με μηδενικό εισόδημα, με το σκεπτικό ότι κάποιος -συγγενικό, συνήθως- πρόσωπο θα αναλάβει αυτό το κόστος. Στα νοικοκυριά του πρώτου εισοδηματικού κλιμακίου, μετά την καταβολή των δόσεων, απομένει κατά μέσο όρο εισόδημα ύψους 275,0 ευρώ. Στο δεύτερο εισοδηματικό κλιμάκιο απομένει κατά μέσο όρο εισόδημα ίσο

56. Το μεγαλύτερο μέρος των υποθέσεων που ανήκουν στο πρώτο εισοδηματικό κλιμάκιο και στον υψηλότερο λόγο χρηματοοικονομικής πίεσης αφορά άνεργες γυναίκες, διαζευγμένες με παιδιά.

Πίνακας 23: Συσχέτιση εισοδηματικών κλιμακίων και τάξεων του λόγου χρηματοοικονομικής πίεσης (λόγος μηνιαίων δόσεων 4ετούς προγράμματος προς μηνιαίο διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού)

			Λόγος χρέους προς εισόδημα			Σύνολο
			0,0-0,3	0,31-0,5	0,51-1,0	
Κλιμακίο διαθέσιμου εισοδήματος νοικοκυριών	0-10.000	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	59,6%	25,5%	14,9%	100,0%
		% εντός λόγου χρέους/εισόδημα	24,1%	16,0%	18,4%	20,5%
	10.001-15.000	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	43,5%	45,2%	11,3%	100,0%
		% εντός λόγου χρέους/εισόδημα	23,3%	37,3%	18,4%	27,1%
	15.001-20.000	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	45,6%	33,3%	21,1%	100,0%
		% εντός λόγου χρέους/εισόδημα	22,4%	25,3%	31,6%	24,9%
	20.000+	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	55,6%	25,4%	19,0%	100,0%
		% εντός λόγου χρέους/εισόδημα	30,2%	21,3%	31,6%	27,5%
	Σύνολο	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	50,7%	32,8%	16,6%	100,0%
		% εντός λόγου χρέους/εισόδημα	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Σημείωση: Τα αποτελέσματα εξετάστηκαν έναντι της υπόθεσης της ανεξαρτησίας της κατανομής χ^2 . Η υπόθεση της ανεξαρτησίας έγινε δεκτή. Pearson Chi-Square=8,695, p(2-sided)=0.193>0.05

Πίνακας 24: Μέσο μηνιαίο εισόδημα μετά τις δόσεις του τετραετούς πλάνου πληρωμών ανά εισοδηματικό κλιμακίο

	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος	Ποσοστό νοικοκυριών
0-10.000	-350,0	700,0	275,0	24,3
10.001-15.000	320,2	1.123,0	664,7	25,1
15.001-20.000	40,0	12.612,5	1.081,5	24,3
20.001+	504,4	3.252,0	1.463,1	26,3

Πίνακας 25: Ποσοστά νοικοκυριών ανά τάξη μηνιαίας δόσης της ρύθμισης της τετραετίας ως προς το διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού

Λόγος μηνιαίων δόσεων προς εισόδημα	Ποσοστό νοικοκυριών	Αθροιστική συχνότητα
0,0-0,3	52,9	52,9
0,31-0,5	30,7	83,7
0,51-1,0	15,0	98,7
1,0+	1,3	100,0
Σύνολο	100,0	

με 664,7 ευρώ και στα επόμενα δύο κλιμάκια 1.081,5 και 1.463,1 ευρώ.

Από τον Πίνακα 24 φαίνεται ότι τα πιο φτωχά νοικοκυριά υποχρεώνονται να επιβιώσουν για μια τετραετία με ένα εξαιρετικά χαμηλό διαθέσιμο εισόδημα, που δεν δύναται να καλύψει τις βασικές βιοτικές ανάγκες τους. Λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι στο πρώτο εισοδηματικό κλιμάκιο αντιστοιχεί το χαμηλότερο μέσο χρέος, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα φτωχά νοικοκυριά θα υποχρεωθούν να κάνουν επί τετραετία εξαντλητικές θυσίες, τη στιγμή που αποτελούν το μέρος εκείνο των οφειλετών με τα μικρότερα χρέη. Επιπρόσθετα, δημιουργείται το εύλογο ερώτημα αν είναι εφικτή η επιτυχής ολοκλήρωση του σχεδίου.

8.3.2 Ρύθμιση για τη διάσωση της κύριας κατοικίας

Και στην περίπτωση της ρύθμισης για τη διάσωση της κύριας κατοικίας διαπιστώνου-

με ότι, παρά το ότι έχει μακροχρόνιο ορίζοντα, δεν είναι λίγα τα νοικοκυριά που καλούνται να αφιερώσουν περισσότερο από το μισό τους εισόδημα στις δόσεις για την αποπληρωμή των ενυπόθηκων δανείων προκειμένου να διασωθεί η κύρια κατοικία. Από τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 25 προκύπτει ότι, από το σύνολο του δείγματος των υπερχρεωμένων νοικοκυριών, μόνο τα μισά περίπου έχουν λόγο μηνιαίας δόσης προς εισόδημα κάτω του 30,0%. Σημειώνεται ότι η μέση διάρκεια αποπληρωμής της ρύθμισης για τη διάσωση της κύριας κατοικίας είναι 14,5 έτη.

Ο Πίνακας 26 παρουσιάζει την εσωτερική δομή κάθε εισοδηματικού κλιμακίου σε σχέση με το λόγο χρηματοοικονομικής πίεσης. Το πρώτο εισοδηματικό κλιμάκιο είναι το μοναδικό με παρουσία στην υψηλότερη τάξη χρηματοοικονομικής πίεσης. Το δεύτερο και τρίτο εισοδηματικό κλιμάκιο συγκεντρώνονται σχεδόν ισομερώς στην πρώτη και δεύτερη τάξη χρηματοοικονομικής πίεσης, ενώ το υψηλότε-

Πίνακας 26: Συσχέτιση εισοδηματικών κλιμακίων και λόγου χρηματοοικονομικής πίεσης

			Λόγος χρηματοοικονομικής πίεσης				Σύνολο
			0,0-0,3	0,31-0,5	0,51-1,0	1,1+	
Κλιμάκιο διαθέσιμου εισοδήματος	0-10.000	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	27,60%	34,50%	31,00%	6,90%	100,00%
		% εντός κλιμακίου χρημ. πίεσης	9,90%	21,30%	39,10%	100,00%	19,00%
	10.001-15.000	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	42,90%	37,10%	20,00%	0,00%	100,00%
		% εντός κλιμακίου χρημ. πίεσης	18,50%	27,70%	30,40%	0,00%	22,90%
	15.001-20.000	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	45,20%	42,90%	11,90%	0,00%	100,00%
		% εντός κλιμακίου χρημ. πίεσης	23,50%	38,30%	21,70%	0,00%	27,50%
	20.000+	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	83,00%	12,80%	4,30%	0,00%	100,00%
		% εντός κλιμακίου χρημ. πίεσης	48,10%	12,80%	8,70%	0,00%	30,70%
	Σύνολο	% εντός κλιμακίου εισοδήματος	52,90%	30,70%	15,00%	1,30%	100,00%
		% εντός κλιμακίου χρημ. πίεσης	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Fishers's Exact Test: $p(2\text{-sided})=0.00001<0.001$

Σημείωση: Τα αποτελέσματα εξετάστηκαν έναντι της υπόθεσης της ανεξαρτησίας, η οποία απορρίφθηκε.

Πίνακας 27: Περιγραφικές στατιστικές μηνιαίου εισοδήματος (σε €) μετά τις δόσεις ανά εισοδηματικό κλιμάκιο

	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος	Τυπικό σφάλμα	Τυπική απόκλιση	Ποσοστό νοικοκυριών
0-10.000	-566,00	569,79	201,46	47,40	284,38	24,3%
10.001-15.000	176,03	993,29	614,15	32,88	194,54	25,1%
15.001-20.000	181,09	1.2705,72	1.191,78	284,69	1.844,97	24,3%
20.001+	435,67	3.196,44	1.631,93	77,18	529,15	26,3%

ρο εισοδηματικό κλιμάκιο στην πλειονότητά του συγκεντρώνεται στην πρώτη τάξη χρηματοοικονομικής πίεσης. Η ανάλυση, επομένως, καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα με την ανάλυση της τετραετούς ρύθμισης.

Υπάρχει ωστόσο μια σαφής διαφοροποίηση. Κρίνοντας από την κατανομή του λόγου χρηματοοικονομικής πίεσης του πρώτου εισοδηματικού κλιμακίου, διαπιστώνουμε ότι είναι σημαντικά λιγότεροι οι οφειλέτες της ρύθμισης της προστασίας της κύριας κατοικίας από αυτούς του τετραετούς προγράμματος αποπληρωμής που έχουν λόγο χρηματοοικονομικής πίεσης κάτω του 30,0% του εισοδήματός τους. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι η πιο μακροχρόνια φάση της ρύθμισης λειτουργεί περισσότερο επιβαρυντικά για τους φτωχότερους οφειλέτες του δείγματος.

Στον Πίνακα 27 παρουσιάζεται το μέσο μηνιαίο διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού

μετά την αφαίρεση του ποσού των μηνιαίων δόσεων για τη διάσωση της κύριας κατοικίας, ανά εισοδηματικό κλιμάκιο. Και εδώ παρατηρούμε ότι στο πρώτο εισοδηματικό κλιμάκιο υπάρχουν περιπτώσεις με αρνητικό εισόδημα μετά την αφαίρεση του ποσού των δόσεων. Μετά την καταβολή των δόσεων, στα νοικοκυριά του πρώτου εισοδηματικού κλιμακίου απομένει κατά μέσο όρο εισόδημα ύψους 201,46 ευρώ. Στο δεύτερο εισοδηματικό κλιμάκιο απομένει κατά μέσο όρο εισόδημα ίσο με 614,15 ευρώ και στα επόμενα δύο κλιμάκια 1.191,78 και 1.631,93 ευρώ.

Στον Πίνακα 27 βλέπουμε παρόμοια αποτελέσματα με αυτά του τετραετούς σχεδίου ρύθμισης των οφειλών. Από τα στοιχεία του πίνακα γίνεται φανερό ότι τα πιο φτωχά νοικοκυριά υποχρεώνονται να επιβιώσουν για 14,5 έτη κατά μέσο όρο, με ένα πολύ χαμηλό διαθέσιμο εισόδημα, που δεν δύναται να καλύψει τις βασικές βιοτικές ανάγκες τους.

9. Σύνοψη συμπερασμάτων

Βασική επιδίωξη της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση και αποτύπωση των χαρακτηριστικών, δημογραφικών και οικονομικών, των υπερχρεωμένων νοικοκυριών. Παράλληλα επιχειρήθηκε μια ψηλάφηση των αιτιών που συνέβαλαν σε αυτή την κατάσταση πέρα από τις προφανείς επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Δεδομένης της έλλειψης στατιστικών δεδομένων, το ερευνητικό ενδιαφέρον προσανατολίστηκε στη μόνη υφιστάμενη πηγή πληροφοριών που προέκυψε από τη θέσπιση του νόμου 3869/2010, τις δικαστικές αποφάσεις. Η ίδια η φύση, όμως, των διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων αναπόδραστα συρρικνώνει το εύρος των ερευνητικών ερωτημάτων που θα μπορούσαν να απαντηθούν σχετικά με το φαινόμενο της υπερχρέωσης και περιορίζει τη μελέτη στην υπερχρέωση που έχει κριθεί ως τέτοια από το νομικό σύστημα. Ως εκ τούτου, τα αποτελέσματα της έρευνας αποτυπώνουν μια πτυχή ή υποσύνολο ενός φαινομένου και έχουν περίοδο αναφοράς τα δύο πρώτα έτη εφαρμογής του νόμου.

Οι γυναίκες (ως υπεύθυνες νοικοκυριού) έχουν (στατιστικά σημαντικά) μεγαλύτερες συγκεντρώσεις μεταξύ των υπερχρεωμένων οφειλετών σε σύγκριση με τον μη υπερχρεωμένο πληθυσμό. Αυτό οφείλεται στο ότι ένας βασικός παράγοντας της υπερχρέωσης είναι το διαζύγιο ή ο χωρισμός, και η πλειοψηφία

των γυναικών του δείγματος είναι διαζευγμένες. Μεγάλο επίσης είναι το ποσοστό των γυναικών που είναι διαζευγμένες με προστατευόμενα τέκνα.

Η ανάλυση δείχνει ότι υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις ηλικιακές κατανομές μεταξύ των δύο δειγμάτων. Τα άτομα της μέσης ηλικίας (ηλικιακές ομάδες 45-54 ετών και 55-64 ετών) αποτελούν την πληθύτερη ηλικιακή ομάδα μεταξύ των υπερχρεωμένων οφειλετών. Αυτό οφείλεται στο ότι οι συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες έχουν, κατά βάση, σταθερή απασχόληση και εισόδημα – και ως εκ τούτου μεγαλύτερη πρόσβαση σε δανειακά κεφάλαια και μεγαλύτερης τάξης χρέος από ό,τι οι μικρότερες ηλικιακές ομάδες: κατά συνέπεια, το ισχυρό πλήγμα που δέχτηκαν από τα μέτρα λιτότητας οδήγησε τους οικογενειακούς προϋπολογισμούς σε αδιέξοδο.

Η οικογενειακή κατάσταση των υπερχρεωμένων οφειλετών παρουσιάζει στατιστικά σημαντικές διαφορές από των μη υπερχρεωμένων. Τα ευρήματα δείχνουν ότι η πιο συχνή κατηγορία οικογενειακής κατάστασης είναι οι έγγαμοι, εκ των οποίων οι μισοί έχουν προστατευόμενα τέκνα, και ακολουθούν οι άγαμοι και οι διαζευγμένοι. Οι διαζευγμένοι και οι εν διαστάσει παρουσιάζουν σημαντικά μεγαλύτερα ποσοστά μεταξύ των υπερχρεωμένων οφειλετών από αυτά που εμφανίζονται στον

πληθυσμό χωρίς προβλήματα χρέους, ενώ το αντίθετο ισχύει για τους έγγαμους.

Από τη διερεύνηση των κατανομών των επαγγελματικών κατηγοριών στους δύο πληθυσμούς, διαπιστώθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές. Στο δείγμα από τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά συμμετέχει μεγαλύτερο ποσοστό «απασχολούμενων στον κλάδο της παροχής υπηρεσιών και πωλητών», «επαγγελματιών», «τεχνολόγων» και «υπαλλήλων γραφείου» από ό,τι στο δείγμα που προέρχεται από τον πληθυσμό χωρίς χρηματοοικονομική πίεση. Επίσης, υψηλότερη είναι η συχνότητα εμφάνισης εργαζομένων στα κατώτερα επαγγέλματα (ανειδίκευτοι εργάτες κλπ.). Υπάρχουν, με άλλα λόγια, ενδείξεις ότι τα επαγγέλματα που κατατάσσονται πιο χαμηλά στην ταξική διάρθρωση των απασχολούμενων τείνουν να εμφανίζουν μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στο δείγμα των υπερχρεωμένων. Η ανάλυση σε διψήφιο κωδικό των «επαγγελματιών» έδειξε ότι η πλειοψηφία απασχολείται στην εκπαίδευση και τη δημόσια υγεία.

Η μείωση του εισοδήματος αποτελεί τον βασικότερο παράγοντα υπερχρέωσης. Η διάμεσος του ετήσιου διαθέσιμου εισοδήματος των υπερχρεωμένων οφειλετών είναι στατιστικά σημαντικά χαμηλότερη από των μη υπερχρεωμένων (εκτιμάται στο 75,0% της διαμέσου του εισοδήματος των μη υπερχρεωμένων). Σε όρους εισοδηματικών κλιμακίων, τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά παρουσιάζουν μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στο κατώτερο κλιμάκιο, ενώ τα μη υπερχρεωμένα στο υψηλότερο. Σημειώνεται ότι, επειδή ο νόμος εξαιρεί από την εκποίηση μόνο την κύρια κατοικία, λειτουργεί ως αντικίνητρο για να αιτηθούν όσοι έχουν ακίνητα πέραν της κύριας κατοικίας, οι οποίοι εκτιμάται ότι ανήκουν σε υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια.

Ενώ η κατοχή ιδιόκτητης κατοικίας αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα και των δύο πληθυσμών, με υψηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης (73,3% και 81,2% για τους υπερχρεωμένους και τους μη υπερχρεωμένους, αντίστοιχα), γεγονός που οφείλεται στο υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης που χαρακτηρίζει ιστορικά τα ελληνικά νοικοκυριά, οι ενοικιαστές παρουσιάζουν μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στα υπερχρεωμένα νοικοκυριά, με τη διαφορά να είναι στατιστικά σημαντική ($p=0.035$, Fisher's Exact Test). Το αποτέλεσμα αυτό είναι συμβατό με άλλες μελέτες που συνδέουν τους ενοικιαστές με χαμηλότερο επίπεδο εισοδήματος και με αυξημένη πιθανότητα υπερχρέωσης.

Η πλέον διαδεδομένη κατηγορία δανεισμού είναι μέσω πιστωτικών καρτών και ακολουθούν τα καταναλωτικά και τα στεγαστικά δάνεια. Ο αριθμός των πιστωτικών καρτών, καταναλωτικών και στεγαστικών δανείων που αναλογούν κατά μέσο όρο σε κάθε υπερχρεωμένο οφειλέτη είναι υψηλότερος σε σύγκριση με τους δανειολήπτες που δεν έχουν περιέλθει σε κατάσταση υπερχρέωσης. Εκτός από το μέγεθος του χρέους, σημαντικό ρόλο στο βαθμό ευθραυστότητας της οικονομικής κατάστασης των οφειλετών διαδραματίζει και ο αριθμός των δανειακών συμβάσεων.

Τα νοικοκυριά του χαμηλότερου εισοδηματικού κλιμακίου έχουν τη μικρότερη συμβολή στο συνολικό χρέος αλλά πολλαπλάσια δανειακή επιβάρυνση από τα υπόλοιπα εισοδηματικά κλιμάκια. Αντίθετα, τη χαμηλότερη δανειακή επιβάρυνση έχουν τα νοικοκυριά των υψηλότερων εισοδηματικών κλιμακίων.

Ένα αναμφισβήτητο συμπέρασμα είναι ότι ο νόμος για τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά λειτουργεί ως κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας για τους ανθρώπους που βρίσκονται σε κατάστα-

ση υπερχρέωσης χωρίς δική τους υπαιτιότητα. Στους υπαχθέντες στο νόμο 3869/2010 επετράπη, επί της ουσίας, να διασώσουν την κύρια κατοικία τους και να απαλλαγούν από ένα μέρος ή και το σύνολο των χρεών τους. Αυτό δηλαδή που προσφέρει ο νόμος είναι μια ευκαιρία για να μην καταρρεύσει το επίπεδο διαβίωσης των οφειλετών και να μην εγκλωβιστούν στη φτώχεια και την κοινωνική απομόνωση. Η πορεία όμως προς τη νέα αρχή δεν είναι χωρίς θυσίες, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις υπονομεύουν τη βιωσιμότητα του όλου εγχειρήματος.

Σε ό,τι αφορά στα τετραετή σχέδια πληρωμών, σχεδόν οι μισοί υπερχρεωμένοι δανειολήπτες καλούνται να καταβάλουν μηνιαίες δόσεις που αναλογούν στο 30,0% του διαθέσιμου εισοδήματός τους. Σχεδόν ένας στους τρεις θα καταβάλει δόσεις που ανέρχονται μέχρι και

στο μισό του διαθέσιμου εισοδήματός του, ενώ περίπου το 15,0% θα αφιερώσει παραπάνω από το μισό του εισόδημα, καθώς συγγενικά πρόσωπα αναλαμβάνουν να συμβάλουν στην ευόδωση των σχεδίων. Παρόμοια είναι και τα αποτελέσματα από τη ρύθμιση για τη διάσωση της κύριας κατοικίας. Το γεγονός ότι τα σχέδια αποπληρωμών για αυτή τη ρύθμιση διαρκούν κατά μέσο όρο δεκατέσσερα χρόνια καθιστά τη βιωσιμότητά τους αμφίβολη.

Στα νοικοκυριά του χαμηλότερου εισοδηματικού κλιμακίου, μετά την αφαίρεση του ποσού της μηνιαίας πληρωμής του τετραετούς σχεδίου, απομένει κατά μέσο όρο διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα ύψους 275,01 ευρώ. Το αντίστοιχο ποσό που απομένει στα φτωχότερα νοικοκυριά, στην περίπτωση της μακροχρόνιας ρύθμισης για τη διάσωση της κύριας κατοικίας, ανέρχεται σε 201,46 ευρώ.

Βιβλιογραφία

- Alexander, C. P. (1994). "Divorce and the dischargeability of debts: Focusing on women as creditors in bankruptcy", *Catholic University Law Review*, 43, p. 351.
- Atkinson, A., McKay, S., Kempson, E. and Collard, S. (2006). *Levels of Financial Capability in the UK: Results of a Baseline Survey*, London: Financial Services Authority (Consumer Research 47).
- Backert, W., Brock, D., Lechner, G. and Maischatz, K. (2007). "Bankruptcy in Germany: Filing rates and the people behind the numbers", Paper prepared for the 2007 Joint Meetings of the Law and Society Association and the Research Committee on Sociology of Law (ISA) at Humboldt University, Berlin, Germany.
- Banque de France (2013). *Le surendettement des ménages. Enquête typologique 2011*, Paris: Banque de France.
- Barba, A. and Pivetti, M., (2009). "Rising household debt: Its causes and macroeconomic implications—a long-period analysis", *Cambridge Journal of Economics*, 33, pp. 113-137.
- Berthoud, R. and Kempson, E. (1992). *Credit and Debt: The PSI Report*, London: Policy Studies Institute.
- Betti, G., Dourmashkin, N., Rossi, M. and Yin, Y.P. (2007). "Consumer over-indebtedness in the EU: Measurement and characteristics", *Journal of Economic Studies*, 34 (2), pp. 136-156.
- Betti, G., Dourmashkin, N., Rossi, M.C., Verma, V. and Yin, Y. (2001). "Study of the problem of consumer indebtedness: Statistical aspects", Contract B5-1000/00/000197, Final Report.
- Bridges, S. and Disney, R. (2004). "Use of credit and arrears on debt among low-income families in the United Kingdom", *Fiscal Studies*, 25 (1), pp. 1-25.
- Campbell, J. (2006). "Household finance", *Journal of Finance*, 61, pp. 1553-1604.
- Castles, F.G. and Ferrera, M. (1996). "Home ownership and the Welfare State: Is Southern Europe different?", *South European Society and Politics*, 1 (2), pp. 163-185, DOI: 10.1080/13608749608539470.
- Central Statistics Office (2005). *EU Survey on Income and Living Conditions: First Results*, Dublin, Ireland: Central Statistics Office.
- Clare, W. (1990). "Consumer bankruptcies in Canada", *Insolvency Bulletin*, 10 (10), pp. 382-391, Hull, Quebec, Canada: Bankruptcy Branch, Department of Consumer and Corporate Affairs, Canada.
- Coughenour, C.J. and Hug, P. (1994). "The effects of gender in the federal courts: The final report of the Ninth Circuit Gender Bias Task Force", *South California Law Review*, Vol. 67, 745, 897.
- Davis, R.K. (1998). "Bankruptcy: A moral dilemma for women debtors", *Law and Psychology Review*, 22, pp. 235-249.
- Del Rio, A. and Young, G. (2005). "The determinants of unsecured borrowing: Evidence from the BHPS", Bank of England, Working Paper 263.
- Del Rio, A. and Young, G. (2006). "The determinants of unsecured borrowing: Evidence from the BHPS", *Applied Financial Economics*, 16, pp. 1119-1144.

- Economic and Social Committee (2000). "Information report of the Section for the Single Market, Production and Consumption on household over-indebtedness", INT/043 (20 June 2000).
- Emmanuel, D. (1995). "On the structure of housing accumulation and the role of family wealth transfers in the Greek housing system", in Forrest, R. and Murie, A. (eds), *Housing and Family Wealth: Comparative International Perspectives*, London: Routledge.
- Epstein, A.G. (2005). "Introduction", in Epstein, A.G. (ed.), *Financialization and the World Economy*, Northampton, MA: Edward Elgar.
- Erturk, I., Froud, J., Johal, S., Leaver, A. and Williams, K. (eds) (2008). *Financialization at Work: Key Texts and Commentary*, London: Routledge.
- European Commission (2003). "Consumer over-indebtedness and Consumer Law in the European Union", Reifner, U., Kiesilainen, J., Huls, N. and Springeneer, H., Commission of the European Communities, Health and Consumer Protection Directorate-General.
- European Commission (2008). "Towards a common operational European definition of over-indebtedness", Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities Unit E2.
- European Commission (2010). "Over-indebtedness: New evidence from the EU-SILC special module", Research note 4/2010.
- Fay, S., Hurst, E. and White, M. (2002). "The household bankruptcy decision", *American Economic Review*, 92 (3), pp. 706-718.
- Ferreira, A. (2000), "Household over-indebtedness", report to the Economic and Social Committee, European Communities, Brussels.
- Ford, J. (1999). "Unsustainable home ownership and over-indebtedness: The experience in Britain and its relevance to other European countries", Paper presented to International Conference on Consumer over-indebtedness, Coimbra University, Portugal, May 1999.
- Frade, C. (2004). "The fable of the grasshopper and the ant: A research project on over-indebtedness and unemployment in Portugal", Coimbra: University of Coimbra.
- Gerhardt, M., (2009). "Consumer bankruptcy regimes and credit default in the US and Europe: A comparative study", Center for European Policy Studies, Working Document 318, July 2009.
- Gloukoviezoff, G. (2006). *Surendettement des particuliers en France*, Geneva: International Labour Office.
- Gloukoviezoff, G. (2011). "Understanding and combating financial exclusion and over-indebtedness in Ireland: A European perspective. What could Ireland learn from Belgium, France and the United Kingdom?", Studies in Public Policy 26, The Policy Institute at Trinity College Dublin in Association with An Roinn Coimisce Soisialai Department of Social Protection.
- Gropp, R., Scholz, J. and White, M. (1997). "Personal bankruptcy and credit supply and demand", *Quarterly Journal of Economics*, 112 (1), pp. 217-251.
- Haas, J.O. (2006). "Over-indebtedness in Germany", Working Paper 44, Employment Sector, International Labor Organization, Geneva.
- Hira, T. K. and Kostecky, K.L., (1995). "Methods of data collection from debtors in bankruptcy after discharge: A pilot study", *Journal of the Family Economics and Resource Management Division of AAFCS*, 1, pp. 101-107.
- Institute for Financial Literacy (2007). "2007 Annual Consumer Bankruptcy Demographics Report".
- Kempson, E. (2002). "Over-indebtedness in Britain", London: Department of Trade and Industry.
- Kempson, E. and Atkinson, A. (2006). *Overstretched: People at Risk of Financial Difficulties*, Bristol: University of Bristol.
- Kempson, E., McKay, S. and Willitts, M. (2004). "Characteristics of families in debt and the nature of indebtedness", Research Report 211, London: Department for Work and Pensions.
- Kilborn, J.J. (2007). "Out with the new, in with the old: As Sweden aggressively streamlines its consumer bankruptcy system, have US reformers fallen off the learning curve?" *American Bankruptcy Law Journal*, 80 (4), pp. 437-477.

- Koljonen, V. and Römer-Paakkanen, T. (2000). "Silloin ei olisi pitänyt hölmöillä' ylivelkaantuminen nuorena velkaantuneiden näkökulmasta. Etelä-Suomen lääninhallituksen julkaisuja" ("One should not have been foolish'... Overindebtedness from the viewpoint of young debtors". County Administrative Board of Southern Finland. Publications 2000).
- Korczak, D. (2000). "Over-indebtedness in Germany at the edge of 21st century", *Money Matters* 3/00.
- Korczak, D. (2004). "The Money Advice and Budgeting Service Ireland: A service to help people with financial problems and to tackle overindebtedness", Synthesis Report, DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Brussels (<http://www.peer-review-social-inclusion.eu/>).
- Krippner, R.G. (2005). "The financialization of the American economy", *Socio-economic Review*, 3 (2), pp. 173-208.
- Lopes, C.A. and Frade, C. (2012). "The way into bankruptcy: Market anomie and sacrifice among Portuguese consumers", *Journal of Consumer Policy*, 35, pp. 477-496.
- Lechner, G. (2011). "The German consumer bankruptcy process – (Not) a rational solution for all filers of bankruptcy", in *Consumer Bankruptcy in Europe: Different Paths for Debtors and Creditors*, European University Institute, Working Paper LAW 2011/09
- Le Duigou, J.P. (2000). *Endettement et surendettement des ménages*, Paris: Conseil Economique et Social.
- Leicht, K. T. (2012). "Political environments and labour market opportunities as contributors to housing indebtedness: A US state-level analysis", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 5, pp. 61-75.
- Lehtinen, A.R. and Leskinen, J. (2005). *Young Consumers' Credit Based Lifestyles and Payment Problems*, Copenhagen: Nordic Council of Ministers. TemaNord 2005: 512.
- Lusardi, A. and Tufano, P. (2009). "Debt literacy, financial experience and overindebtedness", National Bureau of Economic Research, Working Paper 14808, Cambridge, Mass.
- Marsellou, E. (2011). "Consumer debt in a basic post-keynesian model of growth and income distribution", Paper presented at the 15th Conference of the Research Network Macroeconomics and Macroeconomic Policies (FMM), Berlin (Oct. 2011).
- Meier, S. and Sprenger, C. (2009). "Present-biased preferences and credit card borrowing", Institute for the Study of Labor (IZA), Working Paper, Bonn.
- Mitrakos, T., Simigiannis, G. and Tzamourani, P. (2005). "Indebtedness of Greek households: Evidence from a survey", Bank of Greece, *Economic Bulletin*, 25, pp. 13-36.
- MORI (2005). "Over-indebtedness in Britain: A DTI report on the MORI Financial Services survey 2004", London: Department for Trade and Industry.
- Moore, D. (2003). "Survey of financial literacy in Washington State: Knowledge, behavior, attitudes, and experiences", Technical Report 03-39, Social and Economic Sciences Research Center, Washington State University.
- Mutilainen, V. "Velkajärjestelyt tuomioistuimissa. Velalliset ja maksuohjelmat vuonna 2005". Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 75/2007. Helsinki (Debt Adjustments in Courts. Debtors and payment plans 2005. National research Institute of Legal Policy. Research Communications no 75/2007. Helsinki).
- Nivière, D. (2006). "Études et résultants. Les ménages ayant des difficultés pour payer leur loyer", No 534, Ministre de l'Emploi, de la Cohésion sociale et du Logement, Ministre de la Santé et des Solidarités, DREES.
- Observatoire de l'Épargne Européenne (OEE) (2005). "L'endettement des ménages européens", August.
- Observatoire du Crédit et de l'endettement (2005). "Rapport général sur la consommation et le crédit aux particulier".

- Observatoire du Crédit et de l'endettement (2008). "Rapport général sur la consommation et le crédit aux particulier".
- Persson, H.A. (2008). "Over-indebtedness: A growing problem", Stockholm Institute for Scandinavian Law, 1957-2010.
- Pollak, B.O. (1997). "Gender and bankruptcy: An empirical analysis of evolving trends in Chapter 7 and Chapter 13 Bankruptcy filings 1967-1997", *Commercial Law Journal*, 102, pp. 333-338.
- Poppe, C. (1999). "Risk exposure to payment problems: Payment problems among Norwegians in the Nineties", in *Consumer Strategies in a Changing Financial Market*, 60th Anniversary Seminar October 1999, Oslo: SIFO.
- Poppe, C. (2005). "Husholdningenes betalingsproblemer i oppgangstider", Statens Institutt for Forbruksforskning, Oslo: SIFO.
- Porter, K. and Thorne, D. (2006). "The failure of bankruptcy's fresh start", *Cornell Law Review*, 92 (1), pp. 67-128.
- Ramsay, I. (2011). "Between Neo-liberalism and the social market: Approaches to debt adjustment and consumer insolvency in EU", in Anderson, A., Dubois, H., Koark, A., Lechner, G., Ramsay, I., Roethe, Th. and Micklitz, H.W. (eds), *Consumer Bankruptcy in Europe: Different Paths for Debtors and Creditors*, Department of Law, European University Institute, EUI Working Papers.
- Recommendation CM/Rec(2007)8 of the Committee of Ministers to Member States on legal solutions to debt problems.
- Rinaldi, L. and Sanchez-Arellano, A. (2006). "Household debt sustainability: What explains household non-performing loans? An empirical analysis", European Central Bank, Working paper 570.
- Rowlingson, K. and Kempson, E. (1994), *Paying with Plastic: A Study of Credit and Debt*, London: Policy Studies Institute.
- Russell H., Maitre, B. and Donnelly, N. (2011). *Financial Exclusion and Over-indebtedness in Irish Households*, Social Inclusion Research Report No. 1, Department of Community, Equality & Gaeltacht Affairs and The Economic and Social Research Institute, Dublin, Ireland.
- Springeneer, H. (2005). "Schuldenreport 2005", Berlin, unpublished.
- Sullivan, T.A., Warren, E. and Westbrook, J.L. (1989). *As We Forgive Our Debtors: Bankruptcy and Consumer Credit in America*, New York: Oxford University Press.
- Sullivan, T.A., Warren, E. and Westbrook, J.L. (2000). *The Fragile Middle Class: Americans in Debt*, Yale University Press.
- Symeonidou, H. (1996). "Social protection in modern Greece", paper presented at the conference on Comparing Welfare Systems in Southern Europe, Robert Schuman Centre, European University Institute, Florence, 22-24 February.
- The Insolvency Service (2004). "Attitudes to bankruptcy".
- The Insolvency Service (2006/7). "Attitudes to bankruptcy revisited".
- Tufte, P.A. (1999). "Vulnerable consumers in the financial market", Oslo: National Institute for Consumer Research (SIFO).
- Vandone, D. (2009). *Consumer Credit in Europe: Risks and Opportunities of a Dynamic Industry*, Springer-Verlag.
- Waldron, M. and Young, G. (2006). "The state of British household finances: Results from the 2006 NMG research survey", *Bank of England Quarterly Bulletin*, Q4.
- Warren, E. (2007). "The new Economics of the middle class: Why making ends meet has gotten harder", Testimony Before Senate Finance Committee May 10, 2007 Harvard Law School, Cambridge, Massachusetts.
- Warren, E. and Tyagi, A.M. (2003). *The Two-Income Trap*, New York: Basic Books.
- White, M. (2008). "Bankruptcy: Past puzzles, recent reforms, and the mortgage crisis", National Bureau of Economic Research, Working Paper 14549.

- Γαλανοπούλου - Μητροπούλου, Α. (2011). *Υπερχρεωμένα νοικοκυριά: Νομική αντιμετώπιση* (β' έκδοση), Αθήνα: Σάκκουλας.
- Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (2010).
- Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (2011).
- Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (2012).
- ΕΚΠΟΙΖΩ (2012). «Η υπερχρέωση των ελληνικών νοικοκυριών: Καταγραφή του προβλήματος και προτάσεις αντιμετώπισής του», Νοέμβριος.
- Εμμανουήλ, Δ. (2006). «Η κοινωνική πολιτική κατοικίας στην Ελλάδα: Οι διαστάσεις μιας απουσίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 120, σελ. 3-35.
- Ευστράτογλου, Α., Μαρσέλλου, Α. και Κύρου, Α., (2011). «Απασχόληση και επαγγέλματα στις απαρχές του 21ου αιώνα», Μελέτη 13, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Μητράκος, Θ., Συμιγιάννης, Γ. και Τζαμουράνη, Π. (2005). «Το χρέος των ελληνικών νοικοκυριών: Ενδείξεις από μία δειγματοληπτική έρευνα», Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, 25, σελ. 15-40, Αύγουστος.
- Σπυράκος, Δ. (2010). Εισήγηση στα πλαίσια Ημερίδας για τα Υπερχρεωμένα Νοικοκυριά που διοργάνωσε το Υπουργείο Οικονομίας, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας στις 15 Μαρτίου 2010.
- Συμιγιάννης, Γ. και Τζαμουράνη, Π. (2007). «Δανεισμός και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών: Αποτελέσματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος», Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, 28, σελ. 35-56, Φεβρουάριος.
- Συνήγορος του Καταναλωτή (2012). «Ετήσια έκθεση πεπραγμένων 2011», Αθήνα (<http://www.synigoroskatanaloti.gr/docs/StK-Annual-Report-2011.pdf>).
- Τράπεζα της Ελλάδος (2012). «Νομισματική Πολιτική (2011-2012)».
- Τράπεζα της Ελλάδος (2008). «Δανεισμός και χρηματοοικονομική πίεση στα νοικοκυριά: Αποτελέσματα από τη δειγματοληπτική έρευνα 2007», (http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/News/PressReleases/DispItem.aspx?Item_ID=2104&List_ID=1af869f3-57fb-4de6-b9ae-bdfd83c66c95&Filter_by=DT).
- Χαλιάσος, Μ. (2012). «Τα ακίνητα ως μέρος της περιουσίας του νοικοκυριού: Διεθνείς διαφορές και ο ρόλος της καινοτομίας», Εργασία που παρουσιάστηκε στο 2ο Συνέδριο του Τμήματος Ανάλυσης Αγοράς Ακινήτων της Τράπεζας της Ελλάδος στην Αθήνα στις 2 Δεκεμβρίου 2011, με θέμα «Η αγορά ακινήτων στην πρόσφατη χρηματοοικονομική κρίση», Τράπεζα της Ελλάδος.

Νόμοι

Νόμος 3869/2010, «Ρύθμιση των οφειλών υπερχρεωμένων φυσικών προσώπων και άλλες διατάξεις» (αρ. φύλλου ΦΕΚ 130, 3 Αυγούστου 2010).

Οδηγία 2008/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τις συμβάσεις καταναλωτικής πίστης και την κατάργηση της οδηγίας 87/102/ΕΟΚ του Συμβουλίου (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008L0048:EL:NOT>).

Κανονισμός του Συμβουλίου (ΕΚ) Νο 1346/2000 για τις διαδικασίες αφερεγγυότητας (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:160:0001:001:en:PDF>).

Προσθήκη - Τροπολογία για το νόμο 3869/2010 «Ρύθμιση των οφειλών των εργαζομένων που εντάσσονται σε καθεστώς προσυνταξιοδοτικής διαθεσιμότητας, εργασιακής εφεδρείας και που οι αποδοχές τους μειώθηκαν τουλάχιστον κατά 20%».

Πρόταση Νόμου της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΣΥΡΙΖΑ/ΕΚΜ για την ανακούφιση των υπερχρεωμένων νοικοκυριών (<http://www.syn.gr/keimeno.php?id=27977>).

Παράρτημα

Πίνακας Π-1: Κατανομές επαγγελματικών κατηγοριών σε υπερχρεωμένα και μη υπερχρεωμένα νοικοκυριά (%)

		Μεταβλητή ελέγχου		Σύνολο	
		Υπερχρεω- μένοι	Μη υπερχρεω- μένοι		
Επαγγελματική κατηγορία	(0) Ένοπλες Δυνάμεις	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	100,0	100,0	
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	3,6	1,5	
	(1) Μέλη βουλευομένων σωμάτων, ανώτ. διοικητικά στελέχη	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	23,3	76,7	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	4,2	10,1	7,6
	(2) Επαγγελματίες	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	50,0	50,0	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	17,5	12,8	14,8
	(3) Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	51,4	48,6	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	11,4	7,9	9,4
	(4) Υπάλληλοι γραφείου	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	50,0	50,0	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	15,1	11,0	12,7
	(5) Παροχή υπηρεσιών και πωλητές	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	62,5	37,5	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	18,1	7,9	12,2
	(6) Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι, αλιείς	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	7,4	92,6	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	1,2	11,0	6,9

		Μεταβλητή ελέγχου			
		Υπερχρεω- μένοι	Μη υπερχρεω- μένοι	Σύνολο	
Επαγγελματική κατηγορία	(7) Ειδικευμένοι τεχνίτες	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	27,5	72,5	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	11,4	22,0	17,6
	(8) Χειριστές σταθ. βιομηχανικών εγκατ. μηχανημάτων & εξοπλ.	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	40,5	59,5	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	9,0	9,7	9,4
	(9) Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες & μικροεπαγγελματίες	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	45,2	54,8	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	8,4	7,5	7,9
	Σύνολο	% εντός επαγγελματικής κατηγορίας	42,2	57,8	100,0
		% εντός κατηγορίας μεταβλητής ελέγχου	100,0	100,0	100,0
	Pearson Chi-Square=44.294, p(2-sided)=0.000<0.05				

Πίνακας Π-2: Ηλικιακή τάξη ανά κατάσταση απασχόλησης

Ηλικιακή τάξη/ Κατάσταση απασχόλησης	Άνεργοι	Εργαζόμενοι	Μη οικονομικά ενεργοί	Συνταξιούχοι	Σύνολο	
25-34	% εντός τάξης ηλικίας	33,3	66,7		100,0	
	% εντός κατάστασης απασχόλησης	6,7	7,2		4,6	
35-44	% εντός τάξης ηλικίας	34,2	63,2	2,6	100,0	
	% εντός κατάστασης απασχόλησης	28,9	28,9	1,6	19,4	
45-54	% εντός τάξης ηλικίας	25,4	60,3	14,3	100,0	
	% εντός κατάστασης απασχόλησης	35,6	45,8	14,1	32,1	
55-64	% εντός τάξης ηλικίας	23,6	25,5	1,8	49,1	100,0
	% εντός κατάστασης απασχόλησης	28,9	16,9	25,0	42,2	28,1
65+	% εντός τάξης ηλικίας		3,2	9,7	87,1	100,0
	% εντός κατάστασης απασχόλησης		1,2	75,0	42,2	15,8
Σύνολο	% εντός τάξης ηλικίας	23,0	42,3	2,0	32,7	100,0
	% εντός κατάστασης απασχόλησης	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Fisher's Exact test: p(2-sided)=0.000<0.05						

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
"ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ"
2007-2013
**ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ
ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ**

ISBN: 978-960-9571-55-5